



**A TISZÁNINNENI REFORMÁTUS
EGYHÁZKERÜLET TUDOMÁNYOS
GYŰJTEMÉNYEINEK
ÉVKÖNYVE**

1989 / 1990

A TISZÁNINENI REFORMÁTUS
EGYHÁZKERÜLET TUDOMÁNYOS
GYŰJTEMÉNYEINEK
ÉVKÖNYVE

1989 / 1990

DR. MALLER SÁNDOR
KÖNYVTÁRA

A
TISZÁNINNENI REFORMÁTUS
EGYHÁZKERÜLET TUDOMÁNYOS
GYŰJTEMÉNYEINEK
ÉVKÖNYVE

1989 / 1990



Sárospatak

1991

Kiadja:
Sárospataki Református Kollégium
Tudományos Gyűjteményei

Szerkesztette:
KISS ENDRE JÓZSEF

Technikai szerkesztő:
B. BALSAI JOLÁN

Lektorálta:
SZENTIMREI MIHÁLY



2785/2003.

Készült a Borsod – Abaúj – Zemplén Megyei Levéltár
sokszorosító műhelyében Miskolcon, 1991 – ben,
14 A/5 ív terjedelemben, 500 példányban.
Felelős vezető: **BÁNHIDINÉ BALSAI JOLÁN**
Felelős kiadó: **SZENTIMREI MIHÁLY**

ISBN 963 04 1079 6

E l ő s z ó

"a magunk mentésére"

1952 júniusában a Sárospataki Református Kollégium utolsó egysége, a Gimnázium is felszámolásra került. A többi részlegét, a Theológiai Akadémiát, a Tanítóképző Intézetet, a Kertészeti és Szőlészeti Szakközépiskolát, az Általános Iskolát már korábban megszüntették. Jellemző módon, a Kollégium tudományos gyűjteményeire az államosítást végző szervek nem tartottak igényt. Azok továbbra is megmaradtak a Magyarországi Református Egyház, közelebből kezdetben a Tiszavidéki, majd visszaállítása után a Tiszáninneri Református Egyházkerület tulajdonában és kezelésében. (A Tiszáninneri Református Egyházkerületet, éppen a Theológiai Akadémia bezárása elleni tiltakozása miatt, 1951-ben megszüntették.)

Mint az egyházkerület intézménye, a Sárospataki Református Kollégium "maradék", az évek során megizmosodott, s az egymással harmincnyolc éven át szoros egységben élő Nagykönyvtár, Levéltár, Múzeum és Adattár, – Tiszáninneri Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményei néven működött. Minden részlege igyekezett megőrizni és tovább gyarapítani az elődök által összegyűjtött anyagát, amelyet többszörözött ez alatt az idő alatt. 1989. december 31-én a Nagykönyvtár állománya 330837 könyvtári egység, a Levéltáré 407 folyóméter levéltári anyag, a Múzeumé 20833 múzeumi egység, az Adattáré 160272 adattári egység. A Gyűjtemények teljes állománya 511942 gyűjteményi egység és 407 méter levéltári anyag.

A Gyűjtemények munkatársai igyekeztek készségesen kiszolgálni a hazai és külföldi kutatókat, tudósokat, az egyetemi, főiskolai és középiskolai tanárokat, hallgatókat és tanulókat, a tiszáninneri lelkipásztorokat, de más kerületben élő lelkészeket is, és egyáltalán mindenkit, aki témájához forrásanyagot, tájékoztatást, kutatásaihoz, dolgozata elkészítéséhez segítséget remélve keresett meg bennünket. A munkatársak nem nagy létszámban, kevés fizetésért sokat dolgozva, ügyüknek tartották a részlegek tevékenységének szakmai szinten tartását, ami szerény mértékben sikerült is.

A beszükkült keretek és lehetőségek között is megpróbálta a Gyűjtemények anyaintézetének, a megszüntetett Református Kollégiumnak "maradék" –ként továbbélni és továbbsugározni azt a református hitvallású keresztyén emberséget, azt a meggyőződése szerint emberhez méltó szemléletet és magatartást, amelyet anyaintézete évszázadokon át, ha változó intenzitással is, de sugárzott. Vallotta, hogy ennek

megvalósítását a Krisztusba vetett hit által, a Neki engedelmes életben lehet elérni. Erre a missziói szolgálatára lehetőséget kapott azáltal is, hogy falai között a fentebb már említett kutató és tanulmányokat készítő értelmiségiek és diákokon kívül, a növekvő idegenforgalom keretében, évenként az érdeklődő látogatók tizezrei töltötték egy-egy alkalommal általában egy órányi időt a Nagykönyvtár dísztermében és a Múzeum kiállítótermeiben, s hallgattak meg színvonalas tájékoztató előadásokat.

A Gyűjtemények munkatársai szolgálatuk minden területén a hit, a nemzettudat és történettudat ébresztésére és erősítésére is törekedtek. De igyekeztek ébren tartani azt a reménységet is, hogy megszüntetett anyaintézetük, a Sárospataki Református Kollégium, feltámad. Nem rejtették véka alá azt a véleményüket, hogy mind egyházunk, mind a magyar oktatás- és nevelésügy ellen vétkeztek azok, akik a pataki iskolát a többi nagymúltú protestáns iskolával együtt, annak idején megszüntették.

A lelkeszképesítésű munkatársak ezen felül időnként, vagy állandó jelleggel folyamatosan vállaltak segítő szolgálatot az árva gyűlkezetekben, a Református Ifjúsági Egyesület és a Református Lelkészegyesület szervezésében. Szinte minden dolgozónk kivette a részét a Sárospataki Református Kollégium újraindításával járó munkálatok támogatásában, a Sárospataki Református Kollégium Alapítvány létrehozásában, az évnívító megszervezésében, és lebonyolításában, s a gimnázium első hónapjainak tevékenységét is lehetőségeinkhez mérten segítettük.

Mennyiségében sem megvetendő, sokrétű munkánk és szolgálatunk mellett nagyobb lélegzetű kutatásokra, jelentősebb tudományos munkára, tanulmányok, dolgozatok készítésére időnkéből és erőnkéből nem sokra futotta. Ami mégis elkészült, abból szedtünk össze évkönyvünkbe egy szerény csokorralót a megelevenedett Sárospataki Református Kollégium tiszteletére.

Szentimrei Mihály

A SÁROSPATAKI TUDOMÁNYOS GYŰJTEMÉNY
RÉSZLEGEINEK SZOLGÁLATÁBÓL



Végrendelet

(Írtam Salzburg táján,
1956 augusztus 8-án, hazafelé robogó vonaton)

Pataki erdők illata
vonzott megint ma este.
Hegyóriások szirtfala
mögött is azt kereste
a múltba fűrő szem s ideg:
a te hegyeid vonalát
mikor pillantja meg,
P A T A K!,
felejtethetlen városom.

De régen láttalak,
pedig mindig
magamban hordalak!

S most minden emlék és remény
vonatrobajjal kalapál.

A Salza zúgó habjai
épp most morajlottak felém,
amint a Bodrog szőkesége
árjában elmerültek:
Minden víz a Bodrogba tér
– torokfojtó könny és Duna,
szívárványos felhőteher,
tó, tenger s még a vízcsap is –
Bodrogba foly, Bodrogba visz...
/Emlékszel – e kicsi fiam,
alig eszmélő kis fejedben
a Bodrog és a víz fogalma
hogyan folyt egybe egykoron?/

Ugye, fiam,
ha majd elomlanék
a pesti flaszteron,

kórházi ágyon, bár akárhol –
hazaviszel, haza, Patakra !?
Apám s anyám mellé temess!
Hadd várjak ott,
ott hadd várjak feltámadást:
egy földit még – az iskoláét,
s a másikat, az örököt –
a minden testekét.

Mondd hát velem a messzeségben
– játékaid közül az égre nézve:
Hiszem testünk feltámadását!

Nagy Barna

Az Alma Máter könyvtárának
küldöm fiúi szeretettel:
N. B.

J e l e n t é s

a Tiszáninneni Református Egyházkerület
Tudományos Gyűjteményei 1989. évi életéről és munkájáról

Főtitiszteletű Egyházkerületi Közgyűlés!

A Gyűjtemények egyes részlegei, így a Nagykönyvtár, a Levéltár, a Múzeum és az Adattár autonóm módon végezték sajátos feladataikat, mégis életük kezdetől fogva együtt, egymással szoros közösségben folyt. Egyházunk tulajdonában és kezelésében is együtt hagytak meg 1952-ben, a megszüntetett Sárospataki Református Kollégium maradákeként. Az elmúlt éven is szem előtt tartottuk azt a kívánatos célt, hogy miközben a Gyűjtemények minden egyes részlege a maga külön területén tevékenykedik és gyarapszik, belső egységük erős, köztük az összhang zavartalan legyen, amennyire ez az emberi gyarlóság és gyengeség korlátai között egyáltalán lehetséges.

Ezt az egységet, ezt a harmóniát igyekeztünk munkálni szolgálatunk, hivatásunk értelmének és tartalmának a tudatosításával. Hangsúlyoztuk, hogy a mindennapi könyvtári, levéltári, múzeumi és adattári munkánk becsületos végzése közben, szolgálatunkat igénylő keresztyén testvérekkel, vagy közönyös, még nem hívő felebarátainkkal történő érintkezésünkben, kommunikálásunkban meg kell éreztetnünk, sugározni kell valamit abból az evangéliumi humánumból, keresztyén emberségből, amelyet hitünkön keresztül Istentől nyerünk, hogy beszédünk, magatartásunk legyen felénk bizonyágtétel Jézus Krisztusról. Az volt a meggyőződésünk, hogy a közösen értelmezett hivatástudat, az együtt vállalt azonos cél erősíti a gyűjteményi részlegek és dolgozók közötti kívánatos egységet.

Ezt az egységet és összhangot voltak hivatva szolgálni a közös hónapkezdő áhítatok, és az ezeket követő, a közelmúltat értékelő, a közeljövőt tervező megbeszéléseink. De ezt igyekeztünk megélni a közös gyűjteményi kiállításokban, más intézményekkel karöltve is rendezett tudományos üléseken való közös részvételünkkel. A tavasz folyamán a Comenius-Társasággal és a Tanítóképző Főiskolával együtt rendeztünk Comenius-émlékülést; ugyancsak a Tanítóképző Főiskolával az őszirózsás forradalom és a tanácsköztársaság 70 éves évfordulóján egy felolvasóülést. A Gyűjtemények munkatársa az elsőn "Comenius zsebkönyve a sárospataki Nagykönyvtárban", a másodikon "Progresszív törekvések a Sárospataki Református Kollégiumban a 20. század első két

évtizedében" címeken szolgált előadásokkal. Az utóbbin a Gyűjtemények Adattárában őrzött korabeli plakátokból rendezett kiállítást a Tanítóképző Főiskola. 1989. május 8-án a Tudományos Gyűjtemények Erdélyi János születésének 175. évfordulóján nyilvános tudományos ülésen emlékezett meg a Nagykönyvtár dísztermében a magyar kultúrtörténet és a Sárospataki Református Kollégium történetének kiemelkedő személyiségéről. Meghívott országos hírfü előadók mellett a Gyűjtemények munkatársai is tartottak előadást. Erre az alkalomra a Gyűjtemények a repositorium kiállítótermében elsősorban a Nagykönyvtár és a Levéltár anyagából, valamint a Múzeum néhány tárgyi emlékéből Erdélyi János pataki diák- és tanáréveit, irodalmi, néprajzi, filozófusi, tankönyvkiadói, a Kollégium gazdasági irányításában, a Nagykönyvtárban végzett, rendkívül sokoldalú munkásságát dokumentáló kiállítást épített. – Közreműködött a Gyűjtemények a rajta kívül több országos és helyi intézmény által, a nyár elején szervezett első Sárospataki Népfőiskolai Biennálé rendezésében és lebonyolításában. Ennek keretében Rácz István születésének nyolcvan éves évfordulójára "Sárospataktól Helsinkiiig" címen rendeztünk kiállítást a repositorium kiállítótermében és kiállító folyosóján. A Múzeum fotóanyagából válogatott képekkel, a Nagykönyvtár folyóirat-, kézirat- és könyvanyagával dokumentálni tudtuk Rácz István egész életútját és életművét.

A Gyűjtemények négy egysége zavartalan működésének legszükségesebb külső feltételeit az elmúlt évben is sikerült tovább biztosítanunk. Az előző évben megkezdett beruházásainkat, felújításainkat befejeztük. Így a levéltári raktárak második részének felújítását, az új levéltári irodahelyiség kialakítását. Berendeztük a repositorium harmadik szintjén az Adattár számára az un. középső raktárharmadot, miáltal megszűnt az Adattár központi dolgozószobájának zsúfoltsága. Felújítottuk a közös mosdóhelyiséget, amelyben autómata – mosógépet is elhelyeztünk azzal a reménységgel, hogy megszűntetjük kutatószállásaink üzemeltetésében azokat a zavarokat és túlzott költségnövekedést, amit a Patyolat Vállalat nem kielégítő szolgáltatása és áremelései okoztak. Befejeztük a repositorium földszintjén a Halmi Róbert ajándékkönyvtára és a Béres Ferencnek – ígérete szerint – közelesen bekerülő zenei szakkönyvtára részére szánt helyiség berendezését is. Tovább folytattuk a duplumtárunk végleges elhelyezésére szolgáló, keleti raktárharmad bepolcozását is. Ide hordtuk át a nemsokára lebontásra kerülő régi járványkórház (Ignác-lakás) épületéből a Nagykönyvtár duplumanyagának itt tárolt részét. Részben a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Idegenforgalmi Bi-

zottság további támogatásával folytattuk a Gyűjtemények környékének, udvarának szépítését. Újjáépítettük a nyugati kerítés kőlabazatát és oszlopaít, a lemezkaput kovácsolt vaskapura cseréltettük. A repositóriumtól keletre eső telekmesgyére új kőkerítést építettünk. Elvégeztettük a Múzeum falának alsó, szigetelő vakolását, de a falak külső színezése a tél beállta miatt a következő évre maradt. Elkezdtek a Rákóczi utca 3. szám alatti un. gyűjteményi igazgatói lakás felújítását is.

A tárgyalat 1989 évben a Zsinati Iroda Közalapi és Pénzügyi Osztálya lehetővé tette, hogy 1989. április 1-től a Gyűjtemények munkatársainak addig nagyon szerény illetményét 40 %-kal felemeljük. Az Osztály biztosította a világi dolgozók régi és felemelt SZTK-járadéka közötti különbség fedezetét is. Anyagi gazdálkodásunkat és pénzügyi helyzetünket zárszámadásunk regisztrálja, amelynek egyenlege a következő. Bevétel: 3636096,- Ft. Kiadás: 3152656,- Ft. Maradvány: 483440,- Ft.

A Gyűjtemények reagált az elmúlt évben azokra az igényekre, élt azokkal a lehetőségekkel, amelyeket a hazánkban végbement változások támasztottak, illetve nyújtottak. Így közreműködtünk a Református Ifjúsági Szövetség megalakításában és működtetésében, amelynek tagjai zömmel pataki középiskolások és főiskolások. A Gyűjtemények munkatársai közül hárman végezték kezdetben Sárospatakon a gimnáziumban és az általános iskolákban a vallásoktatást, míg más megoldás nem adódott. – Közreműködött a Gyűjtemények a Sárospataki Református Kollégium Alapítvány megszervezésében és kezdeti adminisztrálásában, valamint a Kollégium visszavételével kapcsolatos előmunkálatokban. Ezzel függött össze, hogy összegyűjtöttük a Kollégium megszűnésével kapcsolatos dokumentumokat, feldolgoztuk az utolsó harminc év kollégiumtörténetének, hitvallásos jellege fejlődésének és erősödésének jellemző és lényeges eseményeit, a Kollégium megszüntetésével és újraindulásával kapcsolatos rövidebb tájékoztatókat készítettünk; mindezek egyházi sajtónkban is megjelentek. Tettük ezt azzal a céllal, hogy segítő tájékoztatást nyújtsunk mindazoknak, akik a pataki iskola, de a többi, korábban megszüntetett iskolánk újraindításán fáradoznak, és hogy azok a hittestvéreink is szerezzenek tájékozódást történeti kollégiumainkról, a patakiról is, akiknek nemzedéke eléggé tájékozatlan ebben a tekintetben. – Élve a megnyílt lehetőségekkel, részt vettünk a határainkon kívül, elsősorban a Kárpátalján élő magyarság kulturális erősítésében. Az ottani Rákóczi Kulturális Egyesülettel, református lelkésztestvérekkel ápolott személyes kapcsolatokon túl, tároltuk részükre átmenetileg az országszerte

összegyűjtött szépirodalmi, történeti műveket és tankönyveket. A több mint ötven mázsa könyvanyagot egyik barátunk lelkes segítségével legálisan eljuttattuk Nagyszőlősrre és Técsőre. – Segítettünk a Tiszáninneni Református Lelkészegyesület megindulásában is, helyet adva összejöveteleiknek, támogatva "Szószék" című folyóiratuk megjelenését.

Ezeket a hirtelen elénk adódott feladatokat csak számos, ingyen vállalt túlóra beiktatásával tudtuk úgy ellátni, hogy a Gyűjtemények egyes részlegeiben a kutató-és olvasószolgálat, a gyarapító és feldolgozó tevékenység, valamint a tájékoztató munka, beleértve a számos érdeklődő és látogató biztonságtevő vezetését is, hátrányt ne szenvedjen.

A Gyűjtemények egyes részlegeinek gyarapodási ütemük 1989-ben jónak mondható. Elsősorban a könyvek árának emelkedése miatt a vásárlás útján történő szerzeményezés csökkenését ellensúlyozta az ajándékozások emelkedése. A Nagykönyvtár állományának gyarapodása 6595 könyvtári egység, teljes állománya 1989. december 31-én 330837 könyvtári egység. A Levéltár gyarapodása 7,5 méter, teljes állománya 407,5 méter levéltári anyag. A Múzeum gyarapodása 683, teljes állománya 20833 múzeumi egység. Az Adattár gyarapodása 20359, teljes állománya 160272 adattári egység. A Gyűjtemények 1989. évi teljes gyarapodása 27637 gyűjteményi egység és 7,5 m levéltári anyag; teljes állománya 511942 gyűjteményi egység és 407,5 m levéltári anyag.

Jelentésem elfogadását kérve maradtam tisztelettel

Sárospatak – Miskolc, 1990. június 26.

Szentimrei Mihály

MISSZIÓ HATÁROK FÖLÖTT
A SÁROSPATAKI TUDOMÁNYOS GYŰJTEMÉNYEK
EGYHÁZI, NEMZETI, KULTURÁLIS
TEVÉKENYSÉGÉRŐL



A Sárospataki Amerikai Magyar Református Gyűjtemény

I.

A Tiszáninneri Református Egyházkerület sárospataki Tudományos Gyűjteményeinek az a részlege amelyet ez ideig amerikai-magyar református gyűjteménynek nevezünk, közel két évtizeddel ezelőtt 1965. novemberében keletkezett. Ekkor indították ugyanis útnak az Egyesület Államokból, ottani református lelkészek, azt a kevés híján 1000 db-ból álló könyvet, folyóiratot és egyéb nyomtatott kiadványt, amely segítségével gyűlt össze mintegy 40 magyar református egyház-köztségben, ideszámítva az észak-amerikai magyar reformátusságnak két bástyáját: az Amerikai Magyar Református Egyesületet Washingtonban és a Bethlen Otthont a Pittsburg közelében fekvő Ligonierban.

Természetes, hogy ez a munka nem történhetett meg előzmények nélkül. Ezek, nem szólva most arról, hogy a Tudományos Gyűjtemények Könyvtára a volt Főiskolai Nagykönyvtár az amerikai kivándorlás kezdetétől fogva őriz hasonló jellegű kiadványokat, 1947-re mennek vissza. Ennek az évnek szeptemberében keltezte ugyanis a sárospataki Főiskola Faluszemináriuma az amerikai magyar református lelkészek, nagyobbrészt egykor pataki diákok, valamint ösztöndíjas teológusok címére azt a körlevelet, amelyben a kivándorolt magyarság életével kapcsolatos "tárgyi vagy írott emlékek" összegyűjtésére kéri fel őket.

A körlevél elmondja, hogy "a magyar falu vizsgálata felhívta a szeminárium figyelmét amerikai, azaz kivándorolt honfitársainkkal és azok leszármazottaival való kapcsolatainkra, miáltal ezek figyelemmel kísérése feladatunkká vált". Mert, folytatja a körlevél "már eddig is arra igyekezett a Főiskola Faluszemináriuma, hogy az óhazai és az amerikai magyarságot összefűző szálaknak minden emlékét összegyűjtse." Sajnos, folytatja tovább a körlevél, "ez a gyűjtő munka a háború miatt megszakadt, azonban a béke időszakával elérkezett az idő arra, hogy ezt a gyűjtést kibővítsé és tovább folytassa oly mértékben, hogy a Faluszeminárium elsősorban az Észak- és Északkelet-Magyarországról származó és Amerikában megtelepedett magyarságra vonatkozó adalékoknak gyűjtőhelye legyen, s mind az amerikai, mind az itthoni érdeklődőknek rendelkezésére álljon." Térképek, rajzok, képeslapok, népszokások, népi eredetű írások, dalok, újságok, aprónyomatványok, könyvek, egyházi kiadványok azok, amikre a körlevél különösebben

felhívja a figyelmet, már akkor hangsúlyozva, hogy ezek a kiadványok "idegen nyelven" is fontosak.

Hogy ennek a körlevélnek mi lehetett a sorsa, jól tudjuk; már megszületésekor lehetetlenült. A hidegháború felé jelentettek nyitányt közelmúlt történetünknek ezek az esztendei, s ahogy erősödött, úgy gyérültek és szűntek meg a kapcsolatok. Ezerkilencszázötvenhat csak mélyítette a távolságot és valójában a hatvanas évekkel jutottunk el odáig, hogy a kapcsolatok megelevenedjenek. A meginduló baráti levelezés, az első hazlátogatók tájékoztattak arról, hogy a körlevél keltezésétől eltelt mintegy másfél évtized alatt nem került le a megkérdezettek érdeklődésének napirendjéről a körlevélben eléjük vitt kérdés. A nemzedékváltás, a vele járó nyelvcseré, a második generációnak elbizonytalanodott etnikai tudata egyaránt erősítette bennük a ráfigyelést, rohamosan múlttá váló jelenüknek szükséges rögzítésére. Egyéni kezdeményezésekből, kisebb-nagyobb gyűjtések indultak; közgyűjtemények alapjai rakódtak le, de mindig úgy, hogy közben elevenen élt, különösen az egyházak, egyházi létesítmények vezetőiben a körlevélben megfogalmazott igény arra nézve, hogy legyen az anyaországban olyan intézmény, amelyik őrzi a kivándorolt magyarság írásos és tárgyi emlékeit, s ezzel a szolgálatával is állandósítja a kapcsolatot az újhazában megtelepültek és az elbocsájtó haza között.

Alapjában ez az igény adta az indítást arra, hogy amikor a Michigan állambeli Holland teológiai főiskolája a Western Theological Se.minary meghívott hogy tartsak előadást a magyar protestantizmus múltjáról és jelenéről, ezt az alkalmat arra használjam fel, hogy az 1947-ben körvonalazott terv megvalósításához hozzáfogjak. Mégpedig nagyrészt azoknak a lelkészeknek támogatásával, akiknek a körlevelet annak idején a Faluszeminárium elküldötte és akik, mint György Árpád, Nagy Lajos, Béky Zoltán ezekben az esztendőkből már a különböző református denomináció és intézmények vezetői voltak és az amerikai magyarság életében jelentős szerepet tölthettek be. Az ő gondoskodásukkal sikerült a keleti partvidék magyar református egyházközségeitől elindulva a Nagy tavakig útbajethető egyházközségek jó részét végiglátogatni és begyűjteni 1965. őszén egy olyan, zömmel nyomtatott és sokszorosított dokumentációt, amely azzal a reménységgel biztatott, hogy mennyiségével, minőségével és összetételével elegendő alapul szolgál a kívánt gyűjtemény elindításához.

Itt azonban meg kell jegyeznünk – mivel a gyűjtemény kialakulásánál, továbbfejlődésénél meghatározó szerepe van – hogy ennek a helyszínen összeállított dokumentációnak a jellege, "profilja", lényegesen

eltér attól, ami a körlevélben felvázolódott. Míg a körlevélben az ajánlott gyűjtőmunka az amerikai magyar élet egészére vonatkozott, addig amikor a megvalósítás lehetősége adva volt, a körlevélben felsorolt gyűjtőterületnek csak egyikére, az egyházi anyag gyűjtésére, s ezen belül is a református egyházközségek életének a bennük folyó magyar élet dokumentációjának összegyűjtésére koncentrálnak; nem véletlenül, esetlegesen, hanem nagyon is szükségszerűen, hazai és újhazai adottságoztól meghatározottan.

Fenntartás, vagy legalábbis különösebb fenntartás nélkül ugyanis 1965-ben, sőt még 1971-ben is, amikor már nem hivatalosan, hanem baráti meghívással tölthettünk feleséggel együtt az Egyesült Államokban szintén három hónapot, csak az egyházak, közelebbről a református egyházközségek és intézmények kapui voltak nyitva a gyűjtőmunka előtt. Másfelé ezeket a kapukat nyitva akkor sehol sem találtuk. Rá voltunk kényszerítve tehát arra, hogy az egyházi anyag gyűjtésénél maradjunk. Ez kétségtelenül megkötöttséget jelentett, de semmiképpen sem olyant, amit korlátnak kellett volna éreznünk. Közelebbről megismerkedve ugyanis a hozzáférhetővé tett anyaggal, nyilvánvaló lett annak a megtelepedett magyarság jelene és múltja rögzítése szempontjából mennyiségénél és minőségénél fogva minden egyéb tekintetbe vehető dokumentációs anyagnál nagyobb forrásértéke és különösen mennyiségileg olyan gazdagsága, aminek kimerítéséhez a rendelkezésünkre álló időnek sokszorosa sem lett volna elegendő.

II.

Amit eddig előadtunk, nem története az amerikai magyar református gyűjtemény keletkezésének, csak adalék hozzá. Ahhoz, hogy indulásáról és fennmaradásáról a történész igényeit kielégítő "kisonográfia" szülessék, még jó néhány év szükséges. Ennyi kell ugyanis egyfelől ahhoz, hogy munkaterülete teljes egészében kibontakozzon és kapcsolatai a munkaterülettel, megszilárduljanak. Másfelől ennyi idő kell ahhoz, hogy az állomány gyarapításának módja, eszközei állandósulhassanak és végül ennyi idő kell ahhoz, hogy más, rokonzéltűzésű, már korábban is megvolt, vagy újabban induló gyűjteményekhez, hazaiakhoz és a diaszpórákban keletkezettekhez való kapcsolata, esetleg együttműködése rögzítődjék. Ránk vár viszont még annak a bemutatása, hogy az indulás által meghatározottan bár, de a közben eltelt esztendőkből kínálkozott lehetőségekkel, feladott tennivalókkal gazdagodva, hol tart ma az amerikai magyar református gyűjtemény? Egyfajta helyzetképet kell

tehát adni, ami talán úgy a legteljesebb, ha előbb a gyűjtemény mostani munkaterületét, majd a gyűjtemény mai állományát ismertetem.

1. Ami a munkaterületet illeti, az ma már addig terjed ameddig a szórvány magyarság, azaz igényli az egész lakott földet. Ez nem jelenti az Egyesült Államok-beli magyar származású reformátusokra vonatkozó adalékgyűjtésnek a gyengülését. Nem csökkent és nem is csökken, sőt a kanadai diaszpóra előretörésével növekedik a most már észak-amerikaivá átminősülő munkaterület jelentősége, mivel nem csökkent az ott megtelepedett és szinte folyamatosan megtelepülő magyarság súlya, jelentősége sem az őszmagyar diaszpórán belül. Tudomásul kellett venni azonban, hogy főleg a II. világháború óta más földrészekben, Dél-Amerikában, Ausztráliában nem utolsó sorban Nyugat-Európában megsza-
porodott és egyre szaporodik a szórványmagyarok, köztük a reformátusok száma is. A magyar diaszpórának új gócai támadnak és ezeknek életében az egyházaknak azonos szerepe van az észak-amerikai egyházakéval. Mennél távolabb vannak a szülőföldtől, annál intenzívebb életükben, identitásuk megőrzésében az egyházaknak ez a szerepe. Ennek figyelemmel kísérése, dokumentációjuknak összegyűjtése annál is inkább feladat, mert a jelek szerint sokszor ellentétben az észak-amerikai szórvánnyal, ezek az új szórványok maguk jelentkeznek kapcsolatkeresésükkel; egyházaik egyházközségeik maguk igyekeznek gondoskodni arról, hogy életüknek jelei meggyökerezésüktől kezdve ne csupán ismertek legyenek az anyaországban, hanem fenn is maradjanak, sőt a szórvány életforma számára tanulságul is szolgáljanak.

De nemcsak földrajzilag tárgult ki az amerikai magyar református gyűjtemény munkaterülete, hanem az évek során kényszerítően jelentkezett a bővítés szükségessége az állományába került dokumentációnak jellege tekintetében is. Ez abból a diaszpórában élő magyar reformátusságra jellemző tényből következik, hogy a diaszpórán belül nem exkluzíven, magát elszigetelve, hanem ellenkezőleg magát kitágítva a teljes diaszpóra felé nyitottan, azaz nemcsak befelé, hanem kifelé is élt. Közös egyházi rendezvények révén, a felekezeti határokat átlépve, előbb a magyar származású protestáns felekezetekkel együttműködés jelentkezett, majd az ökumenikus irányultság erősödésével más magyar egyházakkal kialakult, vagy kialakulóban levő kapcsolatok dokumentációját sem lehetett elhanyagolni.

Ám a testvér keresztyén egyházakkal meglévő kapcsolatoknál is erősebb a magyar református diaszpóra nyitottsága a társadalom felé. A református diaszpóra külső és belső struktúrájából következően, szellemiségével és történeti hagyományánál fogva is sok esetben

szabadabb, mint a diaszpóra különböző társadalmi, kulturális társulásai, egyesületei, intézményei, sőt szabadabb a testvér keresztyén egyházaknál is. Így sokszor ezek helyett tud vállalni olyan társadalmi, főleg kulturális rendezvényeket, amelyeket amazok szervezeti, vagy ideológiai kötöttségük következtében nem vállalhatnak, de amelyektől jó részükben maguk sem maradnak távol. Ezek dokumentumai hírlapokban, folyóiratokban, de önállóan is publikáltak, könyvben, műsorfüzetekben, aprónyomtatványokban jelentkezve utat engednek egy már nem kifejezetten egyházi jellegű dokumentáció befogadására, ami főleg a kulturális és etnikai rendezvények során keletkezett forrásanyaggal növeli a gyűjtemény állományát. Annak az érdekes jelenségnek lehetünk a tanúi, hogy míg a gyűjtemény, azután hogy szükségessége felmerült, az eredeti elgondolástól eltérően kényszerült egyházivá "leszűkülni" és a gyűjtő munkát hosszú időn át, szinte kizárólag ez a tendencia jellemezte, addig a továbbfejlődés óhatatlanul tágítani fogja ezeket a kereteket és az egyházi anyagra koncentrálttságot nem csökkentve, segíti az eredeti célt, a diaszpóra összmagyar értékeire ráfigyelést, s ezek dokumentációjának úgyszólván mint háttérnek, ha nem is kifejezetten a gyűjtésre, de főleg hagyatékok esetén az állományba bebocsátása felé.

2. Az amerikai magyar református gyűjtemény az 1984. december 31-i nyilvántartás szerint 6503 nyomtatványt számlált. Ebből 2433 db az aprónyomtatványként kezelt füzet, brossúra és a legkülönbözőbb egyházi és nem egyházi rendezvények és intézmények dokumentációja: meghívók, műsorok, tájékoztatók, az adminisztrációt szolgáló nyomtatványok s egyébek, személyekhez vagy intézményekhez kötöttek. A többi, mintegy 4000 db-nak derekas részét az Évi Jelentések, évkönyvek, jubileumi albumok, heti bulletinek, és az egyházközi híradók adják. Ez az anyag biztosítja a gyűjtemény specialitását a hazai rokonjellegű gyűjtemények között; végeredményben ez tartalmazza az egyházközi életét gyökereikig feltáró forrásanyagot. Dokumentációs értéküket tekintve mögöttük főleg a két denomináció, a Kálvin Egyházkerület és a Független Magyar Református Egyház, az ezeken belüli egyházmezők jelentései, jegyzőkönyvei, a közegyházi intézményeknek, egyesületeknek beszámolóit, köztük az Amerikai Magyar Református Egyesület munkájával kapcsolatosak következnek. Végül elég jelentős, zömmel egyházi folyóirat anyag, naptár-sorok, több, a diaszpóra társadalmi, kulturális és egyházi élete során keletkezett könyv, néhány irat és gazdag kézirat és levélműanyag – amely máig nincs feldolgozva – zárják a sort. A főleg hagyatékozás útján a gyűjteménynek ajándékozott írásos és tárgyi emlékeket külön egységként, jelenleg a Tudományos

Gyűjtemények egyéb gyűjteményei őrzik és tartják nyilván. Ezért nincs benne az említett állományban, annak kimutatott mennyiségében az amerikai magyar költő-papnak, Szabó Lászlónak és feleségének, Lévy Margitnak többszáz darabból álló kéziratok és levélhagyatéka, amelyet jellege miatt a Nagykönyvtár kéziratára kezel, és tart nyilván jelenleg. Ezért nem szerepel az állományban Mrs. Lange Lévy Erzsébet rendkívül színes hagyatéka, amely a gazdag családi levelezés mellett az 20-as évek "magyar Amerikájának" művelődési és társas életét jellemző, műzeális értékű tárgyakat is tartalmaz. A Babos-féle gyűjtemény, amelynek csak töredéke vonatkozik az Egyesült Államokban végzett lelkesítő szolgálatokra, és inkább a házaspár mandzsúriai missziói munkásságának dokumentuma, szintén másutt kezeljük.

Az állománynak minden darabja jellegének megfelelően van leltárba véve, ill. nyilvántartva és raktározva. A nyilvántartásnál, méginkább a raktározásnál, a helytörténeti gyűjteményeket tekintjük mintának, azaz arra törekszünk, hogy az egyes egyházközségekkel, intézményekkel kapcsolatos dokumentációk helységenként és ezen belül időrendben legyenek együtt, ugyancsak helységenként, ill. intézményenként palliumozva kezeljük az aprónyomtatványokat, míg a folyóiratok, könyvek, naptárak nyilvántartása a megfelelő szakmai előírásokhoz igazodva történik. Az aprónyomtatványok kivételével minden állományba vett darabról szerzői és helyi katalóguscédula készül.

Az állomány elhelyezésére az Adattár – a Faluszeminárium utódja – egyéb gyűjteményeivel közös helyiség szolgál. A Gyűjtemények repozitóriumának elkészültével az amerikai-magyar református gyűjtemény továbbra is az Adattárral egy szervezetben, azzal együttműködve, de külön helyiséghez jut, ami elősegíti nemcsak állományának az áttekinthetőbb és a fejlesztést a jelenleginél inkább lehetővé tevő elhelyezését, az említett és most külön kezelt hagyatékokkal egyesítését, hanem a helyszínen történő feldolgozó és kutatómunkát is. Az Adattárral együttmaradást indokolja az egyaránt hungarológiai jelleg mellett, meg az egy tőről hajtás mellett az is, hogy így biztosítottabb kettőjük személyi ellátottsága. Tapasztalatunk szerint az adminisztrációt is végző igazgató irányítása mellett egy egész napos foglalkoztatású szakmunkaerő – szükség szerint egy gépiró munkatárs segítségét is igénybe véve – elegendő mindkét állomány kezeléséhez; az újonnan érkező anyag nyilvántartásba vételéhez s az állomány gyarapításával kapcsolatos tennivalókhoz.

Ez az utóbbi, tehát a gyarapodás biztosítása, az állomány fejlesztésének a mikéntje, az ami a legtöbb gondot és a legtöbb munkát jelenti a gyűjtemény életében. Ez a munka ugyan nemcsak a munka-

terület alapos ismeretét kívánja meg, hanem olyan kapcsolatokat is igényel, amelyek lehetővé és folyamatossá teszik az állomány gyarapítását. A munka során ti. nyilvánvaló lesz, hogy a dokumentációt termelő intézmény egyházközség, vagy más szerv közreműködése nélkül ez a munka, ha nem is áll meg, de egyenletesen nem fejlődik. A sárospataki amerikai magyar református gyűjteményben 120 magyar református, főleg Egyesült Államok-beli és kanadai egyházközségből őrzünk dokumentációs anyagot, s ezzel ebben a vonatkozásban szinte az egész munkaterületet átöleljük. Ez azonban nem jelenti azt, hogy nincsenek fehér foltok gyűjtő területünk térképén és mégkevésbé jelenti azt, hogy a 120 egyházközség dokumentációja azonos mennyiséggel van képviselve az állományban. Amíg vannak olyan egyházközségek – szerencsére ezek az amerikai magyar életet meghatározóbbak – amelyeknek dokumentációja évtizedeken át, szinte megszakítás nélküli, addig vannak mások, amelyeket pusztán néhány adalék képvisel és ez annak ellenére, hogy ezek a különbözőségek csökkenthetők, szintén csak azt bizonyítja, hogy szervezett közreműködés nélkül a gyűjtemény munkáját mindig kísérni fogja az esetlegesség és ebből folyóan állományának egyenletlensége. Közreműködés pedig csak ott várható igazán, ahol a dokumentumot termelő szerv legalább annyira jelentősnek tartja mind a maga, mind a diaszpóra, mind az összmagyarság szempontjából ezeknek a dokumentumoknak fennmaradását, őrzését, kezelését, mint az ezeket a feladatokat vállaló gyűjtemény maga. Ahol ez megvan, ott szinte automatikusan történik a dokumentációnak a gyűjtemény felé áramlása; ahol nincs meg, ott az évek múltával mind nehezebben pótolható hiányok támadnak. Lehetetlenül a minden gyűjtőmunka közös vágya, a teljesség elérése, s marad az állomány egyéb módon történő folyamatos gyarapodása, mennyiségi és minőségi gazdagodása ellenére is az állandósult csonkaság.

Meggyőződésünk, hogy mint más rokonjellegű gyűjtemény, a sárospataki amerikai magyar református gyűjtemény ebben a csonkaságában is hasznos segítője a magyar diaszpóra-kutatásnak. Ez volt indulásától fogva, ez ma és ez lesz a jövőben is. Jelentősége aszerint is nőni fog, ahogy az egyházaknak az etnikumot és származástudatot is konzerváló szerepük növekszik a diaszpóra életében.

Újszászy Kálmán

A Tiszáninneni Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményeinek Múzeuma

A Tiszáninneni Református Egyházkerület, – korábban a Sárospataki Református Kollégium - Tudományos Gyűjteményeinek Múzeuma, testvérintézményeivel: a Nagykönyvtárral, a Levéltárral és az Adattárral él együtt szoros egységben. Azon túl, hogy őrzi, gyarapítja és rendelkezésükre bocsájta a kutatóknak évszázadok óta gyűlt állományát, testvérintézményeivel együtt jelentős közművelődési szolgálatot is végez állandó és ideiglenes kiállítások rendezésével, fenntartásával és bemutatásával.

Korábbi anyaintézete, a Református Kollégium keretében, annak szinte kezdetétől fogva a könyvtár és a levéltár mellett keletkezett még néhány kisebb, az oktatást és a nevelést támogató eszköztár, ahogyan koronként nevezték őket, "múzeum", "gyűjtemény", "szertár". Kialakulásukat az írásos emlékeinket is pusztító üldöztetések és menekülések miatt csak a 18. század elejétől tudjuk nyomon követni. Ezek anyagukat jódarabig a könyvtárban gyűjtötték és őrizték. Innen ágaztak szét, váltak az egyes ágazatok önállókká, s múzeálissá vált részük képezte később jelenlegi múzeumunk magvát.

A Református Kollégium már a múlt század végétől általános gyűjtőkörű múzeum létrehozására törekedett, amelynek megvalósulását sokáig gátolta a megfelelő, nagyobb épületrész hiánya. Csak az 1930-as jubileumi építkezések tették lehetővé, hogy a régi kollégiumi épületegyüttesből megmaradt, 18. századi Berna-sor adjon helyet a kialakuló múzeumnak. Fokozatosan töltődött fel és szerveződött egésszé a fentebb említett szertárak múzeálissá vált anyagából, a különböző helyeken őrzött régiségekből. Így már 1930-ban itt nyert elhelyezést az 1880-tól 1930-ig gyűlt Szépészeti és Régészeti Múzeum kb. 2000 régészeti, általános történeti és néprajzi tárgyból álló anyaga, s előbb Régiségtár, majd Régészeti és Történeti Múzeum néven élt tovább. 1936-ban a Simándy István által 1709-ben alapított fizikai szertárból, a "Múzeum Physicum" –ból kerültek át a már nem használt, régi kísérleti és szemléltető eszközök, s ezzel állománya 3000 tárgyra szaporodott. 1938-ban az 1871-ben alapított Philológiai és Szépészeti Gyűjtemény képzőművészeti tárgyaival 4217 egységre növekedett az állománya, 1947-ben pedig az addig külön kezelt és őrzött Éremtár tagolódott bele. 1952-ben, a Református Kollégium megszüntetésekor a Faluszeminárium gazdag néprajzi gyűjteménye gyarapította tovább. Az utóbbi évtizedekben jó gyarapodási ütemben, egyebek mellett igen gazdag

református egyházművészeti anyagot gyűjtött össze, ezen belül páratlanul gazdag a Tiszáninneni Egyházkerület gyülekezeteinek úrasztali terítőként használt textilanyaga.

A Múzeum teljes állománya, amely 1989. december 31-én 20833 múzeumi egység volt, régészeti, iskolatörténeti és helytörténeti tárgyakból, általános képzőművészeti és egyházművészeti alkotásokból, valamint gazdag tárgyi – néprajzi anyagból tevődik össze.

Szentimrei Mihály

Úrasztali terítőink

A Sárospataki Kollégium múzeumi anyaga hazánk legrégebben, legkorábban létrejött múzeumi gyűjteménye. Már az 1700-as évek elején keletkezett néhány oktatást, nevelést támogató eszköztár, gyűjtemény, szertár, ahogy koronként neveték: Fizikai Múzeum (Museum Phisicum), Éremtár, Természettajzi Gyűjtemény, Szépészeti és Műrégészeti Gyűjtemény.

A múzeum egyházművészeti anyagának első darabjai a múlt század végén kerültek a gyűjteményünkbe. Jelenleg csaknem 800 darab úrasztali terítő, kendő és takaró van múzeumunkban. Az úrihímzéses terítőink száma közel 280 darab a török terítőkkal együtt.

Textilművészetünkben a hímzések gazdag motívumkincse, színompája, színvonalas kivitelezése a reneszánszban alakult ki és jellegét évszázadokon keresztül megőrizte. Úrihímzéses terítőink rendkívül gazdag anyaga mutatja, hírül adja, hogy évszázadokon keresztül hogyan változtak ezek a motívumok, teret engedve a török hatásnak, magyaros jellegnek, barokk ízlésnek.

Míg az úrasztali takarók az állandó használattól elkoptak, addig az úrasztali terítőket megőrizték az egyházládák mélyei, a parókiális szekrények. Ezeket a terítőket csak úrvacsoraosztás alkalmával használták gyülekezeteinkben. Ezért maradhatott ránk ez a rendkívül gazdag úrihímzéses terítőanyag, évszázadok távlatából hirdelve a kor asszonyainak hűségét, igényét, adakozó kedvét. Míg a világi textiliák díszítése a kor követelményeinek megfelelően változott, a református egyház textiliáin ez a hímzésfajta a XIX. század elejéig élt. Elmondhatjuk azt, hogy az úrihímzéses úrasztali terítők megőrizték hímzőművészetünk három évszázadának történetét.

Ezektől az évszázadok óta megőrzött úrasztali terítőktől tanultam meg elsősorban azt, hogy különösen a XVII. századi terítők úgy méreteikben, mint motívumaik elrendezésében sokat megőriztek a katolikus kehelytartók formáiból. A négy sarokban elrendezett mintát gondolom és több esetben a terítő közepén lévő motívumokat. Ugyanakkor meg kell azt állapítanunk, hogy az úrasztali terítők mintáik elrendezésében és varrás technikájukban is különböznek a korabeli hímzésektől.

Megtanultam ezektől a terítőktől azt, hogy az azonos gyűlekezetekben készített terítők motívumait megőrzik és tovább fejlesztik, a kornak megfelelően. Ha a legrégebbi terítő mintája a négy sarokból kiindulva középfelé halad, dús virágokat és leveleket hordozva hajlékony

szárán, akkor a később készített terítők is ezt a formát viselik. Ha a legrégebbi terítő motívuma egy pontból kiinduló önmaga felé visszatérő inda, akkor a később készített kendő is ezt a motívumot veszi át. Természetesen a XVIII. században már teret engedve a barokk hatásnak. Úrasztali terítőink zömét a XVIII. században arany–ezüst szállal hímezték és ebből a korból nagyon sok skófiomos terítő maradt fenn az eklézsiák birtokában. A barokk stílus elterjedésével, a terítők vékony anyagára (patyolat, száda, selyem, batiszt) kacsARINGÓS arany–ezüst szálal hímezésmintát tettek. Kedvelték a csigavonalas indaszerkezetet, a kunkorodó, tömör száracat, indákat. A telt, kihasasodó formákat, a virágok szélesebb, gömbölyded rajzait.

Láttam azt is egy gyűlekezetben, hogy a török kendő bonyolult mintarendszerét házivászonra varrták rá leegyszerűsített formában, egyszerű hímezéstechnikával. Elmondhatjuk azt, hogy a minták korról–korra fejlődnek, gazdagodnak, nagy teret engedve a magyar nők teremtő fantáziájának.

Megtanultam ezektől a terítőktől azt is, hogy a szomszédos gyűlekezetek szívesen veszik át és fejlesztik tovább egymás mintakincsét. (Erdőbénye, Tolcsva).

Azt is megfigyelhetjük az úrasztali terítőknél, hogy a hímezéstechnikával, az anyagok (vászonfélék, batiszt, patyolat, selymek) használatával mindig a kor ízlését követik. A XVII. század zárt, szilárd kompozíciójú motívumai fellazulnak a XVIII. században, hogy a XIX. század elejére teljesen eltűnjenek, hogy átadják helyüket egy sokkal jelentéktelenebb hímezéstechnikának az apró láncöltéssel varrt hímezésnek. A múlt század klasszicizáló mintái után megjelenik a szőlőlevél és a búzakarász. Századunk elején pedig a szecesszió motívumai hódítanak. A fejlődésnek és a változásoknak kora napjainkig tart, nemcsak a stílusok változásával, hanem a textilanyagok fejlődésével is követve a korokat.

Pocsainé Eperjesi Eszter

"Köszöntjük Babos Sándor lelkész – misszionáriust"
című kiállítás anyagához

Babos Sándor kolozsvári iparos szülők gyermeke, 1921–25. években a Kolozsvári Református Theológia hallgatója és a belmissziói törekvések buzgó munkása. Csendesesen munkálkodó, igénytelen és szerény megjelenésű ember. Missziói elhivatását – teológiai tanulmányaink befejezése után – Bázelen, a missziói iskolában kapta, ahol két esztendeig tanult. Itt látja meg, hogy a keresztyén népek nagy számban küldik ki misszionáriusukat a pogányok közé, a magyarok még nagyon elmaradottak a misszió szolgálatában. A bázeli missziói iskolában mohamedán misszióra készül és dr. Makkai Sándor püspök már ez időben körlevél útján hívja fel Babos Sándor törekvéseinek támogatására az erdélyi református gyülekezeteket.

Hazajövele után lelkészként szolgál először Brailában majd Galacban, 1929-ben pedig az egyházi főhatóság Lupényba rendelte további lelkészi szolgálatra. Nemsokkal ezután dr. Makkai Sándor püspök Babos Sándort missziói utazótitkárrá nevezte ki. E munkakörben egy esztendő leforgása alatt beutazta Erdélyt, több mint 100 gyülekezetet látogatott meg. Az 1932-ben megjelenő külmissziói újság, az "Egyház és Misszió" szerkesztője. Ennek az újságnak a segítségével szívügyggyé tette egyházunk széles rétegeiben is a külmisszió ügyét.

Babos Sándor kezdetben mohamedán misszióra készült, de politikai okok miatt el kellett állnia tervétől, figyelme Afrika felé fordult. 1930-ban azonban a skót misszió ajánlatot tett Babos Sándornak, de Mandzsuriát jelölte ki munkaterületül.

1932. őszén a mandzsuriai misszióba készülve egy évre Skóciába ment. Mgismerkedett a skót misszió munkájával és angolul tanult. Egy évi skóciai előkészület után végül 1933. augusztus 24-én dr. Makkai Sándor püspök a kolozsvári alsóvárosi templomban, az első külmissziói konferencián, hatalmas tömeg jelenlétében, ünnepélyes keretek között szentelte fel és bocsátotta ki missziói szolgálatra Babos Sándort, az első erdélyi magyar református misszionáriust.

1933. augusztus 27-én indult útnak feleségével Lőrincz Máriával, aki szintén teológiát végzett és két hónap múlva október 28-án léptek kínai földre.

Fáradhatatlanul tanulják az ott élő nép nyelvét, szokásait. Lakhelyük, ahol hosszabb időt töltenek: Hailung. Magyarul hai=tenger, lung=sárkány. Innen hosszabb-rövidebb missziói utakat tesznek meg.

Mandzsúria északi részét többször bejárja Babos Sándor, fáradhatatlanul dolgozik, tanít, prédikál. Felesége, hűséges, igazi hitbeli segítőtársa.

1935-ben hazatérnek, pár hónapot pihenéssel töltenek, de hamarosan visszatérnek Mandzsúriába. A II. világháború végéig ott maradnak, utána Amerikába mennek gyülekezeti lelkészek. Jelenleg Kaliforniában laknak. A kiállítás anyagát Babos Sándor ajándékozta Gyűjteményünknek. Minden tárgyat missziói munkájában, Mandzsúriában gyűjtött és onnan hozta magával. Babos Sándor a kínai földön eltöltött évek során nagyon jól megfigyelte azt ott élő nép szokásait, hétköznapi életét, ünnepeit. Nagy és féltő gondossággal válogatta ki ezeket a tárgyakat, hogy ezek elbeszéljék egy nép életét, életmódját, kultúráját egy másik embercsoportnak. Bár ez az életmód a mai ember szemével nézve szinte már a múlté, ismerve ezeket a tárgyakat, megérthetjük Babos Sándor missziói munkáját.

Pocsainé Eperjesi Eszter

Országok, városok, a világ tájai Sárospatakon

Sárospatakon a Tiszáninnen Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményeiben a Nagykönyvtár, a Múzeum és a Levéltár mellett a negyedik nagy egység az Adattár. Ez az egység 1931-ben faluszemináriumként alakult. A szeminárium tagjai ide gyűjtötték a magyar településekkel – elsősorban a Bodroghöz, a Hegyalja és a Hegyköz falvaival – kapcsolatos helytörténeti anyagokat: könyveket, kéziratokat, népköltészeti alkotásokat, fényképeket, képes levelezőlapokat, egyházi és világi tárgyú aprónyomtatványokat, legátusok, szuplikációs csoportok, cserkészek, munkatáborok, népfőiskolások feljegyzéseit, írásos dokumentumait. Az évek folyamán a beérkezett anyag folyamatosan gazdagodott a történelmi Magyarország, később a határainkon kívül élő magyarok településeiről érkező dokumentumokkal, anyagokkal. Miután az államosításkor a faluszeminárium munkája abbamaradt, 1952-től a részleg jellegének megfelelő Adattár elnevezést kapta. Valóban helytörténeti adatok tára: az óhazában élő és a világ különböző részein letelepült magyarokról; az össz-magyarország helytörténeti adatainak a gyűjteménye.

Az Adattárban kap helyet a mintegy 41 ezer darab hazai és 28 ezer darab külföldi képes levelezőlap-gyűjtemény is, melynek gyarapítása 1934-től történik intenzíven. A gyűjtemény tájképeket és látképeket tartalmaz, valamint értékes műemlékeket, érdekes építményeket, különleges épületeket, társadalmi eseményeket és jellegzetes népviseleteket ábrázoló levelező lapokból áll, de nem tartalmaz alkalmi képes levelező lapokat, mivel azok nem helytörténeti jellegűek.

A jelenleg 4–5 ezer darabból álló – de folyamatosan gyarapodó – alkalmi képes levelezőlap a Múzeumban kap helyet a következő csoportosításban: karácsonyi, újévi, húsvéti, pünkösdi, virágos-alakos, viselettörténeti, vallásos, missziós, cserkész, tábori, háborús, jótékony célú, gyermek, humoros és sportos lapok, valamint reprodukciók, híres embereket, színészeket, címereket és zászlókat, karmestereket és zeneszerzőket bemutató levelezőlapok.

Az Adattárban található 69 ezer darab hazi és külföldi képes levelezőlap Afganisztántól Vietnámgig országonként és országokon belül is rendezetten, betűrendes sorrendben áll a kutatók és az érdeklődők rendelkezésére. Kivétel nélkül minden darabja magyar vonatkozású. Magyarok küldték vagy kapták magyar vagy külföldi rokonaiktól, ismerőseiktől, barátaiktól szeretetük, ragaszkodásuk, tiszteletük vagy hálájuk kifejezése végett.

A Török-Kunvári, a Beliczay-Tóth családoktól, valamint Dr. Agyagfalvi Hegyei Istvántól, Dr. Bottyán Jánostól és másoktól kapott hagyatékok közül a Dalmady Márta által ajándékozott gyűjtemény a maga nemében egyedülálló. 50 esztendőn át gyűjtötte a képes levelezőlapokat az adományozó. Az 1959-ig összegyűjtött közel 25 ezer darabot csak református intézménynek szándékozott odaadni. Mivel a többi református intézmény nem foglalkozott képeslapok gyűjtésével, ezért választotta Sárospatakat. Az 1939-ig gyűjtötteket országonként, tájegységenként, települések szerint albumokba rendezte. Így 109 darab külföldi, 50 darab magyarországi vonatkozású album került az Adattárba, összesen 19244 levelezőlappal. Az albumok minden kötetének első oldalán tartalomjegyzék található, hogy mely városokat, községeket tartalmazza. Ezen kívül mellékelve van a teljes állományt tartalmazó összesített katalógus is. Az anyagból az alkalmi jellegű képeslapok a Múzeumba kerültek, az albumokba nem rendezettek pedig a többi adattári lap között kaptak helyet.

Külön figyelmet érdemelnek a képeslapokon található bélyegek és alkalmi bélyegzők, amelyek sok mindent elárulnak távoli államok történelméről, valutájáról, kultúrájáról.

A hagyatékokból kapott képes levelezőlapokon kívül gyűjteményünk többi darabja valamilyen formában Sárospatakhoz is kötődik. Volt tanárok és diákok, helybeli családok összetartását, egymáshoz való ragaszkodását mutatják az elmúlt évszázad alatt folyamatosan összegyűjtött és ide ajándékozott gyűjtemények. Több száz képes levelező lapot juttatott és juttat jelenleg is az adattárnak Dr. Ujszászy Kálmán, Dr. Maller Sándor és Szendy János, de évről-évre hozzák összegyűjtött képeslapjaikat: Benedek Katalin, Czegle Imre, Hazagh Mihály Sárospatakról, Korsós István Noszvajból, Ötvös Károly Nyíregyházáról, Sipos Zoltán Sátoraljaújhelyből és kisebb mennyiségben még igen sokan mások. Ezek a képeslapok azt mutatják, hogy hű barátok, ragaszkodó munkatársak, hálás tanítványok évtizedeken át ápolják tovább pataki kapcsolataikat. Tanulmányutakról, egyéni vagy társas utakról, kirándulásokról, kongresszusokról, konferenciákról, üdülésekből – de gyakran lakóhelyükről – rendszeresen adnak hírt egymásnak magukról.

A képeslapok között természetesen sok a duplum példány. Ezeket is megőrizzük, nem selejtezzük ki, esetenként cserelhetőséghez juttatnak, de a pótolhatatlan, értékes, ritka, egyedi lapok duplumjai nem is cserélhetőek, ezeket külön tároljuk.

A képes levelező lapok tanulmányozása során végigkísérhetjük fejlődésüket, változásukat, megfigyelhetjük egy-egy ország lakóinak

ízlését, igényét vagy igénytelenségét, a világban végbemenő változásokat. Tájékozottá válik az is, akinek nincs lehetősége az utazáshoz. A képeslapok elénktárnak régen lebontott házakat, leomlott kastélyokat és várakat, átépített városrészeket, utakat, hidakat – a megváltozott táj régi arcát. Megismertetik a történelmi eseményekkel magváltozó földrajzi viszonyokat. Ezen túlmenően néprajzi, népművészeti ismereteket nyújtanak. Tükrözik koruk társadalmának és művelődéstörténetének jellemző vonásait. Hírt adnak háborúkról, forradalmakról, évfordulókról, világpolitikai, kereskedelmi és sport eseményekről, de az Adattárban elhelyezett képes-levelezőlapok nagy része azt is bizonyítja, hogy nincs Földünknek olyan része, országa, ahová valamikor pataki diák el ne jutott volna.

Deák Istvánné Bilkay Ruth

Szemle a határainkon túli magyar sajtóból

Folyóirattárunk a Gyűjtemények Nagykönyvtárának részlegeként rendszerezi és adja közre a rendelkezésére álló hazai és külföldi sajtótermékeket. Az 1989-90-es esztendő földrengésszerű politikai változásainak eredményeként – Közép-Európát illetően – a folyóirat-tárba több mint 30 új magyar lap és folyóirat került elsősorban a Sárospataki Kollégium történelmi-kulturális vonzaskörzetéből; a szomszédos országokból: Erdélyből, Felvidékről, Kárpátaljáról.

Az Európa Tanács 1989. évi jelentése még ezt írja: "Fokozatosan megszűnnek a magyar nyelvű folyóiratok, újságok, s ma már csak 8 újság és 15 folyóirat maradt meg /- a román hatóságok szerint összesen 32 -/".

A "Nemzetközi Helsinki Szövetség az Embri Jogokért" szervezetének 1988. júniusában "S.O.S. TRANSYLVANIA" címmel kiadott jelentése kétségbeejtőnek írja a magyar értelmiségiek helyzetét Romániában.

A kisebbségi sorban élők helyzetének fontos dokumentumai saját folyóirataik. Különösen érzékelhető ez ma, amikor "áttörik a hallgatás falát" (Tőkés László) és szinte napra készen szólaltatják meg az egységes magyar nemzet diaszpórákba szakadt részeinek hangját. Az igazmondás, a sajtóbátorság hatása alatt előtérbe lép – és bár külön kisebbségi modor fejlődött – mégis, maholnap minden megírható, ha nem is ítéletalakban, de a regisztrálás hűvös "höhere Sachlichkeit"-jával. E tekintetben nincs különbség világnézet szerint. A folyóiratok, revuek, nagyon élesen válnak el. Az "ERDÉLYI HELIKON" a transylvan modernség lapja, a "PÁSZTORTÚZ" most lett az erdélyi családi műveltséghez méltó, kétheti folyóirat, a "KORUNK" a marxizmus reformátuma, kevés íróval, de annál több ismertetővel és agitátorral; a "VASÁRNAP" meg az erdélyi katolicizmus hitbuzgalmi vigasza, amilyen harcosabb alakban a "HÍRNÖK" c. kolozsvári folyóirat. A napilapok is megszólítják az írókat, de itt versek és tárcák fölött eluralkodik a riport... Főértékük, hogy a magyar nyelvnek élő akadémiáját alkotják: a magyar szellem összes változatait adják Erdélyben. A "HARANGSZÓ" a Királyhágómelléki Református Egyházkerület gyülekezeteinek lapja... Igemagyarázatot, lelkigondozást, egyháztörténelmet és gyermek-irodalmat gazdagon tartalmaz. A "MAGYAR HÍREK" új rovatot indít a szomszédos országok magyar sajtójának bemutatására. "Immár jó szívvel tallózhatunk e lapokból, folyóiratokból, hiszen nem szimpla fordítások, a kisebbség nyelvén ugyanúgy, ugyanazt szajkózó orgánumok többé. Ma már szabadon szólhatnak, felvállalhatják a számukra rendelt hivatást, s

így Dunaszerdahelytől Székelyudvarhelyig, Újvidéktől Ungvárig, tanulsággal szolgálhatnak mindnyájunknak..."

A "SZABADSÁG" c. lapban írja Orbán Ferenc: "Forradalom volt, állítólag szabadság van, s a demokrácia lesz, de tovább tart az egyirányú kioktatás, a türelmetlenkedő nemzetiség megfeddése, amiért meg akarja őrizni identitását, nyelvét, kultúráját – semmi többet... Ameddig ebben az országban csak mi követhetünk el "nacionalista provokációt", addig kizárólag nekünk van okunk aggodalomra." "NÉPÚJSÁG" címmel jelenik meg Maros megye napilapja. Történelmi mementóként emlékeztet az első lapszámok híreire, a változásokra. Első helyen áll, a helybeliek és külföldiek közös "réme", a "poloskák" – lehallgató készülékek – eltűnése a szállodákból, telefonokból, a levelek cenzurálásának megszüntetése, s hogy a lakosság otthonában fogadhatja magyarországi rokonait.

"Kevesen vagyunk! De amennyivel megfogyatkoztunk, annyival lettünk magunkban erősebbek... Nem ítélezünk, hanem visszavárunk." (Ferencz István)

"SZÉKELY ÚJSÁG": – "Közel fél évszázados hallgatás után, íme új életre kelt egy székelyföldi kisváros hetilapja. Csak most, amikor már 10. számához érkezett, kezd lassan erősödni bennünk a remény, hogy türelmetlen hatalmak nem ítélik ismét némaságra, amint azt elődeivel tették. Az előtte járókhoz hasonlóan, szerény lángocska ez is, mely egy tájegység népének kívánja bevilágítani a járható utakat, s menteni ugyanakkor az önazonosság megtartásához nélkülözhetetlen, már – már veszendőbe menő örökséget..." (Székely Újság 1990.II.évf.10.)

Felvidékről a "KELETI NAPLÓ" független társadalmi és kulturális lap – Kassa, I.évf. 2.számából idézünk: "Évszázadok sodrában a cseh, a szlovák, a magyar nép sorsa ötvöződött. Nemzeteink között az ellentéteket mindenkor az individuális érdekű reakciós politikusok szították. Már majdnem határtalanul szólnak a dalok a szabadságról, versek az elnyomásról:

"Sorsomhoz szabott
síri ágy
a felnégyelt haza."

"Minden emberben fa lakik,
ágaira fészkel a hit.
Dalol, mint valami madár
Míg le nem üti a halál.
Minden fában lélek lakik
Az emeli az ágait.

És fészket óv, szélnek fcszül,
Szenved már majdnem emberül."

(Ratkó József: Búcsúdal)

Kárpátalján több mint 4 évtized után megszólalhattak a harangok a sok ezer elhurcolt és elpusztított magyarért, akiket eddig siratni sem volt szabad. A "KÁRPÁTI IGAZ SZÓ" a magyar autonóm körzetért harcol. A "HATODIK SÍP" a kárpátaljai magyar irodalom fóruma; "Kísérletek arra, hogy Kárpátalján legyen irodalmi-művészeti-kritikai folyóirat, már az 50-es években voltak. Így indították útjára annak idején az "ÚJ HANG", a "KÁRPÁTOK", majd a "SZOVJET KÁRPÁTOK" antológiákat. De a folyamat – külső okok miatt – mindig megszakadt. A 60-as években az egyetemisták adtak ki "EGYÜTT" címmel, géppel írt "folyóiratot". Betiltották. A 70-es években a "KÁRPÁTI KALENDÁRIUM" irodalmi melléklete próbálta helyettesíteni. Ez sem volt hosszú életű. A 80-as években a "KÁRPÁTI IGAZ SZÓ" című megyei napilap próbálta pótolni az irodalmi folyóiratot, úgy, hogy rendszeresen közölt írásokat a hetente megjelenő "NEON"-rovatában, majd a havonta napvilágot látott "LENDÜLET" sorozatában. Annyit elértünk, hogy ma már külön számként megjelenő melléklete az "ÚJ HAJTÁS" – de ez akkor sem folyóirat, s nem kerülheti el a napilapok sorsát. Sikerült annyit elérni, hogy tavaly az "ÉVGYŰRŰK" antológiának immár harmadik kötete is megjelent, mint évkönyv. Folyóiratot azonban Kárpátalján a mai napig nem sikerült megjelentetni. Ez kényszerített arra, hogy megpróbáljam a születésekor még szinte lehetetlennek látszó ötletet megvalósítani: Magyarországon kiadni folyóiratunkat. Szerencsére komoly támogatókra leltünk... Így van ma folyóiratunk..." (Balla D. Károly)

"A változások időszakában az irodalom szerepe más a kisebbségi viszonyok közepette. Funkciója talán több, hiszen az anyanyelv, az azonosságtudat megőrzésében rá nagy szerep hárul. A változás a kisebbséget mindig jobban veszélyezteti. A mi magyarságunk – becslések szerint lehetünk 200 ezren – sokat megért, hiszen 1944-ban 40 ezer magyar férfit hurcoltak el, s ezek közül legtöbben sosem tértek vissza a munkalágerekből. Bezárták a templomokat, azokból tornatermet, raktárat, sőt – ami a legarogásabb fricskája a hatalomnak – ateista múzeumot csináltak. A nagyobb templomokat pedig pravoszlávossították... Nekünk korábban azt magyarázták, hogy mint kisebbségieknek, úgymond a híd szerepét kell betölteni a nagy szovjet nép és a

magyarság között. A valóságban a nagypolitika perifériára vetett játékszere vagyunk. Abszurd, tény: Kulturális Szövetségünk is csak 1989 /!/ februárjában alakult meg – amit szervezetként a nyár elején jegyeztek be a területi (megyei) tanácsnál. Próbáljuk igazgatni saját sorsunkat, de gyakorlatunk nincs benne, meg – úgy látszik ez a magyar átok még a kisebbségben is – hiányzik az egység, az összhang is. A tanácsi és helyhatósági választásokon viszont képviselőjelöltjeink közül sokan bejutottak a falusi, városi, járási tanácsokba, főként Beregszászban és környékén. Hogy aztán ez mire lesz elég, tudunk-e élni a lehetőséggel... Azt hiszem, ez függvénye a nagy politikának. Sorsunk nemcsak a birodalom, hanem az anyaország sorsának a függvénye is." (Horváth S. Úton, II.évf.23.sz.)

Végül ide soroljuk az 1989. decemberétől, ez esztendő első negyedéve alatt Folyóirattárunkhoz érkezett határon túli magyar sajtótermékeket:

1. BAGOLY	Temesvár
2. BÁNYAVIDÉKI FÁKLYA	Bukarest
3. BÁNYAVIDÉKI ÚJ SZÓ	Nagybánya
4. BIHARI NAPLÓ	Nagyvárad
5. DUNATÁJ	Komárom
6. EGYÜTTÉLÉS	Pozsony
7. ELŐRE	Bukarest
8. EURÓPAI IDŐ	Sepsiszentgyörgy
9. FALVAK NÉPE	Bukarest
10. FAKUTYA	Nagyvárad
11. FIATAL FÓRUM	Bukarest
12. HATODIK SÍP	Ungvár
13. HARANGSZÓ	Nagyvárad
14. HARGITA NÉPE	Csíkszereda
15. HÁROMSZÉK	Sepsiszentgyörgy
16. HÉT	Székelyudvarhely
17. HÉT	Pozsony
18. HÍDFŐ	Székelyudvarhely
19. HUNYAD MEGYEI HÍRLAP	Déva
20. IGAZSÁG	Kolozsvár
21. JELENLÉT	Bánffyhunяд
22. KÁRPÁTALJA	Ungvár
23. KÁRPÁTI IGAZ SZÓ	Ungvár
24. KELET – NYUGAT	Nagyvárad

25. KELETI NAPLÓ	Kassa
26. KERESZTÉNY SZÓ	Gyulafehérvár
27. KIÁLTÓ SZÓ	Marosvásárhely
28. KOLHOZ A TISZAHÁTON	Péterfalva
29. KOMÁROMI HÍD	Komárom
30. KOMÁROMI MINDENES	Komárom
31. NAP	Pozsony
32. NEMZETI BIZOTTSÁGOK	Pozsony
33. NÉPÚJSÁG	Marosvásárhely
34. PILLANAT	Marosvásárhely
35. ROMÁNIAI MAGYAR SZÓ	Bukarest
36. SZABAD SZATMÁRI HÍRLAP	Szatmár
37. SZABADSÁG	Kolozsvár
38. SZABADSÁG	Székelyudvarhely
39. SZATMÁRI FRISS ÚJSÁG	Szatmárnémeti
40. SZÉKELY ÚJSÁG	Kézdivásárhely
41. TEMESVÁRI ÚJ SZÓ	Temesvár
42. TROMPF	Csíksereda
43. ÚJ HAJTÁS	Ungvár
44. ÚJ SZÓ	Pozsony
45. ÜZENET	Marosvásárhely
46. VALÓSÁG	Bukarest
47. VASÁRNAP	POZSONY
48. VÖRÖS ZÁSZLÓ	Beregszász

Köszönetet mondva azoknak, akik törekeny történelmünk virágait, a magyar nyelvű sajtótermékeket elhozták vagy elküldték Gyűjteményünkbe, szeretettel buzdítunk erre másokat is – Sütő András szép mondatával: – "Engedjétek hozzám jönni a szavakat!"

Kissné Lovász Éva

Tisztelt Hallgatóim!

A sárospataki Nagykönyvtár e dísztermén kívül igen kevés hely van Magyarországon, ahol mélyebben zengő történelmi akusztikája lehetne az ősi szállóigének: "Habent sua fata libelli". – Megvan a magunk sorsa a könyvekben, és a könyveknek is megvan a maguk sorsa...

Tanuskodhatna a polcaikról nem egy patinás kötet, hogyan menekült szekereken – hordókban a könyvesház is, amikor magát menteni kényszerült a Pataki Kollégium, de beszélhetne arról is, hogy a bibliotéka nemcsak a lélegzetvételenyi békeidőkben nőtt – gyarapodott, hanem mindenkoron. A tanári testület, a kollégium előjárói tudták, hogy könyvekben bújhat meg legbiztonságosabban a legnagyobb hatású szellemi esszencia. Útravaló eligazítást ennek értelmében úgy adtak, hogy büszkén mondhatjuk: peregrinus diák könyv nélkül nem tért vissza Patakra.

Cs. Szabó László tudatosan és gyakran nevezte magát peregrinusnak, vállalva ezzel a protestáns vándordiákok hagyományait: az útra serkentő kíváncsiságot és a folytonos hazagondolást.

Három évtizednyi emigráció után, újra végiggondolt számadást követően tért haza és – Kolozsvár helyett Patakon – végső nyugalomra ez az örök peregrinus. Hamarosan utána jött londoni könyvtára is: az a szellemi poggyász, amelyet nagy európai utazásából hozott magával azok számára, akik nem voltak vele.

Egy magánkönyvtár böngészése izgalmas és élményadó munka, hiszen ha nem is jellemezhetjük csupán könyveivel a tulajdonos szellemi horizontját, a meghatározó és befolyásoló hatásokról közeli képet nyerünk. Vannak aztán gazdag, bibliográfiai értékek szerint válogatott, és használatra szánt gyűjtemények. Cs. Szabó László londoni könyvtára ez utóbbiak közé tartozik. Jegyzetek, kivágások, javítások, az Arany-kiadásokba betoldott névelők nyomjelzése vezet vissza a munkálkodó íróemberhez, akinek a könyvhalmozó szenvedélyét az olvasás és a tanulás váltakozó szüksége korbácsolta.

Ha elfogadjuk, hogy egy könyvtár a gyűjtő láthatóvá tett élettörténete, Cs. Szabó László esetében még hangsúlyozhatjuk is. A most megnyitandó könyvtár meglevenítő erővel idézi azt a 8–9 ezer kötetet, amelyet Cs. Szabó László 1949-ben itthon hagyott. Mivel a bibliofil író korabeli írásaiból rekonstruálhatjuk ezen elsüllyedt gyűjteményt, jól látható a könyvválogatás egész életre szóló vezérmotívuma: az európai szellemiségbe tartozás, az európaiság követelménye. Másrészt kirajzolódik a vállalt szerep, a közvetítő, amely

az emigrációba megszabadult politikai szereplés holt súlyától is. A következőkben tehát egy élete végéig magyarul író, magyar írónak, külföldi és másféle pályaszakaszához háttérrel adó könyvtáráról fogok vázlatot adni. Egy nagyobb részt idegen nyelvű könyvtárról, amely Közép-Európa egyik legnagyobb magánkönyvtári hagyatéka lehet, összetétele miatt pedig egyenesen ritkaság.

Az 1985 augusztusában Sárospatakra szállított teljes könyvtári hagyatéka 11 ezer könyvtári egységből, ill. majd ezer folyóiratból és katalógusból áll, és vámkezelés után maradéktalanul került a Tiszáninneni Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményének a birtokába. Feldolgozása a helyi könyvtári szokások szerint történt, anélkül, hogy szorosán betagozódott volna az anyag a Nagykönyvtárba. Áttekintését külön katalógus teszi lehetővé. A Gloucester Mews 48. szobákban és garázsban tornyosuló kincsei itt, a Repositórium emlékszobájában már nem vallanak Cs. Szabó László könyvrendezgető szenvedélyéről, de először láthatóak így együtt és értékükhöz méltó környezetben. Ismeretes, az utolsó időben a könyvek már-már kiszorították a gazdájukat a lakásból, aki a tervszerű könyvtárépítést – fogadalma ellenére – londoni letelepedése után azonnal megkezdte. A könyvtáralapító két könyv: Országh László angol kézisztótára és egy felesége által kicsempészett Nerval-kötet volt. Az első szerzeményhez még olaszországi emlék kapcsolódik: finnyáskodva elfogadott idegenvezetői borralalójából vette meg újra a Kis-Larousse-t. Az 1950-es években azután kezd kirajzolódni a könyvtár arculata. A kiszakadás elsősorban a nyelvi arányokat változtatta meg. A teljes könyvtárnak szinte pontosan a fele angol nyelvű, magyar kb. 3 ezer, a többi megoszlott a francia, német és olasz között, s van néhány holland, görög vagy más szorvány is. A felosztás természetesen nem jelent egyúttal nemzeti vagy kultúrák közötti értékrendet Cs. Szabó László érdeklődésében: Anglia a befogadó ország, a kenyéradó, sőt az "európai páholy" – ahogy Béládi Miklós nevezte. Angolul megszerezhető az európai fókuszú humán műveltség minden alapműve vagy újdonsága. Ha megkíséreljük leegyszerűsíteni a könyvtár felépítését, minőségi szerkezetét, azt mondhatjuk: az angol nyelvű blokk mutat bizonyos kézikönyvtári jelleget, ami műhely és szellemi közeg is egyúttal a sokáig a rádiórobotba temetkező Cs. Szabó számára. Jelentékeny az oxfordi és a cambridge-i kiadványok száma, elsősorban az előbbi irodalmakhoz, művészeti ágakhoz vagy korhoz kapcsolódó kézikönyveiből. (Oxford Companion to...) Több mint száz kötetnyi a Middlesexben kiadott Penguin Classics sorozat, rendszeresen felbukkannak az Everymen' s

Library kötetei, vagy a Libery of European Civilization, ill. a közös vagy amerikai kiadású Writers and their Work és a paperback egyetemi kiadványok. Az átfogó igényű művészeti sorozatok közül kiemelkedik az Art of the World és a Documentary History of Art. Mindkettő felhívja magára a figyelmet a tárgyához méltó kivitellel, minőségi nyomda és design-technikával. Zömmel ebben az angol részlegben vannak a könyvészeti szempontból is érdekes vagy figyelemre méltó kötetek, melyekre antikváriumokban bukkant Cs. Szabó László. Ilyan pl. Vámbéry Ármin Hungary in Ancient Medieval and Modern Times c. könyve 1887-ből, Ramsay Szent Pál utazásairól írt kötete (műve, a Gibbon' Journay vagy Francis Marion Ave Roma Immortalisának két kötete a múlt századi kilencvenes éveiből. Ez utóbbiak jelzik, hogy Cs. igyekszik megszerezni a nagy utazók és híres városok még használható klasszikus szakirodalmát, s hogy forgatja is – kiderül – egyik–másik ceruzás széljegyzetéből.

Az emigrációban megerősödő ökumenikus gondolkodás és gondoljunk a Pax Romanara és a Szentföld iránt érzett kíváncsiság, majd a szentföldi utazások adnak magyarázatot arra, miként gyűlhetett össze annyi Biblia, evangéliumi, forráskutató és részben régészeti irodalom.

A könyvgyűjtemény legbecsesebb régisége Barnes professzornak a XVIII. század lelegejéről való Homérosza, amely a legrégebb angliai görög–latin kiadás. Ennek megszerzése Czigány Lóránt érdeme, aki könyvügyekben mindig biztos segítsége volt Csének. Bőr kötésben, de a többi könyv közé beolvadva várja a felfedezését az emlékszóban. A fiatal Csére (és nemzedékére egyaránt) erősen jellemző a teljességre törekvő tájékozottsága, ez bizonyos mértékig a műfajukkal is összefügg. Mivel Cs. Szabó László irodalmi ízlése keveset változott, könnyen tetten érhető a nosztalgiája az első könyvtár iránt. Morus Tamás köré gyűlnek a humanista írók, az egykori "Hétfőiek" galériáját teremti újra Eliot, Yeats, Joyce, Scott Fitzgerald, Woolf, Strachey és Huxley műveinek a beszerzésével. A megelőző korok angol tanulmányíróinak a részasedés-aránya még nőtt is az anyaországban pl. Dr. Johnson, Hazzlitt, Lamb a Dickens gyermekkora óta kíséri, itt legalább 40 kötetnyi az irodalma. Külön vonzalom fűzi a külföldön élő angolok iránt, mert bennük a szellemi szabadság önkéntes emigránsait látja. Feltűnően gazdag a gyűjteménye G. Greene és R. Graves műveiből. Az angol kultúra korszakai közül az Erzsébet–kor foglal el tekintélyes helyet mintegy 200 kötetes Shakespeare–irodalmával a középpontban. Már az anyaggyűjtést is a teljességre törekvés jellemzi: a népszerű Halliday életrajz, a Shakespeare–kutató Ivor Brown, a Studiens in English Literature, a Pen-

guin Sh. – Libery a Warvich Sh. vagy az egyetemistáknak szánt életmű sorozat darabjai éppúgy megvannak, mint az itthoni művek. Érthetően e témához kötődik a könyvtárból a legtöbb színházi anyag. Ifjúkori vonzalomról beszél a filmmel kapcsolatos irodalom, a rádiós munkát mint a kilométerkövet méri a BBC – kiadványok. Csé igazi XX. századi kedveléséről árulkodik a terjedelmes krimi irodalom a Pelican sorozatból.

Alkati beállítottsággal magyarázható, hogy Cs. Szabó László még itthonról vitte magával az angol költészet szeretetét. Szédítő gazdagságát Byron, Shelley és Keats műveiben fedezte fel, ők később is e könyvtári réteg megbecsült klasszikusai. Igen értékes irodalomtörténeti munka itt W. Brockendon három kötetes Byron kommentárja 1833 –ból. (Cs.b. 3781). Edwin Muir, Dylan Thomas, Rebecca West kötetei a modern angol költészet jelenlétét mutatják, Osbert Sittwell vagy Peter Redgrave dedikált kötete a fiatalabbak kortársakét. A Hülfő árnyékban c. életrajzi kötet Függelékéből nyomon követhető, hogy az előbbi három szerzővel íróként, fordítóként is foglalkozott Cs. Szabó László. Az 1949 utáni művek bibliográfiájából olvasható ki ugyanakkor az az önmagáért szóló tény, hogy az írások tárgya felerészben magyar, tehát a nemzeti és nyelvi megoszlás a könyvtári háttéranyagnak éppen a fordítottja. Cs. Szabó László magyarul író, magyar író maradt. Érthetően más a megfelelés a művészettel kapcsolatos írások és a hozzájuk kapcsolódó könyvtári réteg között. A latin szellemnek tisztelgő párizsi látogatások, a katedrálisok Németországában tett utazások, az olasz művészetekhez fűző emlékek, élmények témát is adnak és újabb meg újabb köteteket hoznak a könyvtárba. Csak a Párizs és Róma irodalom van vagy 100 kötetnyi, nem beszélve a római birodalomról szóló bőséges anyag ide kapcsolódó köteteiről. Cs. Szabó Lászlónak régi meggyőződése, hogy a művészeti alkotásokkal nyilvánosan – galériában, kiállításon – megkezdett ismerkedést otthon, elvonulva folytatni kell, hogy behatolhassunk a jelentések mélyebb rétegeibe. Ehhez természetesen mindig minőségi másolat szükséges, akár albumról, akár katalógusról van szó. A képzőművészeti alkotások nyomain az emberi múlt mélységei felé haladva Cs. Szabó társakra talált: így szerzett könyvei és barátai talán kijelölik azt a szellemi mozgásteret is, amely minket úgy lenyűgöz tágasságával.

Londonban Iványi Grünwald Béla történettudós avatja be az antikvárium élvezetekbe, így kezd metszeteket gyűjteni. Az ismert festő fia érzékeny volt az angliai tájak szépségére – Csé ekkoriban fedezi fel az angol tájfestészetet. Révai András, a művészettörténész, a kinti értelmiség nagyszerű alakja, Csé mindig nagybecsüléssel emlegette

példaadó jellemét is. Két másik, szellemi értelemben, gondolkodásban is meghatározó barátságát Kerényi Károly vallás- és Tolnay Károly művészettörténész iránt seregnyi dokumentum bizonyíthatja. Kerényi nevéhez kapcsolható még az itthoni időkből egy olyan virtuális szellemi kör, mely Thomas Mann, Szerb Antal és Németh László nevével fémjelezhető. Cs. Szabó László mindegyikükhöz kapcsolódik valamiképpen, ezt a könyvtár is tanúsítja. A Kerényi-hatás és barátság közvetlenül kimutatható: a görögség felé fordulást jelenti, melynek a Halfejsz pásztorbot és a Görögökről c. esszé az irodalmi nyeresége számunkra. Cs. Szabó László az emigrációban mindent megtett azért, hogy megfeleljen a művészeti esszéírás Kerényi által megszabott szigorú követelményének ami: "mindannak állandóan jelenlévő, kívülről való tudása, ami... reánk maradt, amit emlékkönyvben a világ múzeumai őriznek, s ami még... fellelhető...". Közép-Európai szemmel csak ámulhatunk azon a bőségen, ami a fentiek szolgálatára a könyvtárban megvan: csak a Pelican Books több mint 100 kötetével, az Art of the World, az Ancient Peoples and Places, a Problems and Perspectives in History, a Library of European Civilization, vagy a Small Picture Book, hogy csak a nagyobb blokkokat említsem. Kerényi neve mellé kívánczik a Tolnay Károlyé, a másik ösztönző hatású magyar tudósé. Charles de Tolnay, a Casa Bounarotti igazgatója a néhai Vasárnapi Kör benjáminja a művészeti tanulmányok olasz-latin rétegéhez vezet minket. Nemcsak dedikált példányait küldi el Csének, hanem közvetlen alkotói barátság is van közöttük. Jelenlétét a könyvtárban a gazdag Michelangelo-anyag biztosítja. Itt tartom fontosnak megjegyezni, hogy hazánkban sehol sem őriznek az ittenihez mérhető művészeti-és kultúrtörténeti gyűjteményt. Megismertetését, olvasását egyenesen kötelezővé tehetnénk a képzésben érintett szakterületen. Ne feledjük, Cs. Szabó László nem az irodalmi múzeumok számát kívánta gyarapítani. A könyvtárban felhalmozott páratlan katalógusgyűjtemény szintén új szolgálatot tehet. Csé írásaival együvé gyűjtve nagyjából 30 év európai műsorfüzetét adja. Feldolgozásával kalaúzt kaphatnánk Európa múzeumaihoz, képtáraihoz, leltárt a katedrálisokban és festményekben mérhető értékeiről. A katalógusok legtekintélyesebb részét az itáliai életműválogatások vagy egyes műemlékeket bemutató kiadványok teszik ki, sok esetben közvetítő nyelven, Giottótól Modiglianiig és Picassoig. A nagy reneszánsz kötelező csodálata után Csé már 48-as ösztöndíja és idegenvezetői magániskolája idején megérzi az apró felfedezések, a beavatatlan szemnek fel nem táruló szépségek ízét, az olasz anyag kiadási éve is mutatják ezt. A katalógusgyűjtemény egészében az érdeklődés kitágulását jelzi: megnő a

kíváncsiság térben – keleti irányba, és időben – visszafelé. Lehetőség szerint megvett Csé minden jó bizánci, török, thrák és bolgár anyagot, figyel Egyiptomra, a volt római provinciákra, de érdekli az avantgarde is és az európai összkiallítások. Különösen közel áll hozzá mindaz, ami a Habsburg–osztrák időkhöz kapcsolódik, elsősorban a barokk és a századforduló. Szívesen vásárolt kort, stílust vagy mozgalmat áttekintő válogatásokat. A katalógusok jó része lényegesen szebb kivitelű, igényesebb a nálunk megszokottnál, némelyik könyvvel ér fel mélységében is. Szorosan kapcsolódik ide az utikalaúzok, városvezetők vagy templomi kiadványok gyűjteménye. Mennyiségileg ebből is kiemelkedik az olasz anyag: Velence, Firenze, Róma, a toszkán és az etruszk művészete. Ez utóbbinak a hatását, nyomait kereste a római művészetben Csé, ahogy erről a Római muzsika c. esszéregényben vall. A képzőművészeti anyag legvonzóbb rétegéről, az albumokról itt csak annyit mondhatunk, hogy lapozzanak bele egyikbe – másikba!

Az angol nyelvű kiadványokhoz képest szerényebb réteg a könyvtárban a német nyelvű, az olasz és francia blokk, összesen kb. 3 ezer kötetével. Az író szellemi hátterét azonban ez nem jellemezheti, hiszen időben inkább fordított sorrendben szívta be Csé az európai kultúrákat. A gyermekkor Monarchia – beli közegében és a családban mindenképpen természetes volt, hogy a XIX. század öröksége a német közvetítésével jusson el hozzá. Nem szükséges, hogy részletezzük, miként hajlott Csé a latinos műveltség irányába. Annyit minden nehézség nélkül láthatunk e második gyűjteményben, hogy az ún. germán kultúrkörbe tartozó anyag minden területen a klasszikus klasszicista alapműveltséget hordozza. Svetonius – Mommsen – Goethe – Schiller – Hölderlin – Novalis – Heine vagy Burchardt – Winckelmann Schopenhauer – Spengler – Freud gyorslistával lehetne érzékeltetni az érdeklődés irányait. Hofmansthal – Meyer – Rilke – George – Trakl – Zweig – Kafka vagy Brecht a Monarchia idejében Csé jelenébe vezet. Kiemelkedő természetesen a weimari klasszicizmus anyaga és a Goethe – gyűjtemény. A német művészeti vagy utazással kapcsolatos könyvek is általában patinások: Bühler, Delogu és Ludwig kötetei. Észrevehetően az új érdeklődés képezte a törökországi és a szentföldi anyagot. A történeti munkák jó része is kapcsolódik a Habsburg kor fejezeteihez, a Monarchiához. A német nyelv Csé számára Altdorfer, Dürer meg Cranach, Bach és Mozart, Th. Mann és Kerényi Károly vagy Ortega és a hozzá közelálló Madariaga nyelve is, és néhány erdélyi szász város utikönyvéé otthonról. Kiemelkedően sok művészettörténeti sorozatot szerzett be német

nyelven: a *Werkmonographien zur Bildenden Kunst* majd 100 kötetes, folyamatos a *Sammlung Schroll* Bécsből pl.

Egyik nyugati részleg sem dicsekedhet a Cs. Szabó-könyvtárban annyi szépirodalommal, mint a francia. Korszakait elemző szakirodalom is kíséri, különösen a kedvenc középkorit. Meglátszik a könyvtáron, hogy a francia-magyar kapcsolatok Csé múltjában egészen diákkoráig nyúlnak vissza. Egyrészt a szépirodalmi művek jegyzékéből, ami afféle jelenlti ív lehetett volna 1920 és 30 között egy-egy párizsi kávéházban, másrészt abból, hogy Csé hűséges a francia történetírás nagyjaihoz: Gaston Boissier vagy Pirenne, Huizinga még néha küllemével is elkülönül a jellegzetes francia fűzött példányoktól. Roppant kedveli az eszes franciák lexikonjait, kézikönyveit. Különösen értékesek a görög ókor művészetére és a keresztyénség kialakulására, kezdeteire, művészetére vonatkozó könyvek. Elég bőséges Augustinus-irodalmát egy 1897-es kiadással indíthatnánk, és következetesen haladhatnánk a szerzők felsorolásával Erasmus-Montaigne nagyobb irodalmán át a francia felvilágosodásig. Az összefüggő, erős francia műveltség anyaga szinte folyamatos, benne vannak az olvasmányok: a szerelmes és levélregények, vagy V. Hugo. A francia festészet is nagyjából a romantikától az avantgardig követhető, később elsősorban a beszármazottak szerepelnek. A magyarok közül Pátkai vagy a régi tanítvány, Hantay Simon, a fotós Brassai.

Az olasz anyag irodalmi része elsősorban Dantéhoz, a reneszánszhoz, Goethe és az angol romantikusok itáliai útjaihoz és néhány mai költőhöz kapcsolódik. Személyes ismeretségben állt P. Santarcangelivel, Florio Banfival, Várady Imrével. Jó barátja az építész Papini, aki könyveit a feleségének dedikálja, és ismét Tolnay Károlyt kellene említeni, aki minden munkáját elküldte. A San Remo-i Díj óta az olasz irodalmi köztudatba belépett Babits Mihály – ezt Castruccio könyve jelzi, elég sok a magyar irodalommal kapcsolatos tematikus kiadvány.

Utoljára hagytam a könyvtár legbeszédesebb és legnagyobb várakozással kísért részét, a kb. 2800 kötetnyi magyar gyűjteményt. Ennek a többi között meghúzódó rétegnek szoros értéke számunkra, ha megismerkedünk egy-egy kötet történetével, bejegyzéseivel. Ilyen sors- és történelemhordozó kötet Bernáth Aurél Írások a művészetéről c. könyve, amelynek az előzéklapján a következő három bejegyzés találkozott: 1/Cs. Sz.L.-nak szeretettel Bernáth Aurél; 2/Eppur si mouve, Farkas Ferinak régi barátsággal és szeretettel Aurél, végül 3/Antikváriumban vette a feleségem, és Au. dupla dedikációjával szeretettel juttatom vissza őstulajdonosának, Csének, Bp. 1965. nov. 22.

A dedikációk módszeres vizsgálata még tart, de annyit megállapíthatunk, hogy éles fényben világítanak rá az elmúlt évtizedek hazai irodalompolitikájára. Aki Londonba eljuttatta a köteteit, vagy mellőzött, legalábbis 56-ig, mint Tamási Áron, Vas István, Weöres S., Jékely, Nemes Nagy, Pilinszky és a régi barát Illyés, vagy fordításokba, különlenyomatok tanulmányaiba szorul vissza, jó időre, mint Képes G. és Gál István. Egyszerűen azt mondhatjuk, hogy szinte valamennyien a magyarság és a minőségi irodalom elkötelezettjei, attól függetlenül, hogy az ismeretség skáláján a barát, a tanítvány vagy a tisztelő helyét töltik be: Ottlik, Keresztúry, Nagy L., Juhász Ferenc pl. A magyar gyűjtemény a beszerzés módjától függetlenül három rétegre osztható: 1. a Magyarországon 49-ig megjelent művek, 2. a külföldön nyomtatott szórványok és 3. a 49. utáni itthoniak. Az elsőhöz annyit, hogy két legértékesebb darabja Kecskeméthy Aurél 1866-os Széchenyije és Szabó Dezső Sugár Károly-dedikációja. Előfordul egy-egy kezdő Nyugatos, megvan Szendrei Júlia utolsó vallomása, újragyűjti a népi irodalmat és a tragikusan elvesztett pályatársak legtöbb művét.

Cs. Szabó László kapcsolata az óhazával az ötvenes években elég esetleges. Buday György tréfás záradéka a dedikációban mindkettejük rossz hangulatát leplezi pl... "mához hús évre lesz-e aki dedikálja?". 56 után gyorsan gyarapodik a gyűjtemény. Az első Juhász kötet, A virágok hatalma András fia hátizsákjából kerül elő. A hatvanas évektől kezdve átkelt a csatornán Illyés, Weöres, Tamási, Vas életműve, Ottlik dedikált kötetei, Devecseri, Jékely, Nemes Nagy Ágnes, a két Rónay és Képes Géza, aki legelőször mert jelentkezni. Gál István majdnem harminc közleményét küldte el. Előkerültek Benedek Marcell, Hubay és Sükösd, Klaniczay és Keresztúry, Rába György, Takács Gyula, Kálnoky L. kötetei és dedikációi, a fiatalabbak közül Csoóri S., Fodor A., Orbán O., Mészöly M. és Parancs J. Jelentkezik Kellér Andor és Szász Imre, Király István is. Pilinszky János saját kezűleg javított példányt ad át. Egy nagy név hiányzik ebből a sorból: a Németh Lászlóé. A művészeti témájú könyvek folyamatosan és elég nagy számban érkeznek. A feladók egy része régi ismerős, barát: pl.: Gerevich L., Ferenczi Béni, Hoffmann Edith, Genthon István, jelentkezik a fiatal nemzedék is, pl. Hajnóczy Gábor. Innen került ki a legszebb dedikáció: egy női alak vázlatos rajza, amivel az újrakezdő Ferenczi Béni ad hírt a talpraállásáról. Az itthoni sorozatok közül legteljesebb a Műemlékeink elnevezésű. Cs. Szabó Lászlónak szüksége volt arra, hogy legalább képek formájában otthonában legyenek a magyar művészetek tárgyai, emlékei. Így tette

jelenvalóvá az anyavárost, Kolozsvárt is Hoefnagel 1617-ből való rétmetszetével.

Külön fejezetet érdemelnek Cs. Szabó erdélyi kapcsolatai. Különösen az EPMSZ lendületes munkájának köszönhetően találkozhatott az otthoniakkal, akik fenntartások nélkül adták névjegyüket a könyveikhez. Szőcs Géza Kilitótorony és környéke c. kötete elé kitűnő alkalmi verset faragott pl. dedikációképpen. Az erdélyi névsorban jelen van minden korosztály: Méliusz József, Jancsó Elemér, a barát Kányádi Sándor, Szilágyi Domonkos és István, Fodor Sándor és Veress Dániel, Balla Zsófia és Kántor Lajos... Feltűnő és árulkodó tény, hogy Janics Kálmán A hontalanság évei c. kötetén kívül a Felvidék alig szerepel, Jugoszláviából Sinkó Ernő, Kázmér Ernő és Szirmai Károly emelkedik ki. A hazai könyvkiadású kötetek nem említett hányada elsősorban történeti munka, tanulmánykötet, az újragyűjtött nemzeti klasszikusokhoz kapcsolódik. Györffy György, Benda Kálmán, Kosáry Domonkos és Jeszenszky Géza teszik rangossá a különlenyomatokat is. A zenei irodalmat Bartók és Kodály szellemisége és neve határozza meg az európai válogatáson Fricsay Ferenc barátsága, igényessége érződik.

Szakemberek körében, itthoniak számára a könyvtár kinti magyar anyaga adhat legtöbb beszédtemát. Műveinek az ismerete nélkül is tudtuk, hogy Csé az emigráció és az egész szórványmagarság nagy tekintélye. A világ távoli pontjairól Londonba eljuttatott legkülönfélébb irodalom szintén tanúskodik erről. Csé minden jelentősebb és színvonalas magyar körhöz, folyóirathoz kapcsolódott valamiképpen, s ezt a jó kapcsolatot könyvek és dedikációk igazolják vissza, a Párizsi Magyar Műhelytől az EPMSZ-ig. Az 1956 előtti években elsősorban a Látóhatár megindításában voltak érdemei Szabó Zoltánnal együtt, itt az idősebb nemzedékkel kerül kapcsolatba, mint pl. Vámos Imre, Borsody a történész, a közismert Borbándi Gyula. 56 után a Szepsi Csombor Körben ismerkedik meg a frissen érkezett fiatalokkal, akiknek később egész könyvespolcot kellett nyitnia. Dedikációik személyesek és érdekesek, mint a kintieké általában. Hamarosan megkíséreljük a neveket rávetíteni a szórványmagarság térképére, s közben azt is követni, merre tart a kétnyelvűség, az idegen nyelvűség, hiszen Borsody, Bogyay T., G. Urban, Mikes, Ignotus, Ferdinandy, Gömöri vagy Fáy Attila különböző arányban használják az anyanyelvet.

Az EPMSZ Kerényi közreműködése miatt is fontos volt Csé számára, ezt a kiadott Kerényi emlékkötet és Magdának, feleségének a levele fordítva is igazolta. Ebből a társaságból Szépfalusi I., Peéry Rezső és Hanák Péter neve bukkan fel leggyakrabban a könyvek és bejegyzések

közt. Már emlegettem Csé ökumenikus lelkületét, amely egyébként még a könyvespolcon is egymás mellé helyezte a szórványmagyar reformátusok énekeskönyvét a Harmonica Sacra-val – így kerültek elő a dobozból. Könyvészetileg is különlegesek a kísérletező PMM és az Amerikai Írók néhány verseskötete, Makkai Ádámtól, pl. aki verset is ajánl Csének. Svájból Vásárhelyi Vera, Csiky Ágnes jelentkezik; Sárközi Mátyás preparálja számára a könyvét, Keszei István dedikációja alkalmi írás. Kedves közvetítő a Triznya házaspár, szerényen dedikál Zsindely Endre, Kabdebó Tamás megörvendezteti Pulszky angliai szerepléséről írt művével, könyvet küld Kovács Imre.

Nem hagyható megjegyzés nélkül, hogy a kiszakadt magyar népi mozgalom Borbándi, Gombos, Fája, Kovács I., és legfőképpen a tekintélyes Szabó Zoltán visszatekintve is elfogadja és elismeri Csét. Szabó Zoltán 1955-ben így ír: "Nagyjából ugyanazokkal a módszerekkel igyekezett tudatosítani az Európaeszmét ő, mint a parasztság ügyét mi, nagyjából ugyanazokban a rétegekben és ugyanabban a már késő periódusban. Az ifjú Cs. Szabó mint korjelenség, ha nem is azok közé, de azok mellé sorolhatik majd, akiknek végső céljait éppen azzal támogatta, amivel tőlük különbözött." Ez a különbözni tudás és mégis együttgondolkodás Csé titka: szándékos, tudatos, összebékítő szerep, amely a magyar nyelvű irodalom egységét hirdeti és keresi a személyes fölött az egyetemes szempontokat. Miként találkozhatna könyvespolcain annyi pólusa vagy árnyalata a nyugati magyarságnak Dálnoki Veress Lajostól Kibédi Varga Áronig, Békés Gellértől – Fejtő Ferencig és Faludytól Határ Győzdig? Egyetlen név hiányzik a listánkról, Márai Sándoré. Az ő elvonult sértettségével végül nem lehetett mit kezdeni, könyvküldeményei pedig megmaradnak.

Lehetetlen vállalkozás könyvekről könyvek helyett beszélni, ezért végezetül csupán néhány érdekesebb dolgot említék. Mindenek előtt van a könyvtárnak még forrásértéke is a magyar történelem és a közelmúlt kutatói számára: részben a csak kint kiadott vagy megírt művek, részben a külföldiek magyar vonatkozású irodalma. Vannak szerzők, mint az angol Cushing prof., vagy a Csének Elemér néven dedikáló Macarthey, akik nem a politikai konjunktúra miatt érdeklődnek Magyarország iránt, ilyen kultúrmissziót betöltő irodalmár Franciaországban Gachot vagy az olasz Santarcangeli, ide tartoznak tulajdonképpen azok a kiadványok is, amelyek idegen nyelven ismertetik meg a magyar alkotásokat Budapestről Londonnal: pl. József A., Radnóti, Weöres, Pilinszky, Nemes Nagy Á., Juhász Ferenc költészetét vagy Madáchot. A franciák Homage a József Attila, Illyés vagy Kassák kötete, vagy Thinsz Géza

antológiája kinti kezdeményezések. Úgy tűnik, egyre ritkábbak. Nem mellékes, hogy a folyóiratok, tematikus vagy nemzeti különszámok is jó szolgálatot tehetnek a magyar kultúrának, ezért is fontos beszélni a folyóiratokról. Több mint 30-féle periodika érkezett Patakra a könyvekkel. Legteljesebb sorozatban a Párizsi Magyar Műhely, a History Today és természetesen az Új Látóhatár és Békés Gellért Katolikus Szemléje található. E két utóbbi folyamatos utánpótlásáról az említett folyóiratok szerkesztőségétől örömmel értesültünk. A mindössze néhány példányból megismerhető magyar kiadványok közül az angliai Utitárs, a chicagói Szivárvány, a belgiumi Kilátó a legérdekesebbek. Van egy-egy külföldi magyar szám is, magya érdekeltségű cikkek. Szerencsés, hogy Patakra került ez a folyóiratanyag, hiszen az itt képződött amerikai és szlovén magyar gyűjtemény jó kiegészítője lehet; az angol nyelvű történelmi folyóiratsor pedig várja a könyvtárba bemelegedő kisdiákokat, aki nem ijed majd meg, hanem nekibátorodva kezd a tanuláshoz, mint régi pataki elődei.

1946 őszén Cs. Szabó László látta – tapasztalta és tisztelettel nyugtázta a pataki Kollégium misszióját, ahogy a vidékies, darabos és magamagán kesergő humanizmuson keresztül elvezeti Európához a parasztivadékokat... "Európa szívében vagyok! –... s de jó itthon" – gondolja az angol internátus folyosóin. Tudjuk, hogy meggyőződése szerint a műveltség megszerzésével juthat nagyobb arányérzékhez, aki igényt tart rá, hogy igazi értelmiségi lehessen.

Ha sikerült jól bemutatnom e könyvtárat, látniok kell, hogy ugyan-ezen elvet, a minőség primátusát őrzik a könyvek lent. Mozdulatlanul, de nem holt anyagként, a jövőbe mentve az elkötelező örökséget. Itt van egy cseppnyi Európa – megkérek és felszólítok mindenkit, ne zárkózzunk el előle!

Baranyai Katalin

J e l e n t é s
a Tiszáninneri Református Egyházkerület
Tudományos Gyűjteményei Nagykönyvtárának
1989. évi életéről és munkájáról

A Nagykönyvtár az elmúlt esztendőben is, az előző jelentésekben megfogalmazott és jellemzett, a református hitvallású intézethez illő lelkülettel végezte feladatát. Őrizte állományát, gyarapított, a szerzeményezett anyagot feldolgozta, a kutatókat és az olvasókat kiszolgálta, az idegenforgalom keretében közművelődési szolgálatot végzett. Az elmúlt évben azonban mindezek mellett reagálnia kellett, és reagált is azokra az igényekre, amelyeket a hazánkban is végbement változások nyomán támasztottak vele szemben. Ez nemcsak azt jelentette, hogy az idelátogatók erősödő vallási, egyházi és egyháztörténeti érdeklődését kellett fokozottabban kielégítenie, hanem a munkatársak bekapcsolódtak olyan tevékenységekbe, részesei lettek olyan kezdeményezéseknek, amelyeket az említett változások tettek lehetővé.

Így közreműködtünk a Református Ifjúsági Egyesület, illetve Szövetség megalakításában, s a Nagykönyvtár keretében és helyiségében azóta is működik egy kis ifjúsági csoport. Az iskolai év elejétől Patakon is lehetőség nyílt az iskolai vallásoktatásra. A közép- és általános iskolákban, – míg más megoldás nem adódott – segítettünk a gyülekezet lelkészének a vallásórák tartásában.

Szívesen és örömmel segítettünk a Sárospataki Református Kollégium Alapítvány megszervezésében, és az indulásakor adódó adminisztrációs munkákban. Tettük ezt azért is jó szívvvel, mert évtizedek imádságának meghallgattatását, általunk is élesztett és hirdetett reménység beteljesedését kellett látnunk azokban a tényekben, amelyek az 1952-ben megszüntetett Sárospataki Református Kollégium újraeledésének közepét jelezték. Ezzel függött össze, hogy összegyűjtöttük a Kollégium megszűnésével kapcsolatos dokumentumokat, feldolgoztuk a Kollégium megszüntetését megelőző harminc év iskolatörténetének, a Kollégium hitvallásos jellege fejlődésének és erősödésének jellemző és lényeges eseményeit, továbbá a Kollégium megszüntetésével és újraindulásával kapcsolatban rövid tájékoztatókat készítettünk. Mindezek egyházunk sajtójában is megjelentek. Tettük ezt azzal a céllal, hogy segítő tájékoztatást nyújtsunk mindazoknak, akik a pataki iskola, – de a többi, korábban megszüntetett iskoláink – újra egyházi kezelésbe vételén fáradoznak, s azok a hittestvéreink is szerezzenek valami tájékozódást történelmi

kollégiumainkról, a pataki kollégiumról is, akiknek nemzedéke eléggé tájékozatlan ebben a tekintetben.

A megváltozott helyzet és körülmények tették lehetővé, hogy résztvegyünk a határokon túli, elsősorban az utódállamokban élő magyarsággal kiépítendő kapcsolatok munkálásában. Eddig is gyűjtöttük a Románia, Csehszlovákia és Kárpátalja területén élő magyarság kulturális dokumentumait, irodalmuk termékeit, a nyugateurópai és a tengeren túli emigráns magyar irodalom produktumait. Ez utóbbiak gyarapodtak tetemesen a Cs. Szabó László könyvtárának kozzánk kerülésével. Az év első felétől azonban sikerült felvennünk a kapcsolatot a kárpátaljai magyarsággal, kulturális egyesületükön és néhány magyar református lelkészen keresztül. Kezdetben magán-túristák, Magyarországról szerepelni Kárpátaljára menő kultúr- és színjátszócsoportok vittek át kisebb mennyiségben egyházi sajtótermékeket, történelmi és szépirodalmi kiadványokat. Közben az egész ország területéről mind több könyvadomány gyűlt erre a célra, közte sok általános és középiskolai tankönyv. Ennek az anyagnak átmeneti gyűjtőhelyévé vált a Nagykönyvtár. A beérkezett könyveket ideiglenesen a repositorium folyosóján raktároztuk. December elején több mint harminc mázsa könyvet juttattunk el egyszerre legálisan Nagyszőlősrre és Técsőre. Mind a gyűjtés szervezésében, mint az átvitel legonyolításában az oroszlanrészt egyik barátunk, Tatár József nyugdíjas gyógyszerész és vegyész végezte. A könyvadományok gyűjtése tovább folyik, egy részük valószínűleg Erdély felé megy tovább.

Ugyancsak az országunkban végbement változások tették lehetővé, a negyvenes évek végén betiltott, Országos Református Lelkészegyesület újraeledését, amelynek tiszáninneri részlege is megalakult. Alakuló gyűlésének dísztermünkben adtunk helyet, választmányi üléseit fogadószobánkban tartotta, de munkatársaink segítettek az újonnan alakult egyesület adminisztrációs munkáiban is, el egészen időszaki lapjának, a "Szószék"-nek szerkesztéséig, elkészítéséig és expedálásáig.

Természetesen, a fent felsorolt szolgálatok igen komoly többletmunkát jelentettek, amelynek következtében a Nagykönyvtár nyolc és hatórás dolgozóinak nagyobb része egész éven át tetemes mennyiségű túlórárt vállalt minden külön térítés nélkül.

Azt az évek óta jelentkező igényeket is ki kellett elégítenünk, és ki is tudtuk elégíteni, amelyek egyrészt országos egyházunk és egyházkerületünk ökumenikus szolgálatával és lelkésztoábbképző munkájával, másrészt a világi közigazgatási és kulturális intézmények külföldi és hazai látogatóinak fogadásával kapcsolatban merültek fel.

A Nagykönyvtár, praesens könyvtárként működve, sokrétféle állományát olvasótermi használatra minden olvasónak és kutatónak, aki megfordult nálunk, rendelkezésére bocsátotta. A praesens-könyvtári jelleg diktálta szigorításokat a lelkészekkel kapcsolatban ebben az évben is enyhítettük, lelkipásztoroknak és teológiai akadémiai hallgatóknak otthonra is kölcsönöztünk teológiai szakirodalmat, – kéziratok és folyóiratok kivételével – sok esetben postán is elküldtük. Olvasótermekben és kutatószállásainkon egyébként városunk, tájegységünk, távolabbi belföldi és külföldi intézmények tudományos kutatói, közép- és felsőfokú oktatási intézmények tanárai, hallgatói és növendékei használták zömmel állományunk egységeit. Továbbra is résztvettünk a könyvtárközi kölcsönzés belföldi és külföldi hálózatában.

Sajnos, állományvédelemre, egyes dokumentumok restaurálására, ebben az évben nem tudtunk sort keríteni. A Gyűjtemények közös pénztárának restaurálási célra fordítható keretét most a Múzeum és a Levéltár restaurálási költségei merítették ki.

Állománygyarapításunkban ebben az évben is az adományok és a hagyatékokból származó nyomtatványok és kéziratok domináltak. Vásárlásainkat a TÉKA Könyvtárellátó Főosztályával kötött szerződésünk keretében eszközöltük, a kereskedelmi forgalomba nem került kiadványokat a kiadóktól igyekeztünk megvenni, a kurrens magyar folyóiratokat és napilapokat a Posta Központi Hírlapiroda és a helyi Posta szolgáltatásának igénybevételével járattuk. Vásárlásra összesen 60029,- Ft -ot fordítottunk, ebből folyóiratokra és napilapokra 31684,- Ft -ot.

Az elmúlt éven fejeztük be Móricz Miklós megvásárolt hagyatéki könyvtára utolsó részletének feldolgozását.

A hazai tudományos intézetek közül könyvajándékot az alábbiaktól kaptunk: Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, Miskolc; Dobó István Vármúzeum, Eger; Herman Ottó Múzeum, Miskolc; József Attila Tudományegyetem és Könyvtára, Szeged; Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszéke, Debrecen; II. Rákóczi Ferenc Megyei Könyvtár, Miskolc; Országgyűlési Könyvtár, Budapest; Országos Széchényi Könyvtár Főlépcsőpályánál Központ, Budapest; Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, Budapest.

Külföldről a Hilfswerk de Evangelischen Kirchen der Schweiz az évben is biztosított részünkre 1500,- Franc hitelkeretet, amelynek terhére német és angol nyelvű teológiai szakirodalmat rendeltünk és kaptunk. A Society for Promoting of Christian Knowledge ebben az évben már kevesebb teológiai könyvet küldött ajándékba, mint korábban. Az

Európai Magyar Protestáns Szabadegyetem tovább folytatta kiadványainak küldését. Az Evangéliumi Kiadó Münchenből protestáns, az Opus Mistici Corporis kiadó Bécsből római katolikus magyarnyelvű építőirodalmat küldött.

Könyvtárunk barátai, volt pataki diákok kisebb nagyobb könyvadományai ebben az évben se maradtak el. Közöttük számottevőbb anyagot küldöttek: Andreánszky István, Hollandia; Béres Ferenc, Budapest; Bertalan Imre, USA (édesapja teológiai szakkönyvtárának egy részét küldte el); Csorba Csaba, Miskolc (főleg erdélyi és román anyagot); Harsányi András, USA; Kacziány Aladárné, Budapest; Lenkey István, Debrecen; Pesti László, Budapest; Rác István, Helsinki; Sinkó István, Sárospatak; Szilágyi Margit, Miskolc; Tatár József, Budakeszi; Varga Csaba, Budapest; Vida Zoltán, Budapest; Viza Klára, Eger.

Az éven állományba vett, akár ajándékozás, akár vásárlás útján hozzánk került anyagot, az itt név szerint nem említett kisebb ajándékot adóként is, a szerzeményezési naplónk részletesen és pontosan regisztrálja.

A Nagykönyvtár egyik legjelentősebb különgyűjteményében, a Kézirattárban az elmúlt éven néhány kisebb, évközben bekerült tanulmány-kézirat mellett, a Ravasz László kézírathagyatéka hozzánk került részének a feldolgozása folyt. Ezt a hagyatékot leánya, Uray Sándorné, Ravasz Vera már korábban zárt anyagként juttatta el könyvtárunkba, s eddig előrendezett állapotban tárolódott.

Másik különgyűjteményünkben, a Folyóiratárban a kurrens folyóiratokon és napilapokon kívül, – amelyek közül a külföldi teológiai anyagot ez évben is részint a kiadóktól, részint külföldi barátaink előfizetése révén ajándékba kaptunk – az Országos Széchényi Könyvtár Főlöpdány Központ jóvoltából, eddig hiányzó évfolyamok, illetve számok jelentették még a gyarapodást.

A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtára ebben az évben már csak 7 értékes művel növelte letéti állományát, amely így 1101 műre szaporodott. Ez a könyvmennyiség nem szerepel gyarapodási, illetve állománystatisztikánkban. Ettől függetlenül a kutatóknak és az olvasóknak rendelkezésükre áll.

Gyarapodás 1989 – ben:

	Vásárlás	Csere	Adomány	Összesen
Könyv	420	–	2561	2981 mű
Folyóirat	123	–	96	219 évf.
Kézirat	–	–	3185	3185 kt. e.
Értesítő	–	–	–	–
Kisgyűjtemény	–	–	210	210 db
	543	–	6052	6595 kt. e.

A Nagykönyvtár teljes állománya 1989. december 31 – én:

Könyv	229960 mű
Folyóirat	16134 évfolyam
Kézirat	43164 kéziratári egység
Iskolai értesítő	5076 db
Kisgyűjtemény	36503 db

Összesen: 330837 könyvtári egység

Az 1989 – es könyvgyarapodás
a nemzetközi decimális szakrendszer vetületében

0 (Általános művek)	120	4,03 %
1 (Filozófia, pszichológia)	79	2,65 %
2 (Theológia, vallás)	686	23,02 %
3 (Társadalomtudományok)	504	16,88 %
4 (Nyelvészet)	117	3,92 %
5 (Természettudományok)	132	4,43 %
6 (Alkalmazott tudományok)	130	4,36 %
7 (Művészetek)	162	5,44 %
8 (Irodalom)	682	22,89 %
9 (Földrajz, történelem)	369	12,38 %
Összesen:	2981	100 %

A szerzeményezett könyvek nyelvek szerinti megoszlása

Magyar	2341	78,52 %
Német	320	10,74 %
Angol	181	6,08 %
Francia	84	2,83 %
Román	30	1,00 %
Szlovák	7	0,23 %
Héber	5	0,17 %
Lengyel	4	0,13 %
Orosz	3	0,10 %
Finn	3	0,10 %
Latin	3	0,10 %
Osszesen:	2981	100 %

A szerzeményezett folyóiratok szakok szerinti megoszlása

0 (Általános)	21 évf.	9,59 %
1 (Filozófia, pszichológia)	3 évf.	1,37 %
2 (Theológia, vallás)	82 évf.	37,44 %
3 (Társadalomtudományok)	42 évf.	19,18 %
4 (Nyelvészet)	6 évf.	2,74 %
5 (Természettudományok)	7 évf.	3,20 %
6 (Alkalmazott tudományok)	2 évf.	0,91 %
7 (Művészetek)	9 évf.	4,11 %
8 (Irodalom)	29 évf.	13,24 %
9 (Földrajz, történelem)	18 évf.	8,22 %
Osszesen:	219 évf.	100 %

A szerzeményezett folyóiratok nyelvek szerinti megoszlása

Magyar	169 évf.	77,17 %
Német	30 évf.	13,70 %
Angol	14 évf.	6,39 %
Francia	6 évf.	2,74 %
Osszesen:	219 évf.	100 %

A szerzeményezett anyag feldolgozása, a katalógusok továbbépítése megtörtént. A szakkatalógus építésében, illetve a szakozásban még mindig van némi lemaradás, ami azt jelenti, hogy a szakkatalógus nincs olyan naprakész állapotban, mint a betűrendes szerzői névkatalógusunk.

A szerzeményezett és feldolgozott anyag elhelyezése továbbra is gond nélkül történt. A könyvek és a kartonált folyóiratfolyamok a repositórium második szintjén, a kéziratok az olvasóterem melletti kéziratári raktárban. A repositórium földszintjén, a Cs. Szabó László könyvtár melletti terem berendezését befejeztük, s elhelyeztük benne Halmi Róbert, volt pataki diák, jelenleg az Egyesült Államokban élő filmproducer értékes, az angolszász nyelvterületen legújabban megjelent humán és természettudományos könyvekből álló, ígérete szerint a jövőben továbbfejlesztendő ajándékkönyvtárát, s ebbe a terembe várjuk még Béres Ferenc ígért zenei magánkönyvtárát és lemezgyűjteményét.

A repositórium harmadik szintjén, az új levéltári és adattári raktár-részek mellett elkezdtük az éven a duplumraktárunk kialakítását, polcokkal berendezését. Duplumaink egy részét, amit az ún. Ignác-féle házban, nem megfelelő körülmények között tároltunk, már áthordtuk az új raktárba. A jövő év feladata lesz még a volt Tűzoltó-szertárban tárolt duplumok átszállítása.

A könyvtárunkat felkereső kutatók és olvasók igényeit igyekeztünk továbbra is lelkiismeretesen, segítőkészen kielégíteni. Kutatószolgálatunkat a múlt évben is zömmel humán szakterületek kutatói, tudósai, helytörténészek, egyetemi, főiskolai hallgatók, egyetemi, fő- és középiskolai, valamint általános iskolai tanárok, lelkészek, különböző nyugdíjas értelmiségiek vették igénybe. Bár továbbra is igyekeztünk érvényesíteni könyvtárunk praesens jellegét, lelkészeknek és teológiai akadémiai hallgatóknak, – folyóiratok és kéziratok kivételével – teológiai szakirodalmat, valamint gimnáziumi tanároknak, dolgozatot író, vagy érettségire készülő diáknak 17 órától másnap reggelig, illetve szombattól hétfő reggelig különféle szakirodalmat kölcsönöztünk.

Az ország távolabbi részéből, vagy külföldről érkező kutatók részére két kutatószállásunkat továbbra is üzemeltettük. Szociális helyzetük miatt rászorulóknak, illetve Gyűjteményeinket támogató mecénás-barátainknak térítésmentesen is adtunk szállást, az általunk kezelt, ezt a célt is szolgáló kisebb alapok kamatai terhére.

1989-ben 218 személy 801 kutatónapot töltött könyvtárunkban. Közülük 76 személy 93 éjszakára pénzért, 27 személy 62 éjszakára térítésmentesen használta kutatószállásainkat.

Kutatóink foglalkozás szerinti megoszlása 1989-ben

Főiskola, egyetemi hallgató	87	39,91 %
Tanár	41	18,81 %
Lelkész	35	16,05 %
Tudományos, közművelődési intézeti munkatárs	30	13,76 %
Egyéb	25	11,47 %
Osszesen:	218	100 %

Mint már korábban is említettük, a kutatók túlnyomó többsége a humán tudományok területén dolgozott, ami természetes is, hiszen könyvtárunk zömében humán jellegű anyagot tartalmaz. A természet-tudományos szakirodalmat inkább diákolvasóink nézegették, olvasták, de különösen a Halmi-könyvtár friss, angol nyelvű természet-tudományos anyagát az angol nyelvű középiskola tanárai órára készülésüknél, de az ambíciózusabb diákok is, haszonnal forgatták. Egyébként a kutatott témák a könyv- és könyvtártörténet, a filozófia, a lélektan, a teológia, egyház- és vallástörténet, a pedagógia különböző területei, a társadalomtörténet, néprajz, nyelvészet, művészet- és művelődéstörténet, valamint a helytörténet voltak.

Olaszótermünket nemcsak kutatók, hanem általában tájékozódni kívánó olvasók, órákra komolyabban készülő diákok is rendszeresen használták, az ott szabadpolcokon tárolt és található különböző szakterületek kézikönyvtárai és a kurrens folyóiratok és napilapok miatt.

1989-ben 293 beíratkozott olvasónk, illetve kutatónk volt, a tavalyinál 61-gyel több. Ebben a számban ezalkalommal sincsenek benne a távolabbról, néhány napra érkezett kutatók, akiknek beíratkozásától ebben az évben is eltekintettünk.

A beíratkozott olvasók foglalkozás szerinti megoszlása

Középiskolai tanuló	198	67,58 %
Egyetemi, főiskolai hallgató	38	12,97 %
Tanár	35	11,94 %
Ált.iskolai tanuló	6	2,05 %
Nyugdíjas értelmiségi	4	1,37 %

Levéltáros	2	0,68 %
Egyéb	10	3,41 %
<hr/>		
Összesen:	293	100 %

A könyvtárközi kölcsönzés és a lelkészek szolgálatának, tudományos munkájának támogatása keretében 140, olvasótermi és kutatószállási használatban 5998 művet, folyóiratévfolyamot és kéziratot forgalmaztunk. Az első esetben 29 - el, a másodikban 21 - el többet, mint tavaly.

A helybeli gimnázium fakultációs csoportjai, a Comenius Tanítóképző Főiskola könyvtáros szakkolégiumai, más főiskolák és egyetemek tanulmányi kiránduláson járó könyvtárszakos hallgatói, nagyobb könyvtárak "tapasztalatcserére" jött munkatársai részére könyvtártörténeti és módszertani előadásokat tartottunk. Az újraindult sárospataki Népfőiskola harmadik tanfolyama az elmúlt éven is a Nagykönyvtárban kezdte "látóútjait", s miután megtekintették a Gyűjtemények minden részlegét, olvasótermünkben előadással szolgáltunk nekik az 1952 - ben megszüntetett Sárospataki Református Kollégium történetéről, nevelési koncepciójáról, valamint újraindulásáról.

Közművelődési szolgálatunk egyik jelentős része a sárospataki idegenforgalom keretében történt ebben az évben is. A látogató csoportok, mielőtt a múzeumi kiállítótermek állandó kiállításait tekintenék meg, a Nagykönyvtár dísztermébe látogatnak, ahol tájékoztató előadást hallgatnak meg a könyvtár és volt anyaintézetének, a Sárospataki Református Kollégiumnak történetéről. Bár a látogatók száma ebben az évben tovább csökkent, még mindig 36443 látogatót, a tavalyinál 2861 - gyel kevesebbel fogadtunk. Ebből 19521 diákot (53,57%), 16922 felnőttet (46,43%). A látogatók statisztikájában, bár ezt külön, részletesen nem tartjuk nyilván, tapasztalatunk szerint emelkedő tendenciával szerepelnek azok a református gyülekezeti és ifjúsági csoportok, akik lelkészeik vezetésével, kíséretével látogattak meg bennünket. A különböző csoportoknak tartott tájékoztató előadásokat úgy igyekeztünk elvégezni, hogy azok lehetőleg a hallgatók nemzet - és történettudatát, de hitét is ébresztgessék és erősítsék.

Speciálisabb közművelődési munkánkhöz tartozott a Gyűjtemények közös kiállításainak rendezésében, illetve más intézményekkel közösen rendezett tudományos ülések lebonyolításában való részvételünk. Közöt-

tük jelentősebbek a tavasz folyamán a Comenius Társasággal és a Tanítóképző Főiskolával együtt rendezett Comenius – emlékülés.

A Nagykönyvtár egyik munkatársa az elsőn "Comenius zsebkönyve a sárospataki Nagykönyvtárban", a másodikon "Progresszív törekvések a Sárospataki Református Kollégiumban a XX. század első két évtizedében" címen szolgált előadásokkal. Ez utóbbi alkalommal a Gyűjtemények Adattárának tulajdonában és állományában levő korabeli plakátokból rendezett kiállítást a Tanítóképző Főiskola.

1989. május 8-án a Tudományos Gyűjtemények Erdélyi János születésének 175. évfordulóján nyilvános tudományos ülésen emlékezett meg a Nagykönyvtár dísztermében a magyar kultúrtörténet kiemelkedő személyiségéről. Könyvtárunk egyik munkatársa ez alkalommal "Erdélyi János mint főkönyvtárnok" címen tartott előadást. A repositórium kiállítótermében pedig erre az alkalomra elsősorban a Nagykönyvtár anyagából Erdélyi János pataki diák- és tanárveit, irodalmi, néprajzi, filozófusi, tankönyvkiadói, a Kollégium gazdasági irányításában, a Nagykönyvtárban végzett munkásságát dokumentáló kiállítást építettünk.

Közreműködtek a Nagykönyvtár munkatársai több országos és helyi intézmény, köztük a Tudományos Gyűjtemények által szervezett Sárospataki Népfőiskolai Biennálé rendezésében és lebonyolításában. Ennek keretében, Rácz István születésének nyolcvan éves évfordulójára "Sárospataktól Helsinkiiig" címen rendeztünk kiállítást a repositórium kiállítótermében és folyosóján, ahol a Nagykönyvtár folyóirat, kézirat és könyvanyagával dokumentálni tudtuk Rácz István egész életútját és életművét.

Szentimrei Mihály

Les collections scientifiques

Quand nous arrivons à SÁROSPATAK, ce sont les tours des trois églises qui se montrent la première fois, puis le Château de RÁKÓCZI et enfin – pour celui qui ne se dépêche plus avant tout de suite – se montre le Collège ancien, les expositions de l'histoire d'école et l'art populaire ecclésiastique, son Musée, ses Collections Scientifiques.

Cette ville n'a que 17.000 habitants, elle est l'une seulement parmi les autres semblables. Mais c'est son passé historique et culturel qui la donne sa vraie signification.

SÁROSPATAK est déjà mentionnée au cour de l'occupation de ce pays par les tribus hongrois, il y a plus de mille ans. Elle était la possession des rois hongrois, nommé par écrit déjà en 1201. Dans cette ville est née la sainte ELISABETH DE HONGRIE.

SÁROSPATAK est "la ville écolière" depuis le Moyen Âge. Elle a reçu les privilèges des villes libres au XV. siècle. Leur seigneurs au XVI. siècle, sont les familles nobles protestantes: – les PÁLÓCZY, PERÉNYI, DOBÓ, RÁKÓCZI, LÓRÁNTFFY, etc. Son Château avait le rôle remarquable dans les mouvements nationales de l'indépendance. Elle était le centre de la conspiration "contre-Habsbourg" – la maison royale autrichienne – et l'organisation des parlements nationaux. Comme le Château a l'importance centrale historique, c'est le Collège ancien sans doute qui représente le centre spirituel de la ville.

La famille PERÉNYI a fondé le Collège Réformé en 1531. Pierre PERÉNYI a fortifié le Château, car en ce temps là on a lutté les combats de "deux front"; – contre les turques et contre les allemands à la fois. Mais dans cette situation critique, ils n'oubliaient pas la nécessité des combats spirituels; – ils ont pris soin à la catechèse, à la pratique de la foi, à la culture et à l'éducation du peuple.

Le Collège consistait des commencement en lycés, en academie théologique, – qui donnait à l'église et au pays tout d'abord les pasteurs, les maîtres, mais aussi des savants, des professeurs, des écrivains, des sommités de la vie publique.

Nous Vous présentons ici l'oeuvre des quatre sections des Collections Scientifiques; comment ils parlent de l'histoire d'une nation, d'une civilisation particulière, d'une école et comment ils montrent les valeurs spécifiques de la culture hongrois.

Le Musée – on l'a bati en 1771 – était la part du Collège Réformée. Maintenant – comme Musée – il a la caractère d'exposition permanent qui présent l'histoire du Collège et l'art populaire ecclésiastique et les

expositions occasionnelles. La première salle évoque le temps de la naissance de l'école. C'est le XVI. siècle quand la HONGRIE a lutté contre les turques pour protéger le monde chrétien d'Europe, et elle a lutté contre les allemands pour son indépendance et la liberté. Cette époque est à la fois le temps de l'expansion de la Réformation en HONGRIE. Le pays divisé et partagé en quatre part n'a trouvé pas la force de l'unité que par la foi personnelle et par la confiance en Dieu. La commune foi, la commune langue, la confession et le témoignage aidait trouver l'unité ethnique et concentrer les meilleurs forces de la société dans la situation critique. Le paysage, où se trouve SÁROSPATAK était exempt relativement de la guerre et il avait plus de possibilité de développement. C'était l'événement de l'histoire culturelle par exemple préparer en 1590, la traduction complète de la Bible hongroise. Gáspár KÁROLI pasteur réformé et ses collaborateurs l'a préparés pendant trois ans cette traduction après les textes originales hébraïques et grecques et nommé "Bible de VIZSOLY" – selon le lieu du travail, ou "Bible Hongrois". Nous disons que cette traduction a renouvelé et recréé la langue et la littérature hongroise, comme la version de Martin LUTHER la langue allemande ou celle de James KING la langue anglaise.

On y peut voir l'armoire en pierre du Collège qui figure l'ange de l'Apocalypse avec la bible ouvert et la trompette dans ses mains.

La maquette de l'ensemble des bâtiments du Collège montre les plus anciens aussi qui n'existent plus. Il y en a l'oratoire par exemple dont sa cloche sonne dans la petite tour du Musée quand l'un étudiant du Collège va mourir n'importe où dans le monde. Dans le plus ancien bâtiment du Collège est née l'école réorganisé, modernisé de Jean Amos COMENIUS qui est la grande figure de l'histoire de l'éducation. Il a accepté l'invitation de Zsuzsanna LÓRÁNTFFY, la princesse du château de SÁROSPATAK. COMENIUS a réformé l'école ancienne du Moyen Âge radicalement. Il a voulu former la ville SÁROSPATAK "une ville universitaire". Il a commencé à organiser la première fois les classes d'école et l'internat, le système d'éducation démocratique, sans les privilèges. Il a appliqué à l'éducation les plus modernes instruments: l'imprimerie, le théâtre, l'enseignement de plusieurs langues, etc. Dans son système il y avait grand rôle de faire connaître la vie quotidienne et aider pratiquement les étudiants se préparer à leurs vocations. Près de la matière riche de COMENIUS, l'exposition évoque – à juste titre – les souvenirs des seigneurs mécènes du Collège, qui protégeaient, subventionnaient l'école pendant des siècles: les PERÉNYI, DOBÓ,

RÁKÓCZI, LÓRÁNTFFY, et les autres familles nobles hongroises. L'une des plus belle pièce de la collection est le travail manuel de Zsuzsanna LÓRÁNTFFY qu'elle a préparée pendant presque dix ans; – une nappe à la table du Seigneur dans l'église. Au milieu de la nappe est l'armoire de l'Église Réformée Hongroise et dans ses quatre angles sont les symboles des quatre évangélistes: Matthieu, Marc, Lucas et Jean. L'autre salle du Musée présente l'époque de "contre-réforme" quand on a poursuivit les protestants à cause de leurs foi et confession. C'était le temps, quand la publicité européenne était choquée de la destinée des maîtres et prédicateurs protestants qui étaient condamnés au galère. Ils ont souffert beaucoup de tortures, mais ils n'ont pas reniés ou changés leurs confessions. En ce temps là l'armée autrichienne a menacés le Collège mais les étudiants n'ont pas quittés ni leur école, ni leurs professeurs ni les uns les autres. Ils sont partis du Collège quand l'armée l'entourait et ils se sont transportés à DEBRECEN, nommé "ROME CALVINISTE" comme le centre du bloc le plus grand du monde protestant. (L'Église Réformée nationale il y a plus nombreuse à l'USA ou en Allemagne, mais en un bloc c'était le plus grand du monde autour DEBRECEN quand les églises réformés hongrois de Transylvanie (maintenant appartient à Roumanie) de la Haut-Hongrie (maintenant: Tchécoslovaquie), de Sub-Carpathie (maintenant appartient à l'USSR) étaient ensemble comme le corps uni d'église réformée hongroise. C'est pourquoi DEBRECEN a regu le nom "ROME CALVINISTE".) Les étudiants de SÁROSPATAK ont continué leur pérégrination en allant de DEBRECEN à TRANSYLVANIE car ils ont acceptés l'invitation du prince transylvanien Mihály APAFFY qui donnait les bâtiments et sa subvention aux étudiants à GYULAFEHÉRVÁR et à MAROSVÁSÁRHELY. – (Aujourd'hui les nominations: Alba Julia et Tirgu Mures) Pendant les trois fois dix ans de la pérégrination du Collège, les étudiants sont rentrés deux fois à SÁROSPATAK, mais – selon les conditions militaire et politique – ils avaient été réfugiés encore à KASSA (Le nom d'aujourd'hui: Kosice – Tchécoslovaquie) et à GÖNC. La pérégrination est fini quand la guerre de l'indépendance de RÁKÓCZI a chassé l'armée étrange de SÁROSPATAK et le Collège a reçu "la Lettre protectorale" du prince hongrois. Le bâtiment du Musée était le logement des étudiants, et à la fois la maison et laboratoire de l'instituteur des sciences physiques. L'academie du Collège était caractérisé par l'enseignement et les études des sciences naturels, plus avant que dans les autres écoles du pays. Les appareils d'expériences de la physique, qui sont modernes dans son époque, les montrent dans les

vitrites. La prochaine salle nous montre l'école du XIX. siècle. La classe authentique du temps passé représente l'école ancienne de bonne réputation par les objets personnels des professeurs et des étudiants, et les bancs, le tableau noir, la chaire, etc. Sur le mur de la classe se trouve le plan historique de la Hongrie, qui montre; combien SÁROSPATAK est le centre spirituel des paysages de la Haut - Hongrie, de Sub - Carpathy, de Nord - Transylvanie.

Ici est visible la vitrine de la lutte de l'indépendance en 1848-49. Pendant ce temps tout les étudiants et les professeurs sont allés lutter pour la liberté de la patrie. Après la répression de la guerre de l'indépendance il y en avait nombreux emprisonnés et pourtant, plus importante le fait, que parmi les murs du Collège l'idée de la liberté hongrois vivait plus longtemps et les générations des étudiants se sont formées en spiritualité de l'indépendance démocratique.

Après l'histoire d'école, l'autre profile du Musée est l'art ecclésiastique populaire. La plupart de la matière - ci est de valeur national - car ces bois taillés (utilisés sur les tombeaux des cimetières), les nappes brodés, les casettes peintes qui décorent les églises, etc. - ces ne sont trouvés qu'à la civilisation et culture hongrois seulement. Les couleurs, les formes, les motifs des objets évoquent les siècles passés de la population du Bassin Carpathique. Ici ils forment des rangs les symboles de l'Église Réformée; - le calice, le pain, la vigne, la bible, le pelican qui donne son sangue à manger aux siens, le coque qui a le rôle à l'épisode de l'apôtre Pierre, l'étoile qui conduit au Jésus naissant, etc. Ils sont aussi particulières les "clenodiums" comme les appartenances de la table du Seigneur. Selon ses matières: - en bois, en argent, en or, en glace, en fer, en cuivre et en céramique. Les plus belles églises de l'ornamentation populaire des communautés réformées hongroises sont à TRANSYLVANIE et d'ailleurs à l'ORMÁNSÁG et à TISZAHÁT, dans les paysages de l'Hongrie d'aujourd'hui. Nous pouvons regarder encore l'oeuvre du peintre naïf Elek GYÓRY qui s'est partagé la vie des paysans calvinistes et sur ses tableaux se renime beaucoup d'épisodes des gens simples.

La dernière salle est toujours le lieu d'une exposition occasionelle. Maintenant justement ga nous présente la service d'un paire missionnaire hongrois: Sándor BABOS et sa femme. Ils étaient les missionnaires de l'Église Réformée Hongrois, avant la deuxième guerre mondiale. Ils avait l'intention de suivre Albert SCHWEITZER à l'Aphrique et travailler selon son exemple, mais leurs destinés les emportait à la Mandsourie de la CHINE. Ils y proclamaient l'évangile du

Christ; c'est pourquoi on peut voir dans les vitrines la "Notre Père", la Confession Apostolique, le livre de la confirmation en langues chinois et les robes, les nappes et les autres objets de ce monde lointain.

Préalablement il y avait aussi ici la matière d'une missionnaire hongrois; – la femme MÁRIA MOLNÁR qui est mort martyr parmi les papous et de nos jours vient de paraître une belle roman de sa vie et son service. L'ARCHIVE renferme les documentations de la vie de l'école ancienne. Ces sont les matricules du Collège, les manuscrits, les correspondences, les matières généalogiques. Les archivés des diocèses y appartiennent et les dossiers des familles, les testaments, etc. La charte la plus ancienne est de l'année 1294. On y trouve encore beaucoup de matière de l'histoire de la société et de l'église – surtout de la Haute-Hongrie.

La naissance de la COLLECTION DES DOCUMENTS est déjà intéressante. Les étudiants commençaient ressembler les coutumes, les objets ethnographiques, les particularités de la vie quotidienne des paysages de HEGYKÖZ, HEGYALJA, BODROGKÖZ. Les étudiants qui avaient l'intérêt sociologique commençaient analyser, chercher les villages et le style de vie des paysans et par leur travail est née la collection des données de l'histoire d'agglomération de la population du folklore, de l'ethnographie et de l'ethnologie.

La GRAND BIBLIOTHEQUE est née en même temps que le Collège: – en 1531. Après un siècle, elle a 300 livres. Cette Bibliothèque est devenu l'atelier la plus significatif d'Europe-Centrale quand Zsigmond RÁKÓCZI a légué à l'école la bibliothèque princière. Selon son exemple, il y avait nombreuses familles nobles qui ont légués leurs collections familiales à la Collège. C'était la tradition des étudiants, qui ont continués leurs études à l'étranger, qu'ils ont portés des livres modernes au Collège. Aujourd'hui la Grand Bibliothèque est la plus remarquable de la Haute-Hongrie. Il y en a 330.000 volumes et dans toutes les quatre sections de la Collection Scientifique, il y a 500.000 unités de bibliothèque. Les plus précieux livres de la Bibliothèque et les exemplaires rares sont préparés au XVI. siècle. Il y en a des manuscrits du siècle XIV. L'une part de la matière propre de la Bibliothèque est spéciale et unique, en Hongrie. D'ailleurs la Bibliothèque est ouverte pour tout le monde. Il y a 50-60.000 visiteurs par ans en dehors des chercheurs. Ces sont les touristes généralement qui regardent le Musée et la salle représentative de la Bibliothèque. Cette "salle-bibliothèque" est originelle. On l'a préparée au commencement du XIX. siècle, en style classiciste – comme le bâtiment entier. Son plafond est orné des figures

mythologiques, ses galeries, ses ordres, ses tablettes et sa parquette sont en bois de sept genres. La salle nous présente le goût de l'époque et a la fois les fruits de l'esprit pouritaine, car toute la Bibliothèque est une exemple et la témoignage; – comment peut il réaliser quelque chose – par les hommes et des méthodes simples – qui est pourtant belle, chère et durable, comme l'esprit qui l'a créé.

Kiss Endre József

Les Sources – la littérature

József BARCZA: Még egyszer a protestáns iskolázás kezdeteihez Sárospatakon – Debrecen, 1987. (De la commencement de l'éducation protestant à Sárospatak.)

Kálmán BENDA: A magyar nemzeti hivatástudat története (A XV–XVII.században.) – Budapest, 1937. (L'histoire de la compétence nationale hongroise)

L'idée d'Empire en Europe Carpathyque à la fin du Moyen Age – Paris, 1944.

Les Lumières et la Culture Paysanne dans la Hongrie du XVIII. siècle – Budapest, 1975.

La Réforme en Hongrie – Paris, 1976.

László MAKKAI: Les caractères originaux de l'histoire économique et sociale d'Europe orientale pendant le Moyen Age – Budapest, 1970.

État des Ordres et Théocratie calviniste au XVI. siècle dans l'Europe Centro-Orientale Budapest, 1975.

Imre RÉVÉSZ: Le Collège de Debrecen – Budapest, 1938.

A Sárospataki Református Kollégium. Tanulmányok Alapításának 450. évfordulójára. Budapest, 1981. (Les études de la commémoration préparée à l'occasion qu'il y a 450 ans qu'on a fondé le Collège Calviniste.)

Kálmán ÚJSZÁSZY: The Rôle of the Ecclesiastical Authorities and the Princely Family in the Life of the Sárospatak School between 1650 and 1654. Budapest, 1973.

Mihály SZENTIMREI: Sárospatak – Református Tudományos Gyűjtemény. Budapest, 1984. (Des Collections Scientifiques Calvinistes à Sárospatak.)

Hörcsik Richárd,
A Sárospataki Tudományos Gyűjtemények
levéltárigazgatójának tudományos munkássága

I. Tudományos könyvek

1. Magyar Barth – Bibliográfia. H.N. Adventista Egyház, Budapest, 1985. 92. p. (Társszerzők: Győri István és Szilvási József).
2. A Sárospataki Református Kollégium diákjai, 1615–1777. 25 év. Megjelenés alatt. Kiadja a Kazinczy Társaság, Sátoraljaújhely. Várhatóan 1991. III. negyedévében jelenik meg.
3. Sárospatak város története 1848–ig (I.kötet), 42 év. (Főszerkesztő: Benda Kálmán, szerkesztő: Hörcsik Richárd). Kiadja a Sárospataki Városi Tanács, várhatóan 1991 – ben jelenik meg Sárospatakon.

II. Tudományos cikkek

4. Szkárosi Horváth András teológiája és társadalomkritikája. Református Egyház, 1979. 10–12 p.
- 5/A (Sárospataki) Kollégium épületeinek története. A Sárospataki Református Kollégium története. Tanulmányok alapításának 450. évfordulójára. Református Zsinati Sajtóosztály, Budapest, 1981. 262–274. p.
6. A Sárospataki Irodalmi Kör. Borsodi Művelődés, 1981. 3. szám.
7. Komáromi Csipkés György kéziratok ágendája. Református Egyház, 1982. 10–13. p.
8. Szathmáry Paksi Pál levelei Franekerből. Ráday Gyűjtemény évkönyve, II. kötet. Budapest, 1981. 234–256. p.
9. Református iskola és nevelés, 1919–1948. Studia et Acta Ecclesiastica V. kötete. Református Zsinati Sajtóosztály, Budapest, 1983. 299–311. p.
10. A Magyarországi Református Egyház levéltárainak helyzete és feladatai. Református Egyház, 1983. 246–250. p.
11. Lázár Andor életútja, 1882–1971. PAB–VEAB Dunántúli településtörténet: V. 1900–1944. Veszprém, 1982. 448–453. p.
12. A békés együttélés útján. Nicolae Balcescu és az 1849–es magyar – román megegyezés. Napjaink, 1984. 3. szám. 28–30. p.
13. A Magyar Református Egyház feudáliskori pecséthasználata. Magyar Herald. Forrásközlő, családtörténeti és címertani évkönyv, No. 1., Budapest, 1984. 359–388.p.

14. Fejezetek a Sárospataki Református Főiskola gazdaságtörténetéből, 1850–1860. Neveléstörténeti Füzetek. 1. szám, Budapest, 1984. 61–70. p.
15. A Magyar Református Egyház pecséthasználata. Ráday Gyűjtemények évkönyve III. kötet. Budapest, 1984. 116–124.p.
16. Újszászy Kálmán irodalmi munkásságának válogatott bibliográfiája. Ráday Gyűjtemények évkönyve III. kötet. Budapest, 1984. 311–314. p.
17. A protestáns kollégiumok gazdaságtörténeti értékű iratai. Levéltári Szemle, 1982. 2–3. szám, 323–328. p.
18. Sárospatak a magyar művelődésben I–II. rész. Kultúra és Közösség. 1985. 2. szám, 103–112., 3. szám 20–53.p. (Koncz Gáborral közös tanulmány)
19. Die Tschechischen Exulanten und das Kollegium von Sárospatak. Immigration un Emigration, die Calvinistische Einwanderung und Auswanderung in Mitteleuropa. Berlin, 1985. 54–59. p.
20. A Tiszáninneri Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményei Levéltárának története, 1531–1966. Borsodi Levéltári Évkönyv V. kötete. Miskolc, 1986. 409–479. p. + 22. p. melléklet (Klly. is).
21. Bornemissza Péter, 1535–1585. Theológiai Szemle, 1985. 3. szám, 173–175. p.
22. Sárospatak pecsét-története. Adalékok a 16–20. századi magyar művelődés történetéhez. OSZK, Budapest, 1987. 195–218.p.
23. 150 éve született Szilády Áron. Theológiai Szemle, 1987. 4. szám, 245–247. p.
24. A puritanizmus időszerű öröksége. 350 éves a londoni liga. Képes Kálvin Kalendárium. Budapest, Zsinati Sajtóosztály. 1988. 180–182. p.
25. A településszerkezet és egy felekezet iskolahálózata közötti összefüggés néhány módszertani kérdése. A dél-dunántúli aprófalvak és szórványok település-és társadalomtörténete. Zalai Gyűjtemény 27. kötete. Zalaegerszeg, 1987. 281–282. p.
26. A Sárospataki Református Kollégium levéltárának története. Magyar Herold II. kötet. Szerkesztő Kállay István. (Megjelenés alatt).
27. A teljes Thuküdidész első magyar fordítója: Zsoldos Benő. Antik tanulmányok. Szerkesztő: Ritoók Zsigmond. (Megjelenés alatt).
28. Comenius és az észak-magyarországi cseh-morva emigráció. Pedagógiai Szemle, szerkesztő: Benkő Lóránd. (Megjelenés alatt).

29. A debreceni és a sárospataki református kollégiumok történeti kapcsolatai (a reformációtól a XX. századig). Theológiai Szemle. Szerkesztő: Tarr Kálmán. (Megjelenés alatt).
30. A pataki kollégium diákjai a matriculákban. Kazinczy Évkönyv II. kötete. Szerkesztő: Kováts Dániel. (Megjelenés alatt).
31. A Sárospataki Református Kollégium gazdálkodási szervezete (1800–1850). Szent István emlékkönyv, Budapest. Szerkesztő: Kállay István. (Megjelenés alatt).
32. A History of the Hungarian Scholarship in Edinburgh, 1843–1985. Record of Schottish Church History Society, Edinburgh. Szerkesztő: Alec Cheyne. (Megjelenés alatt).
33. Calvin and Hungary of the XVI.th century. (Data to Calvin's reception in sixteenth century Hungary). Die Schüler Calvins in der Diaspora. Wien. Szerkesztő: Wilhelm Neuser. A kötet várható megjelenése 1989. utolsó negyedéve.
34. A Magyarországi Református iskolaügy és tanügyigazgatás történeti áttekintése. Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum. Szerkesztő: Léces Károly. Budapest. (Megjelenés alatt).
35. Adatok a 18. század végi protestáns kollégiumok provinciális barokk építészetéhez. (Különös tekintettel a sárospataki Berna-sorra). Hermann Ottó Múzeum. Szerkesztő: Szabadfalvi József. (Megjelenés alatt).
36. Az edinburghi magyar peregrináció története. Theológiai Szemle. Szerkesztő: Tarr Kálmán. (Megjelenés alatt).

III. Népszerűsítő könyvek

37. Sárospatak, 1848/1849. Borsod–Abaúj–Zemplén Megyei Levéltár, Miskolc, 1988. (Dokumentumgyűjtemény). A dokumentumok válogatása és társszerkesztés Csorba Csabával.
38. Sárospatak a régi képeslapokon. Kiadja a B–A–Z megyei Levéltár és a sárospataki Művelődés Háza. Sárospatak, 1988. Dokumentumok válogatása és szerkesztése B. Balsai Jolánnal.
39. Emlékezés, Értékelés, Kitekintés. Sárospataki Népfőiskolai Füzetek 1. sz. Sárospatak, 1988. 20. p. Szerkesztés.

IV. Népszerűsítő cikkek

40. 200 éves a sárospataki református templom. Reformátusok Lapja, 1981. 31. szám, 5.p.

41. Iskolatörténeti előadás. Reformátusok Lapja, 1982. 25. szám. 4. p.
42. Elhibázott anguls. A sárospataki Berna-sor. Magyarország, 1982. 34. szám. 22.p.
43. Mióta van iskola? Reformátusok Lapja, 1983. 15.szám. 3.p. Calvin Synod Herald, 1982. 3. szám. 12.p. (USA)
44. Óvjuk, őrizzük értékeinket. Egyházi levéltárosok továbbképző tanfolyama. Reformátusok Lapja, 1983. 32. szám. 5. p.
45. Magyar peregrinusok Edinburghban. Reformátusok Lapja, 1986. 18. szám, 5.p.
46. Miért ONCSA az ONCSA-kollégium? Szülőföldünk, 1987. 10. szám, 93. p.
47. Félévszázad a misszió szolgálatában. Reformátusok Lapja, 1987. 20. szám, 5.p.
48. Sárospatak város címere 1903-ból. Magyar Hírek, 1987. 19. szám, 7.p.

V. Kéziratban lévő nagyobb tanulmányok

49. A magyar puritánok homiletikája. Sárospatak, 1979. 91. p. (I. lelkészképesítő dolgozat).
50. Az esketési szertartás története a Magyar Református Egyházban. Sárospatak, 1980. 91. p. (II. lelkészképesítő dolgozat).
51. II. Rákóczi Ferenc és Sárospatak (A fejedelem kapcsolata a várral és a várossal a történeti források és feldolgozások tükrében. Sárospatak, 1987. 78. p. (A Budapesti Művészeti Hetek és Szabadtári Színpadok felkérésére).
52. Adatok a Ligonieri (Pa) "The Bethlen Archives and Museum" történetéhez. Sárospatak. (A Magyarságkutató Csoport felkérésére).
53. Kultúra és iskolapolitika a 17. századi Sárospatakon. (Portrévázlat I. Rákóczi Györgyről, Lorántffy Zsuzsannáról és Comeniusról). Sárospatak, 1988. 78. p. (A Budapesti Művészeti Hetek és Szabadtéri Színpadok felkérésére).
54. Research on the "Protestant Hungarica" Books in the British Libraries. Edinburg, 1986. 81. p.

Sárospatak, 1988. október 28.

Hörcsik Richárd

A gyermek visszanez

II. ERDÉLYRE

Isten kertje volt, az egész világ!
Ott éltünk völgyben, havasok csúcsán...
...s tudod, mi maradt mára mindenekből?
Egy szívszorító, fájó vágy csupán,
az elveszített régi utcák, házak
és ezüst erdők hűs csendje után...

Nagyváradon nyílt szemem a világra,
egy ringó bölcös csipkéi között,
s a Királyhágó kéklő messzi orma,
– mit Isten jó kedvében ötvözött –,
állt őrt, s a csendet tartotta ölelve
az első éjjel álmaim fölött.

Kolozsváron indultam el tipegve,
s ámultam csodák, dolgok ezrein.
Tanultam betűt, jártam iskolába,
s a Farkas – utca ódon kövein,
a Rákócziak régi templomában
kulcsolódtak imára kezeim.

A Magyar – utca egyenes során,
a mi kertünk volt a legszebb kert talán.
Harminchat meggyfánk virágzott tavasszal,
szőlőnk érett a sárguló harasztal,
ifjú volt Anyám, élt még az Apám,
s a bánatot sem ismertük talán.

Erdély erdői tanítottak dalra,
míg nagy hegyek közt jártam kis gyerek.
Tárguló szemmel néztem bérctet, völgyet,
s kísértek a gyergyói fenyvesek.
Ezüst erdőkben jártam ott a csennel,
s szíven fogott a szépségüzenet:

Isten kertjéről, az egész világról,
hol élünk völgyben, havasok csúcsán...
...s tudod mi maradt mára mindenekből?
Egy szívszorító, fájó vágy csupán,
az elvesztett régi utcák, házak
és ezüst erdők hűs csendje után...

Rolla Margit

EGYHÁZTÖRTÉNET



"Nem ti választottatok engem,
hanem én választottalak titeket..." (Ján. 15:16.)

Beginák, kódexmásoló apácák, nők a középkori magyar egyházban

A korai középkor, a feudalizmus kialakulásának korában vagyunk, amikor létrejönnek a feudális, ún. barbár államok, s Nyugat – Európában megerősödik a katolikus egyház.

A kor ideológiáját ez az egyház határozza meg, s mivel ekkor az egyház és az állam kapcsolata szoros, a világi felfogás igazodik az egyház tanításához.

A középkorban divat azt bizonyítani, hogy a nő csak másodrendű lény, s a klérus mély szorgalommal igyekszik az ószövetségből és az Ókeresztyén írásokból kicsikarni mindazt, ami véleményét ebben a tekintetben alátámaszthatja.

Szt.Hieronymus szerint a nő "a pokol tornáca... a gonoszság útja... a skorpió fullánkja". "Az emberi nemnek mindig a nő volt egyik legnagyobb méregkeverője... legbüszkébb és legkegyetlenebb a vadállatok között, bujább, mint a majom... mérgesebb, mint az áspiskigyó..., hamisabb és álnokabb, mint a szírin" – állapítja meg Robert Rischardson, Ágoston egyik késői követője. Bár ezek a vélemények szélsőségesek, a női nemet általában az a korszak, amiben most egyházi tevékenységét keressük, alacsonyabbrendű teremtménynek tekinti.

A kortörténetet tanulmányozva meglepetéssel tapasztaltam, hogy azok az indokok, amelyek a középkori nő emberi értékét hivatnak leszűkíteni, tilalomfaként, ellenzéki véleményként sorakoznak ma is a nők ordinációját illetően: Isten a férfit teremtette először, a nőt csak a férfi kedvéért, csak Ádám bordájából és nem saját képmására, Éva csábította rossz útra a szerencsétlen, becsületes férfit, már első lépése is bűn volt, hiszen ellentétet szított Isten és az ember között és egyáltalán azóta is minden létező baj forrása. Alakíthatatlan, kiszámíthatatlan, szeszélyes, gyenge, ezért szabadságában korlátozni kell! A középkor előkelő házainak leányai otthon, zárdában vagy valamelyik főnemesi udvar nagyasszonyai mellett készülnek az életre. Oktatják az Isten félelmére, az uralkodó, a szülő, a leendő férj feltétlen tiszteletére, megtanítják a háziasszonyi teendőkre, s nem utolsó sorban bevezetik a "jó modor", az illem rejtelseibe. Korán férjhez mennek, a szülők szigorú nevelését átveszi a férj, mint földi mindenható. A kor szokásainak megfelelően továbbra is élnek erős korlátok közé szorított, a ház urának, a

magasabb rangbelieknek, sokszor a politikai érdekeknek is kiszolgáltatott, eseményekben szegény, vágyaikban reménytelen életüket.

A jobbágyok több irányban elnyomott élete nehéz munkában telik. Némi védelmet, megbecsülést egy jobbágy számára csak az anyaság jelent. A polgárasszonyok a háztartás ellátásán túl már tevékeny, hasznos segítőtársak a férj oldalán a kereskedelem, a kézművesség különféle ágaiban. Egyesek férjük halála után teljesen kezükbe veszik az üzlet irányítását, sőt vannak akik önállóan kezdeményeznek, pl. a textiliparban. De szó sincs arról, hogy a férfi piedesztálját mégcsak meg is közelítsék. A férfi és a nő közötti ilyen értelmű különbségtétel az egyházon belül is sajátosan érzékelhető. A klérus pl. az apácáktól a legszigorúbb klastroméletet követeli meg. A kánonjog szerint az apáca "Krisztus menyasszonya", így erkölcstelenség esetén bűncselekményt, házasság- és szentségtörést követ el, de a papokról nem beszél ilyen kategórikusan. A világi jogszabályok szintén hátrányosan rendelkeznek a nők jogairól: hivatalt nem viselhetnek, végrendeletet nem hagyhatnak hátra, bíróságon tanúvallomást nem tehetnek, peres ügyeiket csak férfi rokon képviselheti, férjet a szülők választanak számára, de a vadászó, harcoló és dorbézoló férjek helyett a gazdaság és háztartás, gyermeknevelés terhét minden akadály nélkül hordozhatják. A középkor adta körülmények között is keletkeznek önálló női foglalkozások. Megjelennek a világi ápolónők, bábák, sőt hallunk női orvosokról is; nagy számú a kocsmai felszolgálók, fürdőslányok alkalmazása, sőt a vándorkomédiások is felfedezik, hogy nagyobb sikerre számíthatnak, ha a szebbik nem is képviseli magát előadásaikon. A virágzó és késői feudalizmus idején, a középkori városok kialakulása, a munkamegosztás, az árutermelés fejlődése, a nagy felfedezések és gyarmatosítások ellenére is virágzik a babona. A középkor embere az ezredfordulóra várja a világvégét és ebben a hitében az egyház is megerősíti. Az új vallásos áramlat első soraiban lépkednek a nők. Aszkézis, földi örömök megvetése, elutasítása, készülődés a túlvilágra. Szigorúbbak lesznek a törvények, különösen az erkölcsi törvények. Az is természetes, hogy amíg házasságtörés esetén a nőt a legnagyobb szigorral büntetik – tűzpróba, vízpróba, örökségből való kitagadás – addig a kiváltságos osztály férfi tagjai szabad prédának tekinthetnek minden lányt és asszonyt. E veszély alól a zárdák lakói sem mentesülnek. Némi enyhülést, legalábbis külső formáiban változást a keresztes hadjáratok eredményeznek. Sorban megalakulnak a lovagrendek, melyek Isten tiszteleté mellett a nő tiszteletét is zászlójukra írják. Az askézist, a túlvilágba szemlélődést az élet igenlése, a közönséges, durva, a nőt csak a gyönyör eszközünek tekintő szemléletet a nemesebb modor váltja fel.

Maga az egyház is figyelemre méltatja az eddig lenézett szerelmet, s jelentőségét a házasság terén vallási szempontból is elismeri. A "nép papjai" (dominikánusok, ferencesek) már azt hirdetik, hogy a házasság annak a hét pillérnek az egyike, melyeken az egyház nyugszik. Az egyház hirdetni kezdi, hogy "a házasságok az égben köttetnek", majd a házasság intézményét a maga számára sajátítja ki. (VIII. Bonifácus: 1294–1303, és XXII. János: 1316–1334. pápák koruk leghírhedtebb házasságközvetítői.)

A pozitívumokat, negatívumokat összevetve a gondolkodásban és kulturális életben bekövetkező változás felszabadultabbá teszi a nők helyzetét, igaz, hogy mind ez egy kis rétegre (nemesség) szorítkozik és nem állandó érvénnyel. A középkor, melyet gyakran illetünk "sötét" jelzővel nem mondható egyhangúnak. Színfoltjai, eseményei, – a többi korokhoz hasonlóan – az emberről vázolnak képet az utókor számára. Az örök emberről, amelyik bűnös, harcos, békességre vágyó, győztes és bukott, alkotó és romboló, Istent tagadó és Istent kereső – ember.

A középkor egyik maradandó alkotása és egyben a középkori katolicizmus sikereinek oka a szerzetesi életforma megteremtése. A szerzetesség világalépése első pillanatától kezdve a leghasznavehetőbb eszköz az egyház világformáló céljainak elérésére. Különösen áll ez a XII. és XIII. század történetére, mint amelyek legbővebben és legváltozatosabb formában látták megtestesülni a szerzetesi életeszményt. A szerzetesség kivirágzása hazánkban a nyugattal egyidőben következik be. A XII–XIII. században az összes nagyobb rendek eljutnak hozzánk: bencések, a belőlük kivált ciszterciek, továbbá premonstreiek és ágostonrediek (1256-ban IV. Sándor pápa sorozta melléjük), sőt a magyarság egy új szerzetesi formával, a pálosrenddel is meg tudta ajándékozni a keresztyénséget. Őket követik nálunk is a dominikánusok és ferencesek, akik az előbbieknél nagyobb szimpátiára és jelentőségre tesznek szert. Ezeket a rendeket az egyház a laikus mozgalmak és eretnek tanok kivédésére szervezi a XIII. században. A koldulórendek tagjai ellentétben a "monasztikus" rendek tagjaival, járnak – kelnek a nép körében, így közvetítésükkel "a magyar gondolat és érzelem világába" is bevonul "Szent Ferenc és Domonkos tanai nyomán az apostoli szegénység gondolata". Két évszázados virágzás után, a XV. század elején hanyatlásnak indulnak. Mint Európa többi országaiban, úgy Magyarországon is – főleg a domonkosok – az egyház "csendőrségének" méltatlan szerepét vállalják.

A koldulórendek női zárdái hazánkban nem tudnak olyan jelentőségre szert tenni, mint nyugaton. A XIII. század elején 140

férfikolostorral szemben csak 6 apácakolostorról tudunk (Veszprém, Esztergom, Tárnok, Somlónévfő, Brassó, Nagyszombat). Ezek is inkább a királyi család és egyes főurak kívánságára szerveződnek. Ismeretes pl., hogy a domonkosok nem túl nagy lelkesedéssel veszik tudomásul azt a pápai döntést, amely az apácák lelki vezetését bízta rájuk, de 1259-ben a rendi nagykáptalan már formálisan is elismeri a rend női ágát.

A zárdák, mint mindenütt a világon, nemcsak szerzetesi életet kínálnak, hanem a nevelőintézet szerepét töltik be azok számára, akik nem akarnak fogadalmat tenni, hanem felnőve visszakíváncsoznak a világi életbe.

A koldulórendekkel kapcsolatos a középkor kevésbé ismert, de igen jelentős nőmozgalma a begináké. A begina név eredetét illetően többféle elképzelés van. Származtatják: Szent Beggától, (+695), Lambert le Béghe lüttichi híres hitszónoktól, aki állítólag 1180 körül alapított Lüttichben beghina-udvart, a holland begijn, jámbor, kolostori asszony szóból, a beggen imádkozni, koldulni igéből, s végül a "bége" a szürke színű nyersgyapjú nevéből, mert az ebből készült öltözék a középkorban szegénységet, igénytelenséget és alázatosságot szimbolizált. Íme a választék bőszeges. Ha azt veszem figyelembe, hogy általában egy-egy mozgalomnak, rendalapításnak, sőt a világvallások létrejöttének is van emberi mozgatója, szervezője, Lambert le Béghe-t, mint alapítót hajlok elfogadni. De a nyersgyapjú szín, mint a szegénység, az eretnek és begina mozgalom tartalmának külső, figyelmeztető felkiáltójele, valami elleni tiltakozó szimbóluma, szintén elfogadható eredet.

A beginák őseinek tekintik a VII. századtól kezdve a monasztikus rendek védelmét és támogatását kérő és kapó jámbor hajadonokat és özvegyeket. Ezeket hol "konverzák"-nak (megtértek), hol "oblaták"-nak (főljánlottak), hol "devoták"-nak (odaszenteltek) nevezték, lényegében belőlük toborzódnak a későbbi harmadszerzetbeli apácák. A beginizmusnak, mint mozgalomnak az előfeltételei a XI-XII. században születnek meg. A keresztes háborúkban a csatamezőn sok férj és vőlegény talál temetőre. Sok az árván maradt menyasszony, bánatos özvegy. Akinek nincs eltartója, menedéket kell találnia, gondoskodnia kell magáról. A háborúk alatt elszenvedett megpróbáltatások amúgy is csendességre, fokozottabb istenfélelemre figyelmeztetik az embert. Az aszkézis magját hinti el a Bizánc felől áramló kathar mozgalom, amelynek tisztaságkultusza, a feudális és egyházi kizsákmányolás elleni tiltakozása felbukkan a begina szemléletben is. A beginizmus Németalföldről indul és terjed el Nyugat-és Közép Európában. Az első

szociális igényű, vallásos jellegű laikus nőmozgalom. A jámbor nők nem tömörülnek szigorúan zárt rendbe, szerzetesi fogadalmat nem tesznek, így a közösséget élethelyzetük megváltozása esetén bármikor elhagyhatják. Kezdetben saját otthonukban élnek, később ún. Beghina-udvarban (ezek kisebb házak, kápolnával, ispotályal és fallal vannak körülvéve). Az első begina udvart a vallon Marie d'Ognies alapítja. Kezük munkájával, betegápolással, vagy más hasznos foglalkozással tartják fenn magukat. Bár nem apácák módjára élnek, ez a közösség vallásos közösség, böjtölve és imádkozva, a világtól elvonultan, papi vezetés alatt pergetik csendes napjaikat. A vallásos elmélkedéshez azonban vallásos olvasmányra van szükség. Iskolázatlan voltuk miatt ezek csak anyanyelvűek lehetnek. Az írni, olvasni nem tudók azoktól a társnőiktől hallanak a szentek életéről, az apostolok cselekedeteiről, akik a közösségben megtanulták, vagy eleve ismerték az írás, olvasás tudományát. Lambert le Bégne és a reimsi fordítók példája azt mutatja, hogy mielőtt a vallásos nőmozgalom kapcsolatba jutott volna a koldulórendekkel, az anyanyelvű vallásos irodalom kialakulásának feltételei benne már kisarjadnak. A beginák közül a tehetségesebbek bibliafordításra is vállalkoznak, sőt prédikálnak (a párizsi beginák magistrája, "Templum", "Tribulacio" címen). A beginák mozgalma egy erősen misztikus szellemű, anyanyelvű irodalomnak az ösztönzője lesz a különböző országokban.

Először a bencések és premonstreiek lelkigondozzák őket, később a ferencesek, domonkosok figyelme fordul feléjük. Különösen a ferencesek – akik szintén önként vállalják a szegénységet – találják meg hamar az utat azokhoz, akik a "gonoszul szerzett gazdagságot" elutasítják. Tömegbázisukat a kézművesség alkotja, de erősíti a mozgalmat, hogy nemes és polgárárszonyok is önként csatlakoznak a szegénységet vállalók táborához. A beginaság másik jellemzője, a szüzsies tisztaság és alázatosság – ezért választják védőszentjüknek alexandriai Szt. Katalint – sem rokonszenves a középkor elég szabados életet élő világi és egyházi előkelőségei előtt. Kritikájuk a feudális uralkodó rend ellen, a gazdagság elutasítása, a szüzsesség komolyan vétele, a kathar fogantatású tisztaság kultusz éppen elég indok arra, hogy eretnekgyanúsok legyenek. Az 1311-ik vienne-i zsinat elrendeli, hogy ezentúl csak azok viselhetik a begina nevet, akik szabályszerű kolostorokban élnek ("beginae clausae"). V. Kelemen pápa ettől kezdve üldözi a magányos beginákat. Amikor szerzetesi rendekbe kényszerítik őket a beginizmus eredeti célját és rendeltetését el is veszíti. Mire a reformáció mozgalma megerősödik, a begina udvarok megszűnnek vagy beolvadnak a szerzetesrendekbe.

A rendelkezésünkre álló munkák azt bizonyítják, hogy a beginizmus hullámai Magyarországot sem kerülik el. A magyarországi beginákról először a legrészletesebben Karácsonyi János ír, Szt. Ferencz története Magyarországon 1711–ig c. munkájában. Mint a cím is sejteti, a tudósítás csak a már ferences fennhatóság alá kerülő beginákról szól, mint "ferences harmadrendű apácákról" és időben is az utolsó korszakot tárgyalja a XV. század második felétől a reformációig, amikor tulajdonképpen a beginizmus, mint olyan már a leghalványabb nyomokat hagyja maga után. Az általam megszerezhető források – a Mezey László disszertációját kivéve – a mozgalmat bekebelező koldulórendek jelentőségéről, a beginizmus lényegének általános jellemzéséről szólnak főként, s csak néhány mondatban jegyzik meg, hogy ennek nyomai Magyarországon is fellelhetők voltak. Kivétel nélkül mindegyik említ egy nevet, mint a hazai begina-alakok kiemelkedő típusát, IV. Béla leányának, Árpádházi Boldog Margitnak nevét, aki "kerál leányából koldus, koldusból kerálné" lett. A szerzők nem alaptalan tisztelettel és meghatottsággal méltatják áldozatos, szinte engesztelő vezekléssel leélt rövid életét. Tauszig Mária véleményéhez igazodva, kétségtelen, hogy a XIII. század szegényebb lenne, ha nem lett volna egy ilyen Margitája. Mindezek figyelembe vételével a következőket tudhatjuk meg.

A begina-mozgalom a Flandriával való sűrű érintkezések kapcsán terjedhet el a magyarországi városokban. A közvetítők liegi papok, kereskedők és nem utolsó sorban "mindenféle hazáját elhagyó eretnek és szakadár", pl. a mi országunk útjain is átvonuló "flagellánsok" (önostorozók), akik itt jó fogadtatásra találnak. Hazánkban is akadnak bőven – különösen a tatárjárás után – valamilyen oknál fogva magukra maradt nők, akik egzisztenciájuk biztosítása érdekében a valahová tartozásnak a begina élet módját és formáját választják. Nyilván elősegíti ezt egyrészt az a tény, hogy a XIII. század elején a férfi kolostorokhoz viszonyítva a női zárdák száma lényegesen kevesebb, s ezt a keveset is magasabb társadalmi osztályok leányai, asszonyai népesítik be, másrészt a beginságot vállalók legtöbbje irtózik a zárt, szigorú szerzetesi életformától. Így magánájtatasságot gyakorolnak, szüzességi vagy önmegtartóztató és szegénységi fogadalmat tesznek azzal a nemes céllal, hogy életüket Istennek szentelik, de a világ felé nyitottak maradnak és nyomorultjainak irgalommal szolgálnak. Hogy eretnekség gyanújába ne essenek, közeli szerzetesek vagy világi papok vezetését kérik. Ezek a saját házukban vagy családtagjaik körében élő beginák. Létezésüket a Boldog Margit szenttéavatási jegyzőkönyve (1276-ból) és Marcellus, Margit gyóntatójának legendája bizonyítja.

Azokon a helyeken, elsősorban városokban, ahol több ilyen vállalkozó akadt, s tapasztalható volt az a törekvés, hogy közösségbe tömörülnek, az egyházi vezetés szervez számukra félszerzetesi kolostorokat. Ilyen volt pl. a Pál püspök által 1240-ben alapított veszprémi Szent Katalin kolostor. Már a mozgalom kezdetén, később még inkább gazdagabb főúri vagy polgári özvegyek ilyen közösségeknek adományoznak házat, esetleg maga az adományozó is velük tölti élete utolsó éveit, de ezek is a szerzetesek gondozása alá húzódnak. A legnagyobb a budai volt, ferences vezetés alatt. Majs nádor özvegye alapította 1290 előtt. Pálóczy Imre özvegye, Rozgonyi Dorottya 1503-ban, Sárospatakon adományoz kőházat a jámbor asszonyoknak. A XIII. században Brassó, Szeben, Pozsony, Veszprém, Fehérvár, Buda, Vác fő előfordulási helyük. A XV. században a ferencesek védelme alatt a szakirodalom kb. 30 helyet ismer, ahol begina házak még működnek. A szenttéavatási jegyzőkönyvben és a Marcellus legendában felsorolt női nevek arra engednek következtetni, hogy a magyarországi beginák többségükben magyar anyanyelvűek. Latinul nem tudnak, még 1448-ban is azzal a kéréssel fordulnak a pápai követhoz, hogy az obszerváns ferencesek magyarul tanítsák őket. Az engedélyt megkapják. A tanítás valószínű élő szóban folyik. Az írók, fordítók azok a szerzetesek, akik a lelkigondozást, a szentségek kiszolgálását, a szellemi nevelést körükben végzik. Ez nyilván döntő a magyar nyelvű irodalom megindulásában. Nem találtam forrást arra nézve, hogy magyar begina írt, fordított, másolt volna. A domonkos és ferences apácák, beginák, harmadszerzetbeliek részére írott könyvek mind a XVI. században készülnek. Ebben a korban a többségükben férfi fordítók és másolók között már találkozunk olyan apácákkal is, akik magyar szöveget másolnak, fordítanak. A török hódítás a hitújítással együtt nemcsak az esetleges írott emlékeket semmisíti meg, hanem a beginizmust is véglegesen felszámolja. A XIII. századi laikus magyar vallásosság, a magyarországi "religiositás beginnerum" irodalmi termésének egyetlen emléke maradt ránk, az ómagyar Mária siralom (Löveni k.).

A középkori magyar társadalom és kultúrtörténet jellegzetes alakja az az Árpádházi Boldog Margit, akinek lelki és szellemi fejlődése lényegében egy begina-szinezetű kolostorból, Veszprémből indul el. Személye szinte egyetlen reprezentációja Magyarországon annak a nyugaterópai misztikus vallásos mozgalomnak, mely az egyházban megújulást hozott, a róla keletkezett legenda pedig a magyar írásbeliség fejlődésének egyik jelentős része. Istennek szentelt élete útján az első hatásokat ugyan begina oldalról kapja, az életszentségnek azonban arra a

magaslatára amire eljutott mégsem ezek, hanem gyóntatóján Marcellus atyán keresztül a nyugateurópai misztikus mozgalom erői segítik. Véleményem szerint Boldog Margit kegyességének lehetnek begina – gyökerei, de ő már nem tekinthető annak. Kegyességében a szegénység vállalásán és szeretetén túl a Krisztus szenvedésében való teljes azonulás és részvétel, az önálló elmélkedés és imádkozás dominál, ami a beginizmusban nem teljesebb ki, sőt hiányzik. Roppant sajnálatos, hogy Boldog Margitot képességei megakadályozták abban, hogy belső élményeit, vízióit, megérzéseit nem örökíthette meg az utókor számára. Ezeknek az emlékeknek nemcsak irodalmi értéke lenne páratlan, hanem így nagyobb mértékben lett volna követendő örökség a nyulakszigeti, sőt a többi zárdák apácái előtt is.

A Hunyadiak korában virágzásnak induló latin nyelvű irodalom, a két nagy szerzetesrenden végbemenő fegyelmi reformok, a reformáció küzdelemre kényszerítő hatása a kolostori irodalom fellendülését eredményezik. Az 1490–1530-ig tartó néhány évtized "a kódex-irodalom" utolsó fénykora. A középkor végére a begina közösségek, begina házak lassan beolvadnak, be is illeszkednek valamelyik szerzetesrend kebelébe és mind átalakulnak apácakolostorokká. "Békesség vagyon a cellában. A cellának kivülről nincsen egyéb, hanem csak hadakozás... A cellában imádkozzál, írd, tanólj,... olvass szent írást, avagy gondolkodj az Úristenről" – ezt mondja a regula, melyet Ráskai Lea ír le 1510-ben a Nyulakszigetén. A zárdák lakói között mindig több az írni, olvasni tudó apáca. Ők is bekapcsolódnak a kódexmásoló műhelyek munkájába. A magyar kódexeket valószínű, hogy sok helyen másolták, de a fennmaradt könyvek néhány fontosabb kolostor másológyműhelyének sajátos munkájáról beszélnek. Ilyenek voltak a ferencesek óbudai, a domonkosok nyulakszigeti, a premontreiek somlóvásárhelyi apácázárdái, talán a budai beginaház, a pálosok budaszentgyörgyi és vázsonyi, a katharok lövöldi szerzetes kolostorai. A magyar kódexek többsége a latin nyelvű irodalom tolmácsolására szorítkozik, ezért csak egy olyan szerzőről, Vásárhelyi Andrásról van tudomásunk, aki eredeti magyar szöveget hagyott volna ránk. ("Angyaloknak nagyságos asszonya" kezdetű cantilena). A nevezetesebb kódexek egy része egynemű anyagot (imádságoskönyv, prédikáció – gyűjtemény, példatár, stb.) vagy egyetlen művet (Domonkos legenda) tartalmaz, többségük azonban különböző típusú szövegekből álló vegyes kódex. Rendszerint nem egy kéz és nem egyfolytában írja. Az összeválogatás szempontjait a kötetek gyakorlati rendeltetése szabja meg. A kódexek többsége nem egyéni kezdeményezés szülte, hanem apácakolostorok vagy világi megrendelők számára készített gyűjte-

ménymásolat. A középkor utolsó száz évében készült, s megmaradt 46 kódex fordítói és másolói a kor szokásaihoz igazodva nevüket ritkán írják ki. Kettőről van tudomásunk: Váczi Pátról, aki a margitszigeti apácák számára regulát fordított és Nyujtódy András ferencesről, aki huga Judit tövisi begina részére fordította le a Judit könyvét 1526-ban. A Csontos János által felkutatott és bemutatott magyar XIV–XV. századi kéziratos másoló és betűfestők között nő nem található. (Magyar Könyvszemle 1879–1881) A XVI. század első felében másolt kódexekben már felbukkan női név, a Ráskai Leáé, a Sövényházi Mártáé és Katalin sororé. Ráskai Lea és Sövényházi Márta a Nyulakszigetén levő domonkosrendi kolostorban éltek. Sövényházi Márta 1529–31 között két ismeretlen társával együtt másolja a vallásos elmélkedéseket, prédikációkat, legendákat tartalmazó kódexeket: az Érsekújvárit, mely a Katalin legendát tartalmazza, a Thewrek kódex egy részét (1531), a Sándor kódexet (1521 ?), a Könyvecsét (1521) és a Gömör–kódexet (1516). Az előkelő családból származó Ráskai Lea legismertebb és legkedveltebb munkája a Margit legenda, amit 1510 körül másolhatott egy korábbi magyar fordításról. Munkásságának termékei még: a Cornides (1514–19), a Domonkos, a Horváth (1522) kódexek és a példák könyve (1516). Mindkettőjüknél különösen érzékelhető, hogy a kódexmásolás nem volt egyszerű, gépies munka. A másolók alakítanak, variálnak a szövegen, sőt szubjektív megjegyzéseiket is közbeszúrók. Pl. Ráskai Lea ugyanannak a közösségnek másolta a Margit legendát, amelyikben valaha hőse élt. Így a helyeket úgy határozza meg, hogy társnői ráismerjenek. Sövényházi Márta az Érsekújvári kódexben többször ismétli: "Vége vagyon etc. Ne gondold vele, ha nem szépen írtam, de nézjed idvességés használatját, aki megolvassa" – "bizony igen siettem vele. Vége vagyon, ámen". Az előbb említett Katalin soror ilyen mentegetőzéssel él egyik–másik helyen: "igen fáj a fejem" – "igen beteg valék".

A virágzásnak induló kolostori irodalomra nagy jövő várt volna, de ezt a néhány évtizedet kiteljesedése csúcán töri le a törökvilág és a reformáció. Mint láttuk a magyar irodalmi élet kibontakozása lassú folyamat. Ami a XI. századi bencés kolostorban elkezdődik, a koldulórendek zárdáiban tovább fejlődik, az a késő középkori kódexirodalomban vált át első ízben magyar nyelvre.

— — —

A keresztyénség első századaiban a gyülekezetekben, az evangélium erejével sikerül megváltoztatni az anyajogú társadalom megszűnése után kialakult, a nőt ledegradáló szemléletet. Az egyházban, létszámának szinte mesterséges felduzzasztása óta – az ún. Nagy Konstantinus-i korszakban, így a középkorban is – felülkerekedik a nőt kisebbségű teremtménynek tartó felfogás. Így a nő az egyház életmenyilvánulásainak jobbára passzív résztvevője. Ezt a helyzetet súlyosbítja az akkori egyházszemlélet, mely klerikusokra és laikusokra osztja az egyház testét; klerikus pedig eleve csak férfi lehet. Ez a passzivitás a női szerzetesrendek sajátos területén is érvényesül. A zárdák az egyéni idvesség munkálásán és a kegyesség gyakorlásán kívül örökségből kizárt, magukra maradt, a felsőbb társadalmi osztályokhoz tartozó nők menedékhelye is. A férfiak által adott regulák és a kolostor falai annyira izolálják az apácaközösségeket, hogy az alamizsnálkodáson kívül a külvilággal csekély a kapcsolatuk. Ájtatossági gyakorlataik mellett esetleg liturgikus textiliákat hímeznek, a középkor végén pedig néhány apácakolostorban kódexeket is másolnak. Egyedül a priorisszák (zárdafőnökök) jutnak kivételes helyzetbe, különösen ott, ahol a kolostorok alapítványi birtokkal rendelkeznek. Nemcsak a kolostor falai között élnek a teljhatalommal, hanem földesúri jogokat is gyakorolnak, s a zárdák környékén lakó jobbágyoknak nem egyszer szolgálatnak igazságot.

A begina-mozgalom sodrásába került nők törekvései már azt mutatják, hogy a középkorban is bőven voltak, akik helyzetükkel nem voltak megelégedve. Elégedetlenségüket kifejezésre juttatják és a szokástól eltérő megoldást igyekeznek találni. A szűk lehetőségek között függetlenségüket kegyes életükkel és munkájukkal biztosítják. Hol egyenként, hol közösségben, több-kevesebb sikerrel, de "a társadalom akkori szerkezete miatt az eretnek mozgalmakhoz hasonlóan az önállósulási törekvések nem hozhatnak létre lényeges változást, bár jelentékenyen hozzájárulnak tekintélyük emeléséhez". Mind az apáca-, mind a begina-közösségek azonban közvetve, puszta létükkel hozzájárulnak ahhoz, hogy a latin mellett anyanyelvű egyházi szövegek jöjjenek létre.

A nők keresztyénibb és emberségesebb szerepére az egyházban is csak évszázadok múlva kerül sor.

Szentimrei Mihályné

Forrásmunkák

Bäder A.: A nő Bp. 1964.

Herman Egyed: A katolikus egyház története Magyarországon 1914–ig. München, 1973.

A magyar irodalom története 1600–ig I. Bp. 1964.

Mezey L.: Irodalmi anyanyelvűségünk kezdetei az Árpád–kor végén Bp. 1955.

Mészáros I.: A Szalkai–kódex és a XV. század. végi sárospataki iskola Bp. 1972.

Horváth J.: A magyar irodalmi műveltség kezdetei Szt. Istvántól Mohácsig, Bp. 1931.

Reformáció és könyvkultúra a XVI. századi Magyarországon

A reformáció százada Magyarországon az "egyetemes emelkedés kora" – ahogy egyik irodalomtörténészünk megjelölte a művelődés-történetünk ezen prosperáló szakaszát. Dolgozatunkban azt kísérjük figyelemmel, hogy vallási reform, egyházi és társadalmi megújulás miképpen hat egymásra és az adott művelődéstörténeti keretben működő reformátori modell milyen szerepet kap a hazai könyvkultúra megteremtésében. Vizsgálódásunk során – a jelen szerény terjedelmi feltételk ellenére – a folyamat egészét próbáljuk szem előtt tartani, ami a reformációval kibontakozik a XVI. századi Magyarországon.

A történelmi megközelítés talán minden másfajtnál jobban érzékelteti ennek az időszaknak az ellentmondásosságát, amely felöleli a Mohács utáni háborús és hódoltsági veszteségeket éppúgy, mint azokat a gazdasági, kulturális eredményeket, melyeket – európai szinten – fel tud mutatni az Erdélyre, török hódoltságra, királyi magyar és Habsburg befolyás alatt álló területekre darabolt ország. A történelmi helyzet állandó összetevőit a "geopolitikai" feltételek szerint alakuló katonai szövetségekben folytatott háborúk, a Nyugati anyagi és katonai függőség, politikai megosztottság, pártharcok, parasztfelkelések – jelentik. A megoldásra váró feladat két évszázadon át ugyanaz marad: – az egyik idegen hatalom jelenlétének s a másik idegen hatalom befolyásának kiküszöbölése és az ország egységének a megteremtése.

A probléma hatalmi–katonai megoldásai, ill. ezek kísérletei kudarcra ítéltettek, s közben a népességnek jelentős munkabíró, közéletben számottevő rétege vérzett el, vagy hagyta el örökre szülőföldjét.

Társadalmilag sajátos migráció figyelhető meg, tömeges méretekben, az ország biztonságosabb tartományai felé. A társadalom vezető rétegéből sokan külföldön élnek birtokaik jövedelméből. De disszidálnak az egyházi és hivatali funkciókban elhelyezkedni tudók, katonának állnak a földjüket veszítették. Ugyanakkor jórészt a helyén marad a társadalom igen széles – alsóbb – rétegeinek többsége, vállalva minden megpróbáltatást. A nemesség és a parasztság – egyformán az előreformátori és reformációs eszmék hatására öntudatra ébredve – fogalmazza meg reform-igényét a történelmi szükség szülte célok és a – független királyság, nemesi köztársaság, stb. – akkor érvényes eszményei szerint.

A magyar társadalom ebben a korban vezető erejét elveszítette, s a nemesség önmagában – külföldi segítség nélkül – nem volt képes úrrá lenni az akut társadalmi válságon.

Gazdaságilag természetesen szintén döntő tényező a háborús katasztrófa, illetve az, hogy egy-egy országrész esetenként egyszerre 2 hadsereget tart el, vagy 2-3 felé fizet adót. Éppen ezek miatt figyelemre méltó, hogy a magyar jobbágy – amennyire ez pontosan nyomon követhető – európai szinten él. Köszönhető ez talán annak, hogy – bár a keleti kereskedelmi utakat a török elzárta – Nyugat-Európa országaival a kialakult jó kereskedelmi kapcsolatok éreztetik a hatásukat. Pl. németországi iparcikkek, banki hitelek, bányabérletek kedvező fogadtatást találnak Magyarországon, ugyanakkor jó piaca van a magyar agrár-termékeknek Ny-on, s ez – különösen az agrárkonjunktúra idején, a bor, a gabona és marhaárak emelkedésekor – nem mellékes tényezője annak a viszonylagos gazdasági stabilitásnak, ami a történelmi és természeti csapások, s a társadalmi válság ellenére kialakulhat.

Művelődéstörténeti közhely annak ismétlése, hogy a humanizmus a tudomány világában hoz döntő változást. Ekkor alkot Macchiavelli, Erasmus. A reneszánsz a művészet középkori kötelmei alól szabadít fel, s ezt a fordulatot Michelangelo, Raffaello, Giorgione, Tizino, Coreggio, Holbein, Cranach nevei fémjelzik pl. A reformáció a vallás területén tesz hatalmas lépést. Luther Mártonnak az egyház megújítását 95 pontban összegző publikációját szokták kiindulópontjának tekinteni – 1517. október 31. A reformáció radikálisabb – helvét – irányának képviselői: Zwingli Ulrich (fellép: 1523.), Kálvin János – akinek reformatori alapműve – "Institutio Religionis Christianae" – 1536-ban jelenik meg. Jelentősnek tartjuk a nemzeti nyelvű bibliafordítások megjelenését a XVI. század. első felében.

A vallási megközelítésnél felhívjuk a figyelmet arra, hogy a magyarországi reformáció kibontakozása egy hosszú folyamat része. Előreformatori mozgalmak készítik alaposan elő – huszitizmus, humanizmus – s nem Nyugat-európai hatásra, hanem azzal egyidejűleg bontakozik ki. Ezt a tényt illusztrálja, hogy az 1510-es években "eretnek" irodalmat égetnek – néha terjesztőkkel együtt – Magyarországon, az 1520-as években már országgyűlési törvénycikkben rögzítik a "lutherizmus" üldözését, az 1530-as években pedig a demokratikus egyházalkotmány, lelkészképző akadémiák megteremtése – mutatják a hazai reformáció – nyugatival egyidejű talpraállását. A kardinális kérdés kétségtelenül az egyháznak a kérdése ebben az időben. Ne feledjük, hogy – tiszte szerint – az egyház ekkor még nem csupán a társadalom "élő

lelkiismerete", hanem annak elsődleges modellálója is. A kritikus történelmi helyzet és a többféle válság fölerősítette azt az egyházkritikát, ami széles rétegek körében terjedt már az előreformátori mozgalmak nyomán és felgyorsította a középkori r.k. egyház intézményrendszerének összeomlását. A despotikus hatalmi intézmény, melynek "szent ügye" a gyakorlatban jobbra üzletté degradálódott – nem volt képes válaszolni a kor kihívásaira. A klérus nagy része elmenekült a török elől az országból. A pl. Dózsa György megégetésénél, a parasztlázadás vérbefolytásánál segédkező és azt szentesítő r.k. egyház nem számíthatott azon paraszttömegekre, melyek forradalmi ideológiájukat egyébként is az előreformátori – reformátori eszmevilágból merítették és ezen eszmék nélkül elképzelhetetlenek a zendüléseik. A r.k. egyház belső meghasonlottsága is a reformációt erősítette. A nem disszidáló lelki – szellemi elit jelentős része átállt a reformáció oldalára, s nem egy ezen r.k. papok, szerzetesek közül, az "új hit" kimagasló harcossá lett. A teljes képhez hozzátartozik, hogy a török hódítás jelenléte és a török hatalomnak a protestáns – puritán – az iszlámnak inkább elfogadható – vallás-gyakorlást a r.k. egyháznál jobban megtűrő magatartása hozzájárult ahhoz, hogy az egyházi megújulást és ezzel együtt társadalmi változásokat követelő emancipációs törekvéseket immár nem lehetett hatalmi szóval elhallgattatni.

A reformáció – evangéliumhírdetésével egy lélegzetre – választ, megoldásokat kínált a sorskérdésekre, hathatós vigasztalást a kivéztet nemzetnek, perspektívákat a hátrányos helyzetben lévőknek, reménységet a nehézségek között.

A reformáció gyors elterjedésének a Kárpát – medence térségében s annak, hogy a lakosság 80–90 %-a valamely protestáns irányzathoz csatlakozott, valószínűleg nagy szerepe volt annak, hogy számos kardinális kérdésre magától értetődően – magyarázat és vita nélkül – adódott a felelet a népesség nagy részénél. Ezeket a reformáció fogalmazta és hirdette meg.

Ilyen volt pl. az a tapasztalás, mely a keresztyénség lényegét hozta közel – történelme során talán először – és ismertette meg népünkkel – nemcsak a nemzeti nyelvű liturgiával, prédikálással, hanem a "nép nyelvén" interpretált, nemzetre, közösségekre szabott hitvallással.

Ilyen volt a nemzeti sorskérdésekre adott biblikus válasz, mely a választott nép történetének tanulságaiból merítve gondolta végig a magyarság sorsát és az így lelt párhuzamok előkészítették a nemzeti identitás és a nemzeti küldetés megfogalmazását. Ez a küldetés tudatosan vállalja azt a sorsot, melynek során a magyarság nem pusztán

önmagáért vérzik háborúiban, hanem a keresztyén Európa védelméért és helytállása a keresztyén nemzetek között megtalált és elfogadott helyének és sajátos feladatának a bizonyága.

Szép korabali megszólaltatói ezen gondolatoknak pl. Szkárosi Horváth András 1549 előtt:

"Semmit ne bánkódjál, Krisztus szent serege...
Királyi nemzet vagy, noha te kicsiny vagy,
Az Atya Istennél, bizony te kedves vagy;
Ő szent Fia által már te is fia vagy,
Minden dicsőségben, higgyed, hogy részes vagy."

Balassi Bálint:

"Óh, én édes hazám, te jó Magyarország,
ki keresztyénségnek viseled paizsát;
viselsz pogány vérrel festett éles szablyát,
Vitézlő oskola! Immár Isten hozzád!"

A reformáció segített a részekre szakított ország etnikai egységét – a határok ellenére – megvalósítani. Ez a megállapítás nem csupán a magyarságra érvényes – mely kimutathatóan – etnikailag – a helvét és antitrinitárius irányzatok mögött tömörült – hanem segítette a történelmi Magyarország területén élő szászokat, szlovákokat, pl. a nemzetté fejlődés első lépéseinek a megtételében. A "határok feletti" egységet mélyítette a közös hit, aminek kiépülő egyházszervezete, alkotmánya, hitvallásos irodalma, stb. alkalmassá tette a nemzeti kultúra őrzésére és művelésére.

A reformáció segített arra hittapasztalatra, amely sokakkal megértette azt, hogy – sokszor a történelmi feltételek ellenére – van megtartó erő, ami a magyarságot átmentheti a történelmi kataklizmákon és van olyan ideológia, amelyik megengedi a jobb jövő elképzelését és ehhez konkrét programot ad. Nem véletlen, hogy a reformátusok "himnusza" máig a 90. zsoltár, mely kezdősoraiban – Szenczi Molnár Albert fordításában – ezt a hittapasztalatot fejezi ki:

"Tebenned bízunk eleitől fogva,
Uram, téged tartottunk hajlékunknak..."

Szemponatok a magyar reformáció értelmezéséhez

Tárgyszerűbbé téve a vizsgálódásunkat, hadd tegyünk egymás mellé két – témánkat érintő – vélekedést:

"A reformáció teremtette meg a magyarországi nyomdászatot."

"...a XVI. század döntő fordulató nem a reformáció, még csak nem is a humanizmus, hanem a könyvnyomtatás meghonosodása hozta el."

Noha mindkét vélekedés egyaránt nagyon rokonszenves és sok igazságtartalom hordozója s nem feltétlenül zárja ki egymást, mégis szeretnénk ahhoz az értelmzéshez eljutni, amely feloldja az esetleges ellentmondásokat, addig kevésbé figyelembe vett szempontok érvényesítésével.

Látunk kell azt, hogy a reformáció világa – merész újításai, szabad gondolatai, egyház és valláskritikája ellenére – egyáltalán nem szekularizált világ, hanem itt még az élet minden területét mélyen áthatja a vallásosság. A vallásos indíttatás a társadalmi cselekvés minden mozzanata mögött felfedezhető. Mivel a vallás biztosította és az egyház közvetítette és hitelesítette az összes kulturális törekvést, következőképpen vallásos kifejezést nyerhetett. Amikor tehát látszólag "steril" teológiai viták folynak országos és európai méretekben – úrvacsoratanról, szentségekről, egyetemes papságról, stb. – akkor itt nem egyszerűen belterjes egyházi filozofálás történik és nem pusztán elvont tanrendszerek csapnak össze. Ezt abból is látjuk, hogy egy-egy hitvita eldöntése után nemcsak dogmatikai konzekvenciákat vonnak le a vitából, hanem fejek hullanak, máglyák gyulladnak, sőt, hadseregek indulnak meg, s a társadalmi berendezkedés formáit határozza meg – az adott területen – a hitvita kimenetele. A konzervativizmus – ebben az összefüggésben – olyan feudális egyházi és társadalmi képlet őrzését jelenti, amit túlhaladott és megítélt a történelem. Ugyanígy, a reformációhoz csatlakozni, egyszerre jelenti az igen-t mondást az egyházi és társadalmi megújulásra, de jelenti a döntést a progresszió mellett, választását az akkor leghaladóbb kibontakozási folyamatnak.

Míndezek után leszögezhetjük:

– ha a reformáció folyamatát csak a vallásra és az egyházi életre szűkítve vizsgáljuk, akkor tagadjuk azokat a kulturális törekvéseket, melyek – ebben a korszakban – vallásos köntösben, a reformátori ideológia részeként jelentkeztek,

– ha a reformációt pusztán gazdasági, társadalmi, technikai feltételek függvényeként értelmezzük és csak ilyen vonatkozásait hangsúlyozzuk – akkor elhelyezhetetlenné válik a kulturális szféra térképén és nemcsak gyökereiről vágjuk le, hanem így tagadjuk azt a lelki-szellemi-erkölcsi örökséget, ami a magyar művelődéstörténetnek máig egyedülálló értéke.

A reformáció részben szellemi örököse, részben partnere a humanizmusnak. A humanizmustól örökli az akkor legjelentősebb

kommunikációs eszközt a nyomdát, a könyvnyomtatás kézműipari színvonalát. Komoly indítást és módszertant nyer tőle a reformáció a Biblia eredeti szövegeinek fordításához és magyarázatához. Tudományos igényt, folyamatos szellemi inspirációt, nemzetközi kulturális kapcsolatokat – és kereskedelmieket – örököl tőle, elől jár a humanizmus a fordítás, nyelvművelés, krónikaírás, tudományos és népies irodalom megjelentetésének a területén. A humanista és a reformátori gondolkodás és szemlélet – szerencsés találkozás esetén – igényelte, megtermékenyítette egymást és nagyszerű műveket hozott létre. Több jeles reformátor került ki humanista iskolából. Mindezek mellett alapvető különbségtételt lehet tenni a humanista és a reformátori mentalitás között.

A humanista tudós az emberi szellem művelésének az elkötelezettje: a kor kihívásaira is szellemi teljesítményekkel válaszol. Ahhoz, hogy "létezzen" ilyen minőségében, legalábbis béke, nyugodt körülmények, kulturális eszköztár szükséges. Ez is oka annak, hogy jól megfontolt, józan, emberi ítélettel idegenkednek a radikális változásoktól. Magyarországon pl. a mostoha körülmények szinte kizárják az ált. békeeszes papi hivatalokban tevékenykedő humanisták jelenlétét. Humanista szemmel nézve egészében irracionális dolog a XVI. századi Magyarországon iskolarendszerről, népművelésről, a könyvnyomtatás forradalmasításáról álmodni, nyelvművelő irodalmat teremteni, művelődéstörténeti "aranykort" megérni, hiszen ennek – valóban – nincsenek meg a feltételei.

Ahol azonban a humanistának már nincs élettere, ott színre léphet a reformátor, aki a hit bátorságával lát neki a maga teljességében vállalt feladatának: s megpróbálja a lehetetlent. Nem disszidál, hanem a nehezebbet választva sorközösségben marad a hazai települések lakosságával – a török hódoltság területein is. Ez a hűséges helyállás nem egyszerű máglyára, börtönbe, mártíromságához vezet, a reformátorok keresztvérsége hősiesség, mely szinte semmilyen nehézségektől nem riad vissza. A magyar reformátor – az adott helyzettől függően – egyszerűre gyülekezeti lelkész és vándorprédikátor, tudós és misszionárius, énekszerző és tanító, apologeta és fordító, lelkigondozó udvari pap és tanácsadó, nyomdász és szépiró – pillanatnyi szükség, avagy, Isten akaratára szerint. Mégis ők az elsődleges eszközei annak, hogy megszületik a reformáció minden kulturális következményével, noha az "ügy" szolgálatát nem kötötték személyükhöz, nem kértek munkájukért világi elismerést, általában névtelenek kívántak maradni az utókor előtt – (megnehezítve ezzel a művelődéstörténet későbbi kutatóinak a munkáját.)

Legalább a legjellegzetesebb alakjait kiemelve, említsük meg a "magyar Luthernek" titulált Dévai Bíró Mátyást a bátor és következetes kezdeményezőt, a "magyar Kálvinnak" nevezett Méliusz Juhász Pétert, a hazai "institúció" bajnokát, Sztárai Mihályt, akinek országrészek reformálása fűződik a nevéhez, s aki missziói szolgálatához zenei, drámaírói talentumát egyaránt felhasználja, a tudós, szellemóriás Szegedi Kis Istvánt, akinek itthoni, mindennapos hányattatásai közt írt művei külföldön, idegen nyelvre fordítva több kiadást érnek meg, s Huszár Gált, aki a vándornyomdász – prédikátor karakterisztikus alakját testesíti meg.

Számukra a reformátori küldetés nem egyszerűen szellemi produkció, mecenatúra, kulturális program kérdése, hanem üdvösségé és kárhozaté, életé és halálé. Szegedi Kis István arra a kérdésre, hogy a pápa a maga négy érvével: tűzzel, vassal, kiközösítéssel és méreggel vajon legyőzi – e a reformáció híveit? – így felel:

"Nem! ez az emberfajta a lángokban megújul, mint a fénix madár. A véres üldözés nem csüggeszti el, mert a gyakori kereszthordozásban megszokta, hogy egyedül Krisztus vérében dicsőül meg, saját vérét azonban, ha Isten is úgy akarja...gyümölcsözően elveti magától."

"A humanistáktól ekkora odaszánást nem lehetett követelni." (Bucsay Mihály)

Összegezve: a reformációt annak tekintjük, ami: lényegében Isten országának perspektíváiban egyházat megújító vallásos folyamat, melynek "ráadásképpen", másodlagosan születnek jelentős gazdasági, társadalmi, kulturális vonatkozásai és ilyen "mellékterméke" a hozzá szervesen kapcsolódó művelődéstörténeti fejlődés – és abban a könyvkultúra.

A reformáció művelődéstörténeti modellje

A reformátorok eszméinek továbbítására a legközvetlenebb eszköz a templomi szószék volt, amely köré a legnagyobb gyakorisággal és rendszerességgel gyűltek egybe a helyi közösségek. Jelentőségét aláhúzza az akkori – jórészt írástudatlan tömegek jelenleginél jobb memorizálási képessége és a kimondott szó hatékonysága – egy telekommunikációs eszközök nélküli világban.

Ide kapcsolódik a bibliás műveltség meghonosodása, mely – úgy tűnik – nem állt arányban a biblia-szövegek és magyarázatok írásos

elterjedésével és nem volt a biblia birtoklásának a feltételéhez kötve. Alapja a közösségi istentisztelet nyilvános igehírdetése lehetett, valamint a katekézis, bibliaiskola, mely témáival mindenütt foglalkoztatva a közvéleményt, úton-útfélen "katedrát" és "szószéket" talált magának, még azelőtt, hogy az iskolai vagy templomi fórumához kötődött volna.

A 20:1 arányban a protestáns felekezetek szolgálatában álló nyomdák mindegyike foglalkozott bibliai szövegek kiadásának gondolatával – ha ez a technikai korlátok miatt nem is mindegyiknek sikerült. A reformáció olvasóközönséget teremtett, s az intenzív érdeklődés miatt íratlan törvénné vált, hogy a tudását mindenkinek tovább kell adnia, bármilyen szinten. Egyetlen frásztudó révén egy egész faluközösség ismerhetett meg ily módon röpiratokat, kommentárokat, kátékat pl.

A reformáció nyelve a nemzeti nyelv. Bár a tudományé inkább a latin, a legidősebb mondanivalót a nép nyelvén kellett kifejezni és megmagyarázni. Nagy erőpróbája és egyszersmind gazdagodása ez a feladat nyelvünknek. A bibliai könyvek önmagukban képviselik az irodalmi műfajok egész tárházát, mely beépül anyanyelvi kultúránkba. Károlyi Gáspár "hívő és dadogó" fordítása bizonytalannal hagy kívánni valót maga után – de átütő erőben és hatékonyságban nem szenved hiányt. (Németh László)

A reformáció századában a templomok mellett elszaporodó népiskolák rendszere az egész protestáns világban megtalálható. De a hazai partikuláris iskolarendszer sajátos képződménye a magyar művelődéstörténetnek. A későbbi regionális kollégiumi központok – Debrecen, Sárospatak, Nagyvárad, Marosvásárhely, Pápa – mellett még kb. 150 jelentősebb református iskola működik "az egyház veteményskertjeként". "Rugalmas struktúrája megengedi ennek a rendszernek, hogy félreeső kis falvakban is magas szintű ismereteket közvetítsen és – elsősorban a lelkészképzést szem előtt tartva – vállalja a "szegények iskolájának" nevezett ingyenes oktatás bevezetésével a tehetséggondozás szolgálatát.

A protestáns iskola – ha nem is kezdeményezte, de – általánossá tette a peregrináció intézményét. A külföldi egyetemjárás nem csupán a szakmai színvonal miatt volt jelentős, hanem azért, mivel a magyar diákok egyrészt magukkal vitték a hazai művelődés eredményeit, másrészt – az ismeretek mellett – közvetítői lettek a nyugat-európai kulturális modelleknek.

Az "új hit" nyomán szerveződő egyház a belső felépítésében hű maradt ahhoz a döntéséhez, mellyel a leghaladóbb társadalmi fejlődés

útját választotta – azt, ami Nyugat–Európában a polgári demokráciák kialakulásához vezetett. Igaz, hogy a XVI. századbanban nincs még meg az az egyházi struktúra, amit később zsinat–presbiterinek neveznek, de az alapjait lefektetik annak a testületi kormányzásnak, mely minden szintjén a szervezetnek közösségi irányítást biztosít és mind az egyház, mind a társadalom útját a demokrácia irányában egyengeti – (még évszázadokkal későbbi antidemokratikus korszakokban is.)

A korszak legkézzelfoghatóbb dokumentumai a nyomtatványok, melyeknek 94,3 %-a a reformáció műhelyeiből kerül ki. Ilyen formán művelődéstörténetünk a reformációnak köszönheti pl. az első:

- magyar nyelvű nyomtatvány
- hazai magyar könyvet
- teljes bibliát
- világtörténetet
- magyar történetet
- színdarabot
- fűvészkönyvet
- teológiai studiumot
- pedagógiai művet
- magyar nyelvtant
- számtant
- szótárt

mint ahogy – különböző tudományterületeken – az első hazai természettudományos művek szerzőinek többségét az evangélikus és református lelképásztorok között kell keresni.

A "könyv" kultuszától a könyv kultúrájáig

Ha abból a klasszikussá vált egyháztörténeti tézisből indulunk ki, hogy a reformáció adta népünk kezébe a magyar bibliát – nem kerülhetjük meg az ezzel kapcsolatos kételyeket. Fölmerülhet ui. joggal egy sor kérdés:

- lehetett–e bibliája a közönséges halandónak akkor, amikor az első teljes fordítás csupán a szd. végén lát napvilágot?
- megvolt–e a biblia terjesztéséhez szükséges anyagi és technikai fedezet?
- volt–e rá olvasói igény akkor, amikor az írásbeliség szintje a lakosság körében igen alacsony?

- ha mégis hozzájuthatott az átlag-olvasó, megfizethető volt-e számára, hiszen - különösen akkor, amikor még nem szaporodtak el a nyomdák - egy-egy könyv értéke egy kis vagyont jelentett?

A kételyeket támasztja alá a könyvnyomtatás korszerű feltételrendszere, ami rámutat arra, hogy mennyire viszonylagos volt egy-egy nyomda működőképessége és mennyire kiszolgáltatott volt a nyomdász a körülményeknek. A nyomda működéséhez Magyarországon szükséges volt:

- az ideológiai támogatás, azaz egy azonos felekezeten lévő kegyuraság jóváhagyása. Ezzel együtt járt az

- anyagi pártfogás, magyarul: a nyomdára és munkásaira adott pénz. Tekintettel a hazai viszonyokra, szükséges

- a politikai védelem: - adott esetben katonákkal kell megvédeni a nyomdát - a török, a császár vagy a másik felekezet ellenében. A nyomda a patrónus igényei szerint

- konkrét megrendelés nyomán dolgozhatott. Kellett a

- magyarul tudó nyomdász - és jelentős mű esetén, segédek. Helytől függően - hazai papírkészítés, betűmetszés hiányában - be kellett szerezni az általában drága

- külföldi nyersanyagot. Kritikus kérdés volt a termékkel megjelenni a piacon. A magas előállítási költségek mellett a vásárló réteg nem rendelkezett azzal az anyagi erővel, amely nyereséggé tette volna a vállalkozást.

- elfogadható árat kellett tehát kialakítani, ami nem akadályozta a könyv hozzáférhetőségét.

Kérdés, hogy a gyakorlatban mennyi teljesedett ezen feltételekből? Bár a felsoroltakkal a feltételrendszer korántsem teljes, ha megvizsgáljuk a Magyarországon induló nyomdákat, úgy tűnik, egyiknél sincs meg minden adottság. Ilyen körülmények között "kezébe adhatta-e népünknek a szentírást a reformáció?"

Válaszképpen hadd utaljunk arra a korábbi megjegyzésre, miszerint a bibliás műveltség nem feltétlenül kapcsolódott a biblia olvasásához, tulajdonához. Ha nem így lett volna, nem lehetnek írástudatlan (!) nemes ember vallomásaiban bibliai idézetek tucatját - bibliai kifejezésekkel együtt - megtalálni. Azt is megállapíthatjuk, hogy korszakunkban a vallásos tárgyú kiadványok száma döntő fölényvel vezet a más témájú művek előtt.

A 16. században Magyarországon kiadott munkák technikai megoszlása:

Téma	1529–1570 a munkák		1571–1600 a munkák		A változás
	száma	százaléka	száma	százaléka	
Teológiai, egyházi	174	60	255	42	+ 47
Szövegek, nyelvészet	70	24	39	6	- 44
Más tudományok	22	8	42	7	+ 91
Szépirodalom	18	6	186	31	+ 933
Naptárak	3	1	70	12	+ 2233
Egyéb	2	1	13	2	+ 550
Összesen:	289	100	605	100	+ 209
ebből					
össz.világi	115	40	350	58	+ 204
össz.világi tudományok	92	32	81	13	- 12

(Magyarország története 1526–1686. Bp. 1987.)

Elmondhatjuk, hogy minden kiemelkedő reformátori személyiség fordította a bibliát – vagy legalábbis tervbe vette. Igaz, hogy a teljes biblia csupán a század végére jelenik meg, viszont folyamatosan látnak napvilágot bibliai könyvek az 1530-as évektől:

- 1533. Pál apostol levelei (Komjáti Benedek) RMNY 13
- 1536. Az evangéliumok (Pesti Gábor) RMNY 16
- 1541. Újszövetség (Sylvester János) RMNY 49
- 1548. Zsoltárok könyve (Bencédi Székely István) RMNY 74
- 1551. Mózes 5 könyve (Heltai Gáspár) RMNY 90
- 1551. Az apokrif Jézus Sirák könyve (Heltaitól) RMNY 92
- 1552. A próféták könyvei (Heltai Gáspár) RMNY 95
- 1552. A Salamon királynak tulajdonított könyvek:
Példabeszédek, Prédikátor, Énekek éneke, A
bölcesség könyve (Heltai Gáspár) RMNY 96
- 1560. Zsoltárok könyve (Heltai Gáspár) RMNY 162
- 1561–62. János evangéliuma és magyarázata (Melius)
RMNY 170
- 1561. A Kolossébeliekhez írt levél és magyarázata
(Melius) RMNY 171
- 1561. Újszövetség (Heltai) RMNY 172
- 1562. Újszövetség 2. kiad. (Heltai) RMNY 186
- 1563. Ésaías könyv (Melius) RMNY 191

1563. A Róma –beliekhez írt levél és magyarázata
(Melius) RMNY 194
1565. Sámuel és Királyok könyvei (Melius) RMNY 205
1565. Krónikák könyvei (Melius) RMNY 206
1565. Józsué, Bírák, Ruth, Sámuel és királyok könyvei
(Heltai) RMNY 208
1565. Jób könyve (Melius) RMNY 213
1567. Újszövetség (Melius) RMNY 238
1568. A Jelenések könyve és magyarázata (Melius) RMNY 259
1574. Újszövetség 2. kiad. (Sylvester János) RMNY 335
1586. Újszövetség (Félegyházi Tamás) RMNY 584
(Barcza József – Szigeti Jenő)

Egyaránt tudunk arról, hogy nehezen történik bibliai könyvek értékesítése, de arról is, hogy napok alatt a nyomdától távoli település vásárába gazdára talál, s a komoly anyagi áldozatot kívánó, jelentős bibliakiadások vásárlói között iparosok, gazdálkodók is vannak. Úgy tűnik – ha drága volt ugyan a könyv – mégsem volt elérhetetlen az ára miatt. A hiánya inkább a mindenkor kevésnek bizonyuló példányszám rovására írható. Az egyik elemzés szerint a XVI. században teljes bibliához hozzá lehetett jutni "egy hizott barom", vagy 100–120 tyúk áráért – amikor Heltai Újszövetsége az 1570-es években 1 Ft 20 dénárba kerül kötve, fűzve pedig 1 Ft alatt van az ára. (Fabiny Tibor)

Azt talán mindenképpen valószínűsíthetjük, hogy a XVI. századi magyar ember számára a könyv fogalmát elsősorban a biblia jelentette. A könyv kultúráját megelőzte "a" Könyv kultusza.

A magyar biblia útja

Mivel a magyar biblia története némiképpen a magyar könyv története, röviden áttekintjük az útját.

Előzményeiről annyit, hogy 1271-ből a Margit – legenda tudósítása szerint a király lányának magyarul olvassák fel a passió történetét. 1354-ből egy olasz dominikánus – Jacopo Passavanti – utal létező magyar bibliarészletre. 1473/75. talán a pálosok elveszett fordításának születési éve.

A kéziratok korát viszont olyan markáns dokumentumok képviselik, mint a Huszita Biblia (1416), vagy a Jordánszky Kódex (1516/1519) szövegei.

A nyomtatványok megjelenésének kronológiai rendjét már közöltük, itt csupán a nevezetesebbeket idézzük:

Az első nyomtatott részfordítások:

Komjáti Benedek: Az Szent Pál leveli magyar nyelven, 1533;

Pesti Mizsér Gábor: Új Testamentum magyar nyelven, 1536;

Sylvester János: Új Testamentum magyar nyelven, 1541;

Bencédi Székely István zsoltárai; 1548;

Heltai Gáspár és társai bibliafordítása; 155 – 1556;

Károli Gáspár Két könyvének bibliafordítása, 1563;

Méliusz Péter bibliafordítása, 1567;

a Batthyány-kódex bibliai szakaszai, 1574(?);

Telegdi Miklós fordítástöredékei, 1577;

Félegyházi Tamás Újtestamentuma, 1586.

(Bottyán János)

Az első teljes fennmaradt bibliaszöveg 400 éve 1590-ben készült. Kinyomtatási helyéről Vizsolyi Bibliának, a fordítók vezetőjéről Károlyi Gáspár Kassa-völgyi református esperesről Károlyi-Bibliának, első telje szövege miatt pedig egyszerűen Magyar Bibliának is szokták nevezni, az eddigi története során csaknem 100 kiadást megért könyvet.

Másfél év alatt került ki a nyomdából Manskovit Bálint és négy segédjének a közreműködésével a 4 sajtón párhuzamosan nyomott, lengyel, kézi merítésű rongypapírra készült, 603 ív, 2412 oldal terjedelmű biblia 800 példányban. Betűjeleinek a száma oldalanként 1850, összesen: 4,5 millió. "A szedés minősége ideális." Betűi feltehetően velencei eredetűek, ahol a szd. elején Gabriel Giolitto de Ferrari alkalmazta ezt a kruzív típust. Betűmetszői Stagnio és Bartolomeo Zanetti – voltak. Eredetileg 42 x 28 cm – es nagyságát kisebbre változtatva nyerte el végső formáját.

Az "írott nyelv" születése

Mint láttuk, az első magyar könyvek külföldön készülnek. (Krakkó, Bécs) Az első magyarországiakat az erdélyi szászok produkálják: – Nagyszeben, 1529., Brassó, 1539. Az első magyar nyomda Sylvester János Sárvár-Újszigeti nyomdája a Dunántúlon – 1539. Bizonyára tovább működhetett volna, s több nyomda is született volna, ha a török hódoltság területén nem tilalmas nyomdák felállítása. Kolozsvár ad újabb nyomdát (Hoffgreff-Heltai-1550.) majd az Alföldön Debrecen.

(Huszár Gál, 1561.) Vele együtt a gyulafehérvári (Hoffhalter–Wagner, 1569.) majd Felvidéken a Bártfai (1578.) és a Vizsolyi Nyomda (1590.) egyúttal kiábrázolják azt a kulturális vonulatot, mely Erdélyből Észak–Magyarországon át Európa felé mutat. A század első felében a szaporodó kiadványok mennyisége, a második felében pedig a nyomdák száma feltűnő.

A működés ideje	helye	A nyomtatványok száma
1473	Buda	2
1477–1480	Pozsony (?)	4
1594		
1529–1530	Szeben (Nagyszeben)	37
1544–1552		
1575–1600		
1539–1594	Brassó	119
1539–1541	Sárvár	5
1600		
1550–1600	Kolozsvár	208
1558–1559	Óvár (Magyaróvár)	3
1560	Kassa (?)	1
1561–1600	Debrecen	157
1565–1570	Várad (Nagyvárad)	10
1584–1585		
1567–1569	Gyulafehérvár	25
1578–1579		
1569	Abrudbánya	1
1573	Komjáti	2
1573	Nedelic	3
1573–1574	Alsólindva	4
1573–1578	Sempte	8
1577–1600	Bártfa	98
1577	Pápa	3
1578–1600	Nagyszombat	56
1578	Besztercebánya	2
1579–1584	Detrekő	12
1580	Szászsebes	1
1582–1585	Németújvár	22
1589		

1595 – 1597		
1582	Szászváros	1
1584 – 1588	Galgóc	5
1584	Rárbók	1
1587 – 1592	Monyorókerék	13

1589 – 1599	Vizsoly	13
1592 – 1593	Sicz (Németlövő)	13
1593 – 1599	Vimpác	4
1598	Keresztúr(Sopron)	2

(RMNY Bp. 1971. 755.1.)

	Latin	Magyar	Német	Szláv	Egyéb	Összesen
1531 – 1540	9	1	-	-	3	13
1541 – 1550	15	2	4	-	6	27
1551 – 1560	32	17	3	-	7	59
1561 – 1570	47	39	-	1	-	87
1571 – 1580	23	91	4	3	-	121
1581 – 1590	45	64	9	1	2	121
1591 – 1600	81	87	6	-	1	175

A nyomda vezetője	Mikor	Kiadványai száma	magyar	latin	Ebből nyelv német	többnyelvű
Heltai & Hoffgreff	1550 – 1552	12	8	2	2	-
Heltai egyedül	1553	3	3	-	-	-
Hoffgreff egyedül	1554 – 1558	12	3	8	1	-
Nyomdásznév nélkül	1559	2	-	2	-	-
Heltai újra egyedül	1559 – 1574	43	20	22	-	1

Valószínűleg Heltai,						
évszám nélkül	-	9	7	2	-	-
özv.Heltainé 1575-1582	47		38	9	-	-
G.Schespur-						
gensis	1583	1	-	1	-	-
ifj. Heltai						
Gáspár	1584-1601	60	30	27	1	2
Összesen	52 év	189	109	73	4	3

(Fitz József)

Közismert, hogy a Dunántúlon az Enyingi-Török család és a Nádasdyak, É-Magyarországon pedig a Perényiek pártfogása játszott döntő szerepet a nyomdászatban. Hozzájuk sorolhatjuk azokat a magyar nemesi családokat, melyek a reformációt aktívan támogatták. Ilyen volt Délen a Zrínyieké, ÉNy-Magyarországon a Thurzók, Révayak, Balassák - északkeleten - a Perényiek mellett - a Homonnai Drugethek, Tiszántúlon a Drágfiak, Ecsedy Báthoryak, Nadányiak mecénaturája.

Ha megtekintünk egy korabeli főúri könyvtárat, a klasszikus műveltség görög és latin irodalmát találjuk meg benne.

Bizonyára más összetételű lehetett Szegedi Kis István elrabort könyvtára, melyet a maga korában legfeljebb egy kollégiumi könyvtárral mérhetünk össze.

Századunkban alakult ki a peregrinus diákoknak az a szokása, hogy külföldi egyetemjárásukból hazatérve az Alma Maternek könyveket hoztak - ily módon is biztosítva a könyvtár korszerűsödését állománya tekintetében. Bizonytal voltak 1-2 könyvet magukkal hozó diákok, de olyanról is tudunk, aki 15,5 q könyvvel tér haza.

A fejedelmi könyvtárak közül meg kell említeni az erdélyieket: - János Zsigmondét, Báthory Zsigmondét és Andrásét, Bethlen Gáborét.

A szerzetesi, apátsági könyvtárak némelyike városi könyvtárként szolgálja tovább immár a közművelődés és - a hitújítás irodalmával kibővíve - a reformáció ügyét - pl. Brassóban, Bártfán, Debrecenben.

Sárospatakon az első regionális könyvtár a Perényi család nevéhez fűződik. A megalapított kollégiumi könyvtár első működési szabályzatának létrejötte 1570-re tehető.

A református lelkipásztorok gyűjteményei közül Miskolczi Csulyak Istváné (1575-1645) 393 tételt számlált, nagy választékot kínálva reformátorok műveiből. Katona István erdélyi református püspök (1589-1649) rendeletben kötelezte a lelkipásztorokat könyvgyűjtésre és

ő maga 160 db-ból álló könyvtárával mutatott jó példát. Unglerus Lukács erdélyi evangélikus püspök 155 könyvét hagyta a nagyszombati gimnáziumra. Török Balázs galgóci prédikátornak 93 saját könyve volt. Károlyi Gáspárnak a bibliafordítónak halála után 73 mű maradt az örökösére.

A könyvmennyiség tehát rapszódikusan változott: – lehetett "egykönyvű" közember és főúr egyaránt, de bárki – elszántságának és anyagi javainak arányában – szert tehetett jelentős könyvtárra. Polgárok, kezdő iskolák, írástudók 1–2, vagy egy tucat könyvvel rendelkeztek csupán. Bibliofil hajlamú közemberek több 10, gazdagok, nemesek több 100 könyvet gyűjthettek – akiket csupán a szerencsésebb reformátorok és kollégiumi központok múlhattak fölül. Mindössze a főúri, fejedelmi könyvtárak dicsekedhettek több 1000 könyv birtoklásával.

A hazai nyomdák hiányosságait pótolandó – sőt, kialakulásuk előtt – áradtak könyvek külföldről Magyarországra. Elláthatták pl. német bibliával az erdélyi szász lakosságot. A terjesztésben a kereskedők vállaltak oroszánrészt, akik – míg nem specializálták magukat könyvárusításra – iparcikkek mellett könyvmegrendeléseket is teljesítettek.

A könyvművészet a szd. eleji "humanista" stílusából a szd. végére egyszerűbb "puritánabb" formát ölt. Bár újfajta könyvesztétika van kialakulóban, a könyv rangja, becsülete, jelentősége növekedett. Ballagi Aladár a magyar nyomdászatról írt könyvében megragadó fantáziával és irodalmi eszközökkel ecseteli a korabeli nyomdász kevésbé ígylésre méltó helyzetét, majd így értékeli: "Isten csodája, s egyedül a vallásos lelkesültségből magyarázható ki, hogy nyomdászatunk ekkoriban annyira is mehetett, amennyire tényleg haladt."

Kiss Endre József

Forrásmunkák

- Zoványi J.: A reformáció Magyarországon 1565–ig. Bp. 1921.
- Magyarország története 1526–1686. Bp. 1987.
- Lelkipásztor 1964. 586–613.1.
- Makkai László: A keresztyén egyház története a XVII. század végéig Magyarországon. Debrecen, 1972.
- Bíró–Bucsay–Tóth–Varga: A magyar református egyház története Bp. 1949.
- Benda Kálmán: A magyar nemzeti hivatástudat története a XV–XVII. században. Bp. 1937.
- Szenczi Molnár Albert: Psalterium Ungaricum... Bp. 1984.
- Makkai László: A reneszánsz és a reformáció Magyarországon. Bp. 1974.
- Dankanits Ádám: XVI. századi olvasmányok – Kriterion 1974.
- Régi magyar költők tára – Bp. 1986.
- Bucsay Mihály: Humanizmus és reformáció Theológiai Szemle 1986/6.
- Protestáns Szemle 1915/70–80.
- Bucsay Mihály: A magyar református egyház története – teol.jegyzet – Bp. 1966/67.
- Barcza József, Szigeti Jenő, Fekete Csaba, Péter Katalin és mások – In: Theológiai Szemle 1985/6.
- Fitz József: A magyar nyomdászat...története a reformáció korában. Bp. 1967.
- Czegle Imre: A magyar bibliafordítás útja Károlyi Gáspárig – In: Studia et Acta Ecclesiastica III. Bp. 1973.
- Bottyán János: A magyar biblia évszázadai Bp. 1982.
- Szabó András–Szántó Tibor: Károlyi Gáspár vizsolyi bibliája (az i. faximile kiadás melléklete).
- Fülöp Géza: A magyar könyvkultúra története 1945–ig. Bp. 1987.
- RMNY – Bp. 1971. 755.1.
- Kovács Máté: A könyv és a könyvtár a magyar társadalom életében. Bp. 1963.
- Horváth János: A reformáció jegyében. Bp. 1953.
- Barcza József: A reformáció kibontakozása és progresszív hatása nemzetünk életében. Theológiai szemle 1989/3. 154–157.1.
- A reformáció korának könyvművészete Magyarországon (XVI.sz.d.) Debrecen, 1987.
- Ballagi Aladár: A magyar nyomdászat történeti fejlődése. Bp. 1878.

Carmen propemticum

Egy elfelejtett, de a XVI–XVIII. századokban igen jól ismert és gyakran előforduló irodalmi műfajra szeretné e szerény írás újra a figyelmet felhívni. Olyan irodalmi műfajról van szó, melynek meglétét ugyan a régi könyvekkel foglalkozó irodalomtörténészek, bibliográfusok gyakran észlelték s ha meglétét nyugtázták is, nem tulajdonítottak neki különösebb jelentőséget. A "carmen propemticum"-ról (többes száma: carmina propemtica) beszélek. Olyan hosszabb–rövidebb versezetek ezek, melyek leggyakrabban egy újonnan megjelent könyv, disszertáció elején olvashatók, s melyeket a szerző barátai, iskolatársai, tisztelői írnak, elismerésüket, lelkesedésüket, együttérzésüket, jókívánságaikat tolmácsolva bennük. Sokszor rámutatnak ezek a versek a könyv, értekezés értékeire, annak szükséges, pótolhatatlan voltára. Erről a műfajról oly annyira elfeledkeztek az irodalomtörténészek, hogy még a közkézen forgó irodalmi lexikonok sem említik.¹

A carmen propemticum első szava az ismerős "carmen", "carmina" (=hang, ének, dal, költemény, vers), a "propemticum" latin végződésű szó. A "propemtó" görög ige, jelentése: követ, kísér. Ez igéből képzett melléknév: "propemteriós" v. "propemtico" jelentése: "Kísérő". Az egyik nagy német lexikon így határozza meg a carmen propemticum jelentését: olyan beszéd, melyet valakinek az elutazásakor tartanak, s neki, mindennek előtt, az útra jó szerencsét kívánnak.²

Közismert, hogy igen gyakori e versezet a XVII–XVIII. századokban megjelenő disszertációkban. Ez esetben a tanulmányait befejező, főiskolát, egyetemet elhagyó diák számára kíván szerencsés utat, boldog életet. Ezért "búcsúverseknek" is mondhatjuk ezeket. Természetes, hogy a külföldön tanuló, különböző nemzetiségű diákok között barátság kötődik, s a magyar diák, külföldi társának disszertációjához köszöntő verset ír. OROSZLÁNY KÁROLY diák pl. az 1700–as évek elején, így búcsúzik CAROLUS GUSTAVUS DE STADEN nevű barátjától, annak latin nyelven kinyomtatott disszertációjában:³

Böltességet szerzett Jénai Lakásod
Néked, erről tanít ez Disputálásod.
Hogy pedig hasznodra legyen utazásod,
Menny haza, s szerencsés legyen utazásod
Világi életedben, a míg lesz szállásod
Boldog mennyországban. Ezt kívánnya a
Te jó akaród Oroszlány Caroly
az Orvosi Tudománynak Licentiatusa.

Az is előfordul, hogy az efféle versek "gratulatio" címmel jelennek meg. De olvasunk ilyen ajánlást: "E munkának homlokán nevét viselő tisztelendő Ifjú kedves Baráttjának applaudal bújosó R.Szombati András..."⁴ Találkozunk ilyen felirattal: "Poemata in Honorem Viri Clarissimi..."

A carmen propempticum nyelve a legtöbb esetben latin, mint a XVI–XVIII. századokban megjelent nyomtatványok nagy részéé, de azért sok kiadvány van, melyeknek poematája magyarul íródott. Más nyelveken írottak is előfordulnak. Így például KERESZTÚRI VALENTINUS héber nyelvű verssel köszönti és üdvözli barátját JÁSZBERÉNYI PÁLT, annak dolgozatában.⁵ Vagy GYÖNGYÖSI PÁL ugyancsak héber verset ír barátjának, RATELBAUD JOHANNES – nek disszertációjához.⁶ Találkozunk azonban görög, sőt arab nyelvű verssel is. ABATS MÁRTON ez utóbbi nyelven írt verssel tiszteli meg BOROSNYAI ZSIGMOND barátját.⁷

Jómagam, évekkel ezelőtt, a régi könyvek elkatalogizálása közben figyeltem fel e versezetekre és kezdtem gyűjteni a velük kapcsolatos bibliográfiai adatokat, de magukat a verseket is. Mindinkább erősödött az a véleményem, hogy ezek több szempontból értékesek, s megérdemlik, hogy felfigyeljünk rájuk: hasznosak lehetnek a kutató, olvasó, irodalomtörténész számára.

A verselés még a XVIII. században is magától értetődő, természetes jelenség volt. Korábban, az ember különös előszereettel fordult a versíráshoz, annak klasszikus formáihoz, ha ünnepélyesen akarta magát kifejezni. A vers a tiszteletadás egyik formája. Nyomatékot ad, vagy súlyt, az elismerő, jót kívánó szónak, ha az nem prózában, hanem versben jelenik meg. S nem csak az egyetemen tanuló diák, hanem még SZENCI MOLNÁR ALBERT sem restelli – 36 évesen – e műfajjal megtisztelni barátját SZEPSI KOROCZ GYÖRGYÖT, fordításának kinyomtatása alkalmából:⁸

"Nagy ajándéka ez az Úr Istennek,
Hogy nyelveken soc számtalan nemzetnek
Hírdetteti megrattya igéjét,
És sok rendekkel közli bölcsességét.
Mint régen Dávidot és annak fiát,
Így most Anglia Országának Királyát,
Sok szép tudományokkal meg áldotta,
Ki bölcszen írt könyvel fiát oktattya.
Ez könyveczkének hasznos voltát értvén,
Soc nemzet olvassa tulyadon nyelvéen.

Magyarul ezt Korotz György fordította,
És kértünkre ékesen ki boczátotta,
Kit ez munkáért és jó szándekáért,
Tartson meg Isten az ő szent Fiáért.

Lényeges közlése e verszetnek az, hogy SZEPSI KOROTZ e könyvet többek kérésére fordítja le és jelenteti meg, jelezve a magyar értelmiségiek sajátos kapcsolatát s azt, hogy a korszak egyik vagy másik művének megjelenése nem véletlenül, hanem többek tanácsára történik. Talán elmondhatjuk, hogy kezdődő irodalmi életünkben már egyfajta tervszerűség, átgondoltság érvényesül.

Előttem van CZEGLÉDI ISTVÁN "Sion Vára" című munkája.⁹ Carmen propemticumot többen írtak hozzá. Ezekben adatokat találunk a történeti szituációra, amelyben a mű megjelenik, szerzőjére, tartalmi jelentőségére. Már az a baráti kör figyelmet érdemel, ami CZEGLÉDI ISTVÁNT körülveszi. Alkotja azt: NÓGRÁDI MÁTYÁS szuperintendens, köszöntő versét írja Nagybajomban 1675. márc.26., KOMÁROMI CSIPKÉS GYÖRGY debreceni lelkész, versét írja 1675. ápr. 1-n, KERESZTÚRI S. VALENTINUS debreceni pap, KÖLESÉRI SÁMUEL, aki versét, mint a debreceni gyülekezet egyik "Tanítója" írja, PÓSAHÁZI JÁNOS a "szentek mostani szenvedésének egyik Társa" gyanánt írja alá versét - valószínűleg Gyulafehérvárott - KABAI BODOR GELLÉR kassai lelkész, akit az ellenreformáció elüldöz Kassáról, MARTONFALVI GYÖRGY debreceni tanár, CZEGLÉDI PÁL, Istvánnak fia.

NÓGRÁDI MÁTYÁS elmondja versében a szerző, CZEGLÉDI ISTVÁN életét, beszámol külföldi tanulmányútjáról, s arról, hogy Tállya, Beregszász és Kassa gyülekezeteiben lelkipásztorkodik.

"Ezer hatszáz negyven negyedik időben
Írnek vala egykőr, mikoron Újhelyben
Hivaték Patakról tanítani, böjtben
Bölcz Czeplédi István, ifjúi erőben.

.....

Cassai Rosának végre szép illattyát,
Az ecclesiában való hivatalát,
Kezdé megérteni, mint jó hír olaját,
Melyet meg is láta, mint fényesség napját.
Cassa Városában a Sion Várát,
Fel-veté hirtelen igazság bástyáját,
Melynek e szép könyben olvasd tudományát,
Mennyországnak penig örökös zálogát."

A carmen propempticum jelzi, hogy egy könyv, dolgozat, kiadvány megjelenése esemény, ami megérdemli az ünnepélyes megemlékezést. A rím és a klasszikus versforma ennek az illendő formája.

KOMÁROMI CSIPKÉS GYÖRGY köszöntő verse CZEGLÉDI "Sion Vra" c. munkájának korabeli, szép értékelése. Bevehetetlen, erős vár az.

"Mint ki, könnyen törő homlokával törni,
A nem könnyen törő kőszálat rontani,
Akarja, nem fogja, mit akar el-érni,
Hanem agyát vérben kezdé bé-verní.

....

Meg-ládd ezt a könyvben mint aczél tükörben
Kit Czeplédi István írt volt életében
Tanítván Cassai szent Gyülekezetben,
Mellyért méltó legyen neve dicséretben.

KERESZTÚRI S. BÁLINT verse hűen mutatja azt a képet, ahogy a protestánsok az 1660-70-es éveket, a gyászévtizedet látják: Isten, titkos végzéséből megengedte, hogy feltámadjon a "rút bestia", az "Antichristus":

"Hogy a Jézus Christus hű Tanujának

....

Életét ki-kínozzák Martyrnak.

....

De nem engedtetett, hogy igaz ügyét
El-olthassák hű bizonyosság tételét
Semmivé tegyék igaz követségét
És eltörölhessék jó hírét.

KÖLESÉRI SÁMUEL hosszú, 20 versszakos carminájában elmondja, hogy egyszer meglátogatta Kassán Czeplédit, akit atyjaként tisztelt és érdeklődött végső akarata felől, mire ő rábízta, könyve Patakon félbemaradt nyomtatását:

"

....

Melyben én lelkemnek két mértéke zárva
Vagyon, viseld gondgyát, ne hadd meg-csonkulva.
Hadd lásson világot, ez utolsó Munkám,
Ki miatt homlokom sokszor meg-izzasztám,
Ebben Igazságot keményen állatám,
Hamisságot pedig könnyen megtapodám..."

KÖLESÉRI megőrül a szép megbizatsáknak s kötelezte magát, hogy annak eleget fog tenni, s jókívánságával zárja költeményét:

"Oh ti pásztor nélkül való Ecclesiák
Bennetek szünnyetek mostan a víg nóták,
Tanítóitokkal mert tömlöcök rakván,
Nincs mostan ideje, hogy zengjenek hárfák.
Jövel Uram Jéhus, mennyei Vőlegény,
Ne légy nálunk olly, mint valami Jövevény,
Hasson - bé lelkünkre már a szép Verőfény,
Ne légyen nyavalyánk, mint mélységes Eörvény."

PÓSAHÁZI JÁNOS a meglevenedett Phoenixnek mutatja
CZEGLÉDIT:

"Mint Phoenix, mely ritka föld kerektségében,
Eö - is olyan vala az Magyar Nemzetben,
Isten dicsőssége ki - terjesztésében,
Szóval és írással, mellyet mivelten ebben.

Azért, ki bujdosol ez árnyék világban,
Kövessed e példát hitben, tudományban,
Abban végig való állhatatosságban,
Hogy Coronát vehess fényes Mennysországbán."

KABAI B. GELLÉR 11 versszakos poémájában az életpélda
domborodik ki:

"Szép dolog embernek a pályában futni,
De szebb dolog annak a végére jutni.
Szép dolog embernek hittel meg - áldani,
De szebb dolog abban végig meg - állani.
Szép dolog az Isten ügyében harcolni,
De e nemes harcot szebb meg - harcolhatni.
Mint meg - engedteték tenéked Czeglédi:
Oh, ha engedtetnek sokaknak ezt érni!"...

MARTONFALVI GYÖRGY:

"A ki e szép munkát szívesen olvassa,
Meg ne szünnyék soha Istent áldania
Hogy illy nagy vitézzel földünket áldotta
És hogy ez után - is illyekkel meg - áldgya."...

SZILÁGYI MÁRTON:

"...Mert miként Sionnak Várában
Volt az Úr ládája annak Sátorában:
Itt is le van téve az Úrnak Ládája..."

FELVENICZI SÁNDOR:

"Szerelmes Atyámnak szép dicséretire
Ha angyali szózat jöhetnek nyelvemre,
Nem szánnám azzal is állani köz helyre,
Csak fénlő virtusit hozhatnám nap fényre."...

KÖLESÉRI SÁMUEL debreceni lelkipásztor poémát írt
MARTONFALVI GYÖRGY "Szent Históriaja"¹⁰ c. művéhez, mellyel
nem csupán kortársát és barátját dicséri, méltatja, hanem jelentős
megállapításokat tesz a mögöttük lévő évtizedek vonatkozásában:

"Sok szép tudós elmét szült ez a saeculum,
A Magyar Nemzetben nincs semmi dubium,
Ez dologban csak nem mint Nemes Belgium,
Ollyakat, avagy mint hires Imperium.
Illyenek valának: Medgyesi, Tolnai,
Ki-terjedett hireket kiknek fenn forogni
Tudgyuk, hasonló volt János Apáczai,
Többeket is tudnák ezekhez számlálni.
Kik élő nyelvekkel s elmés írásokkal
A Magyar hazát ékesíték fontal
A Barbariestül tisztíták haszonnal,
Mutogatván Magyar hogy el-ér másokkal:
Ezek száma közzül Nagy Martonfalvi György
Vala, tudománya Orientális gyöngy
Elméje bársonya nem valami rossz rongy:
Halál, ilyeneket kérlek, hogy el ne hordgy!
Oh boldogult lélek nyugodgyál Istennél,
Munkás fáradságid után már pihennyél.
Szent Historiádat a mennyieieknél
Mutasd-bé, nem voltál restebb mindeneknél.
Halhatatlan hired marad a világon,
Mellyben mint madárka ülél gyöngye ágon,
Lelked örül már most a világosságon,
Melyben fel-öltöztél: örvendgy valóságon."

Igen, a legnagyobbak munkásságát nem önző cél vezeti, s az nemcsak
nevükre hoz elismerést, hanem a haza hírét is ékesíti. A nagy
gondolkodókat ösztönzi az a szándék, hogy hazájuk kultúráját, életét,
színvonalát emeljék, elmaradottságát megszüntessék, benne a
barbárságot felszámolják. Az e célokért küzdők között KÖLESÉRI jó

szemmel látja ott MEDGYESIT, TOLNAIT, APÁCZAIT; – mi sem mondhatunk vagy mondunk ma sem mást.

A carmen propempticum verstani szempontból talán nem valami nagy művészi alkotás, de történeti, irodalomtörténeti jelentősége fontos, ezért gyűjtésük, rendezésük, számbavételük és értékelésük kötelességünk.

Czeglé Imre

Jegyzetek

1. Magyar irodalmi Lexikon. Szerk. Ványi Ferenc Bp. 1926. Irodalmi Lexikon. Szerk. Benedek Marcell. Bp. 1927. Világirodalmi Kisenciklopédia. I. Szerk. Köpeczi Béla – Pók Lajos. Bp. 1976.
2. Grosses volsständiges Universal – Lexikon...Leipzig,1974. 29. Bd. 841.
3. De Staden, Carolus Gustavus: Commentationes philologicae... De recta iuvenum educatione statui potest...Jena, 1721.
4. Kolozsvári István: Miscellorum sacrorum dissertati prima... de Lance Satura... Groningen, 1731.
5. Jászberényi Pál: Examine doctrinae ariano – sociniana...London, 1662. (RMK.III.2164)
6. Ratelband, Johannes: Dissertatio philologica de convenientia admirabili dialecti arabicae...Lugdunum Batavorum, 1740.
7. Borosnyai Nagy Zsigmond: Disputatio theologica inauguralis de prima symboli apostolici origine et perfectione...Trajecti ad Rhenum. 1736.
8. Szepsi Korotz György:...Királyi ajándéka...Oppenheim. 1612. (RMK. I. 436.)
9. Czeglédi István: Sion vár. Sp – Kolozsvár, 1675. (RMK.I.1187.)
10. Martonfalvai György: Szent históriája..Debrecen,1681. (RMK.I.1256)

COMENIUS
ÖRÖKSÉGEBŐL



Comenius zsebkönyve a Sárospataki Nagykönyvtárban

A magyar Comenius-szakirodalomban is ismert tény, hogy a nagy pedagógus sárospataki évei alatt, az ifjúságot rendszeres és módszeres tanulásra buzdító és segítő célzattal, szerkesztett és megjelentetett egy apró könyvecskét. A kis kötet gerincmagassága mindössze 100, szélessége 60, nyomdai tükre 75x45 milliméter. A zsebkönyvet Comenius rendezte sajtó alá, és a pataki nyomda első, Lesnoból jött nyomdása, Renius György gyorsan és igen szép kiállításban készítette el, 1652-ben. Két művet tartalmaz, Fortius Joachim és Erasmus Desiderius Rotterdamus két azonos, "De ratione studii" című művét. A kis kiadvány rövid ajánlását és előszavát Comenius írta. A magyar Comenius-kutatók is idéztek már belőle néhány mondatot,¹ de teljes szövege eddig magyar nyelven csak Gulyás József fordításában jelent meg a Sárospataki Református Lapok 1935. évi 30. évfolyamában minden kommentár nélkül. A fordító a következő éven, több apróbb cikkével együtt, különnyomatként, kis gyűjteményes füzetébe belefoglalva újra megjelentette.² Mivel mind a folyóirat, mind a füzetecske ma már csak nagyobb könyvtárakban, ott se mindenütt, hozzáférhető, nem lesz haszontalan, ha Comeniusnak ezt a rövid írását néhány bevezető megjegyzés kíséretében, a latin szöveggel együtt új fordításban közöljük.

Comenius még életében, 1657-ben megjelentetett nagy gyűjteményes munkájába, az "Opera Didactica Omnia"-ba nem vette fel ezt a rövid ajánló bevezetését. Csak a "Fortius redivivus, sive de pellenda scholis ignavia" c., Sárospatakon írt dolgozatát, amelyben megemlíti a kis zsebkönyvet is. A morvaországi Comenius-kutatók közül Kádner, Otakar a "Veskerich spisu Jana Amosa Komenského" c. sorozat 9. kötetében,³ amelyet a Morvaországi Tanítók Egyesülete adott ki, közli a latin szöveget, és ismerteti létrejöttének körülményeit. A Csehszlovák Akadémia Ved, a Csehszlovák Tudományos Akadémia folyamatosan adja ki a második világháború után Comenius műveit, "Dilo Jana Amose Comenského" címen. A sorozat 13. kötetében Nováková, Julie latin nyelvű tanulmányával közli az ajánló bevezetés latin szövegét, s rövidebben csehül is összefoglalja a könyvecske megjelentetésének történetét, a "Fortius redivivus..."-ra támaszkodva. Bő jegyzetanyaggal ellátott közleményének címe: "Fortii Erasmi Libellis praemissa Epistula Dedicatoria".⁴

A könyvecske ritkaságára tekintettel a könyvtestet, a címlapot, valamint a Comenius által írott ajánlás és előszó három kisméretű lapját



Comenius 1652-ben megjelentetett zsebkönyve (fotó Sípos – Váradi)



A könyv címlapja (fotó Sípos – Váradi)

Omnibus per gentē Hungaricam bonarum Literarum studioſiſſis, è Nobilitate & alijs, ſapientia amorem

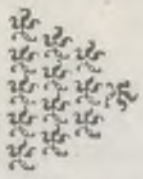
optat J. A. C.

Accidit imper (non infeliciter) ut Vestrarum quorundam Libellum presentem, de Ratione Studii, apud me hic inter Vos hospitantem conspicerem, & videlicet perlectum, ad preclaram promovere possiderim. Ego, cui ad agenda comoda Vestra nihil praefermittere occasione fiat, sententia non denegandum id censui: tum ut vestris alijs accedant, pro conciliandam Ingenio Vestri, similibi, tum

me agnoscentiam Vestri cum contere, gratia Dei, felicitatem, ut Vos dicitur contra Libri bami, utimur prout occurrerent, in nomine Dei! desiderium Vestri Libellum in lucem promovere! in Scholas Vestras, Meas, Vestras, Manus & Orna, vestri, implere! in qua amulatione ad alacritatem aliam, hauriantur abis, se & scias: quidam & Vos! Ingeſcent alibi ab alio (quomodo à Carbone uno Vobis incandescunt extrinſi, multi, dato perfusionem): quidam & Vos! Faxit D. E. U. S., ut quoniam hoc Vobis, obviatur, gratificandi studio tam firmo, ut Vos accessit moderata, tributa via reddam Ingenio! Ostruam, ut hic ipse sub Celo maris Vos videatur natus, Fortius! ut, sub exmissis torporis Erpenius Vestri

Vobis feliciter exortantur, ſignificem & ſpirantiam! Nihil de meo addo: praeter utratum Verum, nec Vobis ipſi fortioſiſſimi ſurgant Fontij, qui robore induti ſuos ad ſimile robur inflammant! Aut cum Erpenii, qui ab accenſa ſemel ſate ſuiculas accendendo, quovis alium proferantem optata ſtendit adque inter Vos lucem argumenta! Amen.

Daba... Perakji, Idibus Junii, Anno 1653.



I.E.C.

A könyv ajánlása és bevezetése (fotó Sípos – Váradi)

fényképen is bemutatjuk, amelyek a Tiszáninneri Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményei Nagykönyvtárának példányáról és példányából készültek. Hazánk területén valószínűleg unicum – példány. A múlt század végén Szabó Károly három példányról tudott (RMK.II.774.). A marosvásárhelyi Teleki Könyvtárban, a nagyszombati Bruckenthal Múzeum könyvtárában és a Sárospataki Református Főiskola könyvtárában volt belőle egy-egy. Ez utóbbit ma is őrzi a Nagykönyvtár.⁵ A pataki példány a 18. század végén, a Szombathy János professzor könyvtárnoksága alatt, az ő lelkes vezetésével folyó nagy szerzeményezési "kampány" idején,⁶ 1789-ben került az állományba. Bizonyára a könyvecske megjelenésekor is tettek el egy példányt az iskola könyvtárába, de ez az iskola 1671-es likvidálásakor, vagy az iskola bújosásának évtizedeiben elkallódott. Nem kizárt, hogy a Szabó Károly által említett erdélyi példányok valamelyike.

A Nagykönyvtár jelenlegi példányának első ismert possessora, a felső tábla versoján található bejegyzés szerint 1752-től Szentpéteri Sámuel volt: "Possessor huius Libelli Sam(uel) Szent-Péteri ab Anno 1752."⁷ Tőle kerülhetett Szalay Sámuel miskolci lelkész, tiszáninneri superintendenshez, aki azt a pataki iskola könyvtárának ajándékozta 1789-ben. Az ajándékozás tényét Szombathy János könyvtáros rögzítette, ugyancsak a felső könyvtábla versoján: "Ex oblatione Reverendissi(mi) D(omi)ni Samuelis Szalay Vener(abili) Dioece(sis) Helv(eticae) Conf(essionis) add(itae) Cis-Tybiscanae Superintendentis accepit B(iblio)theca Collegii Reformati Sarospatachiensis A(nn)o 1789. die 28. Octobr(is). Joh(annes) Szombathy m(anu) pr(oprio)." A címlap rectóján korábbi possesszorok olvashatatlan, illetve olvashatatlaná tett nevei találhatók még.

Mielőtt Comenius ajánlása és előszava latin nyelvű szövegét és annak magyar fordítását közölnénk, szót ejtünk a könyvecske megjelenésének okáról és körülményeiről, és megjelenését követő közvetlen utóéletéről. Comenius idejében a pataki iskola az országban, részben külföldön is viszonylag már jó hírnek örvendett. Ezt a kerületét, püspökséggé még nem szerveződött tiszáninneri egyházmegyék mellett, elsősorban a nagy erdélyi fejedelmek, valamint a pataki várbirtokosok, a Lorántffy és Rákóczi családok több évtizedes anyagi és erkölcsi támogatásának köszönhette. Ennek ellenére a tanítómesterek hivatástudata és tevékenysége, nem különben a tanulóifjúság tanulási morálja, szorgalma még sok kívánnivalót hagyott. Ezt bizonyítják nemcsak az 1618-as rendszabályok⁸ és az 1621-ben megújított és szigorú fejezetekkel bővített iskolai törvények,⁹ hanem a négy tiszán-

innen egyházmegye közös zsinatának 1648-ban "az Iskolák jobb rendbe tételéről és azok fogyatkozásainak megjobbításáról" hozott határozatai¹⁰ is. Ez derül ki Comenius írásaiból, különösen a "Fortius redivivus..." c. munkájából.¹¹ Miközben elméleti pedagógiáját, oktatási és nevelési elveit Patakon gyakorlatban igyekezett megvalósítani, ismerve a nyugati iskolák jobb állapotát is, nagyon érzékenyen reagált a Patakon tapasztaltakra. Fájdalmasan vette tudomásul, hogy az iskolák egyik legnagyobb veszedelme a lustaság, tunyaság, a lanyhaság Patakon is, mint a "legveszélyesebb és legtunyább vadállat"¹² uralkodik, és akadályozza az iskola színvonalának emelését és emelkedését. Fájt neki a tapasztalt "restséggel párosult munkaundor, a munkakerülés, a silány, felületes, tessék-lássék munkavégzés, a késedelmesség, a megkezdett munka abbahagyása."¹³ Mialatt az iskola megújítását munkálja, pedagógiai elveinek megfelelő átszervezését irányítja, tanterveket, törvényeket szerkeszt, tankönyveket ír és rendez sajtó alá, elszántan küzd a "legveszélyesebb és legtunyább vadállat", a lustaság ellen. Ennek egyik eszközüül, fegyverüül szánta a kis zsebkönyv megjelentetését. Később így írt erről: "Ennek, (ti. a lustaságnak) kiűzésére alkalmas eszköznek láttam, hogy megjelentetem Joachimus Fortius aranykönyvecskéjét A tanulás módszereiről... Kinyomtattam tehát ezt a könyvet nálunk, amint néhány évvel előbb Erpinus is kinyomtatta honfitársai számára Belgiumban."¹⁴

A könyv nem hozta meg a várt eredményt, mint az Erpinus esetében történt, annak ellenére sem, hogy Comenius a példányokat ingyen adta az iskola polgárainak. Szomorúan állapította meg: "...mindenfelől mélységes hallgatás. Olvassák – e, vagy nem törődnek vele, értik – e vagy nem is akarják érteni – nem tudom."¹⁵ A nem könnyen csüggedő mester tovább folytatta erőfeszítéseit, s megírta "Fortius redivivus, sive de pellenda scholis ingavia" (Az új életre kelt Fortius, avagy a lustaság kiűzése az iskolákból) című munkáját.

Úgy látszik, az erdélyi iskolák sem voltak mentesek a "kártékony fenevad" – tól,¹⁶ a lustaságtól, mert két évvel a Comenius által megjelentetett zsebkönyv után, Apáczai Csere János "Magyar Logikácska"¹⁷ című művéhez függeléként, egy szorgalomra, rendszeres és módszeres tanulásra serkentő írását csatolta a következő címen: "Tanács, melyet Joachimus Fortius ad Apáczai János által egy tanulásban elcsüggedt ifjúnak." Ebben az írásában Apáczai felhasználja Fortius gondolatait, valamint a Fortius művében található klasszikus szerzők idézeteit, de a magyar nyelven dialógus formában írt "Tanács" a Fortius gondolatait és álláspontját magáévá tett pedagógus önálló munkájának tekinthető.

A Comenius által írt ajánlás és bevezetés latin szövege:

Omnibus per gentem Hungaricam bonorum Literarum studiosis e Nobilitate et aliis, sapientiae amorem optat J.(ohannes) A.(mos) C.(omenius).

Accidit nuper (non infelici casu, ut interpretor) ut Vestratium quidam Libellum praesentem, de Ratione Studii, apud me hic inter Vos hospitantem conspectum, avidaque perlectum, ad prelum promoveri postularint. Ego, cui ad augenda commoda Vestra nihil praetermittere occasionum stat sententia, non denegandum id censi: tum ut nostris alieni accedant, pro concitandis Ingeniis Vestris, stimuli; tum ut agnoscatis, jam Vobis eam contingere, gratia Dei, felicitatem, ut Vobis domi nascentur Libri boni. Timini proinde occasionibus, in nomine Dei! desideriis Vestris Libros bonos in lucem promovete! iis Scholas Vestras, Musea Vestra, Manus et Oculos Vestros, implete! mutua aemulatione ad alacritatem aliis alios invitantes et incitantes! Exhortantur alii, se et suos: quidni et Vos? Ignescunt alibi alii ab aliis (quomodo a Carbone uno vivo incandescunt extincti multi, dato perflatu): quidni et Vos? Faxit Deus, ut ego in hoc Vobis, qua datur, gratificandi studio tam sim felix, ut Vobis accersita undecunque tributaria reddam Ingenia! Obtineamque ut hic ipse alio sub Caelo natus Vobis videatur natus, Fortius! utque excussor torporis Erpenius Vestram Vobis feliciter excutiat segnitiam et oscitantiam! Nihil de meo addo: praeter iteratum votum, ut e Vobis ipsis fortissimi surgant Fortii, qui robore induti suos ad simile robur inflamment! Aut certe Erpenii, qui ab accensa semel face faculas accendendo, graviter aliis praeferant is optata splendidaque inter Vos lucis augmenta! Amen.

Dabam Patakii, Idibus Junii, Anno 1652.

A latin szöveg magyar fordítása:

A magyar nemzet hasznos tudományt tanuló, minden nemes és többi fiának, a bölcsesség szeretetét kívánja C.(omenius) A.(mos) J.(ános).

A minap történt, (szerencsés esetnek tartom) hogy néhány társatok nálam, aki jövevényként élek köztetek, a "De Ratione Studii"¹⁸ című könyvecskét megpillantván, kíváncsian elolvasta, és arra kértek meg, segítsen elő annak kinyomtatását. Én, aki egyetlen olyan alkalmat sem szeretnék elszalasztani, amely szellemi javatok öregbítésére való, szilárd elhatározással úgy véltem, hogy ezt nem tagadhatom meg; azért sem, hogy idegenek segítsenek tehetségek felébresztésében, azért sem, hogy

megismerjétek azt az Isten kegyelméből már általatok is ízelhető boldogságot, amit otthonotokba a jó könyvek hoznak. Annakokáért éljétek az alkalmakkal, Isten nevében!, kívánságotoknak megfelelő jó könyveket hozzatok napvilágra, azokkal iskoláitokat, tanulószobáitokat, kezeteiket és szemeteiket töltsétek meg. Kölcsönösen hívjátok ki és lelkesítétek egymást serény vetélkedésre. Mások buzdítják egymást: ti miért nem? Másutt mások egymást felhevítik, (mint az izzó parázs eleven fúvással áttüzesíti a kialudt szénét): ti miért nem? Adja Isten, hogy ebben a dologban, amennyire megadatik nekem, készséggel és buzgón segítek titeket, s bizonynal boldog leszek, hogy munkálom majd bennetek a különféle gyümölcsöző tehetségeket!, és megérjem, hogy maga a más ég alatt született Fortius, számatokra született legyen, és hogy a tunyaságból kimozdító Erpenius, a ti restségeketek és unottságotokat űzze el! Semmit a magaméból hozzá nem adok azon ismételt óhajtáson kívül, hogy közöttetek nagyon erős Fortiusok támadjanak, akik megerősödve hasonló erőre segítik az övéiket, vagy legalább Erpeniusok, akik az egyszer meggyújtott fáklyáról fáklyácskákat fognak gyújtani, és serényen megelőznek másokat a közöttetek való kívánatos és tündöklő növekedésben.

Írtam Patakon, 1652 Június Idusán.

Szentimrei Mihály

Jegyzetek

1. Többek között Rác Lajos: Comenius Sárospatakon. Bp. 1931. 172–173. – Takács Béla: Comenius sárospataki nyomdája. Sp. 1958. 49–50. – Kovács Endre: Comenius Magyarországon. Bp. 1970. 262.
2. Gulyás József: Bizonyosságok. Sp. 1936. 12.
3. Brno, 1915. 44. kk.
4. Dilo Jana Amose Comenského 13. Praha, Academia. 1974. 287–292.
5. Jelzete FF. 251.
6. Szentimrei Mihály: A Kollégium Tudományos Gyűjteményei. = A Sárospataki Református Kollégium története. Bp. 1981. 279–280.
7. Szentpéteri Sámuel 1755. szeptember 24-én subscribált Sárospatakon, ahova a miskolci gimnáziumból jött. Lásd "Leges Scholae Sarospatachinae..." Kézirat a Tiszáninneri Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményei Nagykönyvtárának Kézirattárában. Jelzete Kt. 28. a 68. f. versóján.
8. Szinyei Gerzson: Adalékok a sárospataki főiskola történetéhez. I. Az 1618–iki rendszabályok. = Sárospataki Református Lapok. 1906. 39. sz. 450–453.
9. Békefi Remig: A Sárospataki Ev.Ref.Főiskola 1621–iki törvényei. Bp. 1899.
10. Protocollum V(enerabilis) T(ractus) Zemplen(iensi) Tom.II.A. 1638–1651. 208–214. A Tiszáninneri Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményei Levéltárában.
11. Kovács Endre: Comenius Magyarországon. Bp. 1970. 262–284.
12. Kovács Endre I.m. 271.
13. Kovács Endre I.m. 272.
14. Kovács Endre I.m. 263.
15. Kovács Endre I.m. 263.
16. Kovács Endre I.m. 264.
17. Megjelent Gyulafehérvárott 1654-ben, I. Rákóczi Ferencnek, II. Rákóczi György akkor 9 éves kisfiának ajánlva.
18. Joachimi Fortii Ringelbergii de Ratione discendi Librum. Leiden, 1622. = Grosses Universal Lexicon. Bd 9.Halle und Leipzig, 1735. 1545–1546 h.

Comenius teológiája

"Non ut pedagogus, sed ut theologus" – nem mint pedagógus, hanem teológusként kíván hangsúlyozott megértést Comenius (1592–1670). Onvallomásaként olvasható az *Opera Didactica Omnia* 4. kötetében. Sokan Comenius életművét kizárólag szekuláris szempontok szerint mérlegelik. Rámutatnak, hogy terjedelem stilisztikailag munkáinak mindössze 1/10-ed része teológia. A többi pedagógiai, természetrajzi, kozmogóniai, technikai, fizikai, kémiai, kézművességi, mezőgazdasági, kereskedelmi, egyéb elméleti és gyakorlati ismeretanyagot tartalmaz. Tény azonban, hogy több mint 140 művében mindenhez alap a teológia. Comenius a világot Isten létevel magyarázza. Célt szintén Isten ad a világnak. Comenius Istennel teljes transcendentális értékrendszert alakított ki. Még pedig úgy, hogy benne szóhoz jut az emberi méltóság. Teológiával telített és nem teológia-mentes világgépre törekedett. Horizontját a teológia tágítja ki nemzetfölöttiségre, melyben régi és új fogalmak nagy egyesítője.

Mielőtt teológiáját mára mutató érvényességben felmérjük, egyetemes értékelésére mutatunk rá.

Comenius általános értékelése

Comenius halála után mintegy 200 éven át csaknem elfelejtették. Herder J.G. (1744–1803) 1795-ben Comeniusra: a "Humanitáriusra" felhívta ugyan a figyelmet. Az iránta megnyilvánuló intenzívebb érdeklődés azonban halála második centenáriuma után kezdődött. Világviszonylatban azóta hatalmasra nőtt az áttekinthetetlen nemzetközi komenológia. Természetesen gazdag termésű a magyarországi és a magyar nyelvű is. Jelentős, hogy házankban Kvacsa János (1862–1934), a pozsonyi evangélikus liceum tanára, 1892-ben: "Johann Amos Comenius Sein Leben und seine Schriften" Lipcse-Bécsben megjelent könyvében, Comenius addig ismeretes műveinek jegyzékét összefoglalta. Az utolsó száz évben glóbuszunk számtalan kutatója foglalkozik Comenius jelentőségével. Egy tucat európai nyelven kívül arab, perzsa, mongol, stb. fordításokban váltak közkinccsé elvei. Világszélességben ismeretes tehát Comenius. Mivel mélyen beleygökeredett saját korába, egészen egyetemes lett. 1957-ben volt 300 éve, hogy didaktikai művei: J.A. Comenii *Opera Didactica Omnia ab anno 1627 ad 1657 continuata*, Amsterdamban megjelentek. E nevezetes gyűjteményben élmunkának számít a hatalmas *Didactica Magna*. A földkerekségen megemlékeztek

erről. Comenius, az UNESCO szellemi őseként, mint "a modern nevelés és világmegértés apostola" részesült ünneplésben.

Comeniust különbözőképpen méltatják. Cseh–morva népének püspöke. Egyházi szervezője. Mint keresztyén gondolkodó Pascal (1623–1662) kortársa. Felhasználta az angol Hartlib (+1654) bölcséleti eszméit. Kiszélesítette a Strassburgból, a pacifista Bernegger M. (1586–1640) által elindított pansophia-gondolatot. Követte Andreae (1586–1654) misztikus–irracionalista, egyúttal gyakorlati testvériséget ápoló, "rózsakeresztes"-nek mondható vallásosságát. Ugyanakkor a keresztyén sztoa képviselőjének is tekintik. A régmúlt római kor Senecájától (Kr. e. 4 – Kr. u. 65) bőven idéz. És tanulságul hagyja, hogy amikor az ember hazájában, vagy más országokban lakik, igyekezzék jól érezni magát a világban.

Comenius a tanügyi realizmus, a módszeres nevelés megteremtője. Nevéhez pedagógiai úttörős újítások fűződnek: a tanítás elméletének kifejtése, gyakorlatának kísérleti megvalósítása. Megvetette az iskolai osztályszervezetek, a főiskolai fakultások alapjait. Az oktatás folyamatosságába óraszüneteket, időközi szünidőket iktatott be. Kultiválta a szemléltetés módjait. Az illusztrációt, rajzot, ábrázolást, szépséget, játékot, színjátszást a nevelés szolgálatába állította. Jelentős nyelvészeti munkássága, melybe beleértjük a korában még uralkodó ciceronizmus letörését.

Értékelik a sárospataki működését (1650–54). Itteni iskolareformjait. Mintakollégiumi szervezését. Magyar származásának vitatott kérdései (Uherski–Hunno–Brod?), sok más problémával együtt a vizsgálódás bonckése alá kerültek. – Megemlítjük, hogy Comenius magyarországi működésével Sárospatakot az irénikus humanista mozgalom súlypontjává tette. E nemzetközi egységfront legkeletibb szárnya már előbb Erdélyben Gyulafehérvár volt. Itt működött 1629-től Alstedius (1588–1638), Comenius egykori hernborni tanára, később elvbarátja. Továbbá a comeniánusz Piscator (gyulafehérvári tanár 1629–47) és a hasonlószellemű Bisterfeld (1605–1655), gyulafehérvári kollégiumi tanár (1630–tól). A magyarországi humanista vonal enciklopedizmusával együtt szoros kapcsolatot ápol a puritán presbiteránus eszmékkel.

Comeniust életművének átütő erejénél fogva, az újkor Európája egyik megteremtőjének tartjuk. Az első európainak emlegetett Erasmus (1496–1536) nyomán: Comenius a keresztyénség és humanizmus újabb összeolvasztójaként hangsúlyozza az európai szolidaritást, a felekezeti közötti megértést és a békegondolatot. Békét kell teremteni Istennel, természetrel, emberekkel. Többen látják úgy, hogy Shakespeare (1564–1610)

és Cervantes (1547–1616) történeti és irodalmi pesszimizmusával szemben, Comenius azok közé tartozik, akik a középkor után születő világ számára új biztonságérzetet kerestek. A gondolati, erkölcsi, politikai, egyéb ellentmondások között, Comenius "a nevelés Galileije" (1564–1642). Aki Copernicus (1473–1543) és Newton (1643–1725) a modern természettudomány, az angol Bacon (1561–1626), az olasz Campanella (1568–1639), a francia Descartes (1596–1650), a holland Spinoza (1632–1677) a modern filozófia, az a cseh Comenius a modern pedagógia és tanítás számára. Vannak, akik helyét – a sok eltérés ellenére – a francia Rabelais (1483–1553), és Montaigne (1533–1592), a spanyol humanista Vive (1492–1540) és az angol költő Milton (1608–1674) mellett jelölik ki.

Comenius teológiája

Comenius teológiáját Criegern H.F.: Johann Amos Comenius als Theolog, Leipzig–Heidelberg, 1881 című könyvében igen tiszteletreméltó hagyományos szempontok szerint mérte fel. Összegezte Comenius gondolatait a vallásról, kijelentésről, antropológiáról, teremtésről, angyalokról, ördögökről, csodákról, a hitről, üdvösségről, megtérésről Krisztusban, az engedelmességről, vallástanításról, az ahhoz tartozó iskolai fegyelemről. Egyben megállapította Comenius tudományos, enciklopédista karakterét. És igyekezett fényt deríteni Comenius forrásaira. Régebbi: Mämpel K., Schönebaum H. és újabb kutatók: Molnár Amadeo, Hromádka József, Soucek B., Vorländer H., Geissler H., Schaller K., Weerda R., Schneider R. járulnak hozzá teológiai elemzéséhez. Működése egészének teológiai szemlélete 1935–38 óta teljesebb. Czyzewskij Dmitrij a hallei Francke–Alapítványok Levéltárában ugyanis felfedezte Comenius "De rerum humanorum emendatione consultatio catholica", Egyctemes tanácskozás az emberi ügyek megjavításáról című hétrészes műve addig még hiányzó kéziratait. A Consultatio kulcs teológiája megértéséhez. Fundamentalitás reformáció, alkalmazott teológia, univerzális ökumenizmus, angelus pacis azok a fejezetcímek, melyekben ez alkalommal Comenius teológiáját summázni kívánom.

Fundamentális reformáció

Comeniusnak a reformációra vonatkozó szemléletét azért nevezzük fundamentálisnak, mert mindenre kiterjedő reformjaival a világ reformációját munkálja. A reformatio ecclesiae nála a reformatio saeculira

tekint. A reformációval kapcsolatos gondolatait "Figyelmeztetések az Antikrisztus csábításai ellen" 1617-ben keletkezett felhívásával kezdi kifejteni. Comenius reformátori eszméi ezután tovább érlelődnek. A "Haggeus Redivivus"-ban, 1632-ben. Az "Evangélikus Egyházharmonia" című, 1646-ban Wolfenbüttelben kiadott könyvvel kapcsolatos, 1647-ben Andreae J.V.-hez írt levélben. A lengyel történész: Lasitius J. (1534–1605): "De origine et rebus gestis fratrorum Bohemicorum..." című művéhez írt értekezésében, 1649-ben. S a szokatlan irodalmi szépséggel és meggyőző erővel a szétszóródó Testvéri Unitas-hoz intézett "hagyatékban", 1650-ben. Majd Consultatiojában a csúcsra érnek. E sorozatból a Panergesia és a Panaugia 1662-ben Amsterdamban megjelentek. Legalább részben, a többi kötetet is már előbb megfogalmazta. A Panpaediát még Sárospatakon, noha csak később fejezhette be teljesen. A Panorthosia-t pedig 1655-ben Lengyelországban, lesznoi gyülekezeti szolgálata alatt.

Comenius gondolkodása a reformációról meglehetősen eredeti. Egyéni. Több ponton egészen egyedül álló. A reformációt nem köti Luther, Kálvin, Melancton idejéhez. Erasmusnál is jóval előbbre megy. A valdenzianizmustól (1170 körül Vald Péter a 12. század vége felé Csehországba menekül. Ott hal meg. A Biblia tekintélyét hirdeti a pápa tekintélye helyett s az egyetemes papságot vallja), Husz Jántostól (1369–1415), a 15. századi huszita mozgalmak forradalmiságától, a huszita miszticizmustól számítjuk nála a reformáció korát. A 16. század előtti törekvéseket így nem előreformációnak, hanem szerves reformációnak tekintjük. E szervességbe Comenius saját korát, a táboritáktól elindult, élő Cseh-Testvér mozgalmat szintén bele vesszük. A reformáció kormeghatározása ebben az időtágulásban értendő. Az ellenreformáció történelmi értelmezése hasonlóképpen a fenti gondolatmenetben szélesíthető ki. Hiszen Comeniussal együtt, már a Wiclif (1327–1384) elleni támadásokat ellenreformációnak tarthatjuk.

A reformációról alkotott univerzális véleményére jellemző, hogy a történeti reformációt befejezetlennek minősíti. A nagy reformátorok tanait jól ismeri. Azon kívül jellegzetesen hat rá Bucer s a már említett Andreae J. Heidelbergi diákoskodása alatt a kálvini nyomok, a predestináció, erősödnek benne. Hernbornban Alstediestől nyer különleges színárnyalatokat. A lutheránus, kálvinista, mérsékeltébb evangélikus, huszita, táborita, testvérgyülekezeti reformációs típusok között Comenius szintézisre törekszik. E célból teljes eszmei és gyakorlati megújulást sürget. Tökéletes reformációra van szükség. Hiszen részlegest és módszerbelit a papák is csináltak. Luther és Kálvin

sem mentek minden ponton tovább a részlegesnél. Luther ugyanis főleg a megigazulás, Kálvin pedig az úrvacsora tanát reformálta. Annak illusztrálására, hogy szellemisége mennyire túlutal azon, amit ő részlegesnek gondol, éppen az úrvacsorával kapcsolatban idézünk tőle: "Azt a töprengésünket, hogy Krisztus teste és vére materiális jelen van-é, hagyjuk el és csak az Úr szavában higgyünk."

A perfekt, az univerzális reformáció a Szentlélek iskolája. Égő tűz, mely visszatér Isten élő szavához. Örök láncolat, melyben Isten hívása mindig időszerű. A bibliai üzenet teljessége abban teremti meg a fundamentális reformációt, hogy mindent eltávolít, ami a hitet, reménységet, szeretetet akadályozza. Ehhez a reformációhoz Comenius segítségül hívja a prófétai látásokat. Ezekkel igyekszik megfogalmazni a világ számára munkálkodó egyház lényegét. Teológiai, exegetikai megállapításai több helyen korrekcióra szorulhatnak. Az a fáradozása azonban időtálló, mellyel a dogmatikai formulákba, az önmaga szkolasztikus rendszerébe beleszoruló reformációt kiszabadítja az egyetemes emberi ébredés lüktetése felé. Mint vágy és álom is érthető ez. A 30 éves háború okozta európai romokon járunk. Comenius a sok szorongattatás, üldözés, sorstragédiák között, minden elképzelhető megmerevedéssel szemben, új élettendületért szorgoskodik. Kritizálható chiliasztikus emocionalizmusa innen magyarázható. De vegyük ki ebből a korhoz tapadó, mindenképpen megítélhető, nem kívánatos tévedéseket. A jóslások, naív hiszékenység, a hitegetésnek való "beugrás" és "beugratás", a nem igazolható álmodozás mögött megmarad az, ami lényeges Comeniusnál. Ez pedig: az evangélium szerinti jobb életre törekvés ösztönző ereje.

A szükséges reformációt Comenius Krisztus királyi tiszte megújító mozgalmasságában igyekezett megérteni. Az Ige ebben az új fényben élő víz. Olyan örökös keresztyén "noszogató", mely az idealizmust és spiritualizmust megveti. Hiszen ezeknek a valósághoz, a földi, emberi lényhez, testhez, anyaghoz nem sok közük van. Comenius panergizmusa szerint: az egyetemes ébredés, az egyház és világ megnyerése a reformációnak azért fontos, hogy a lelki és világi funkcionáriusok között ne legyen különbség. – A panorthosiában szóhoz jutó roppant reménység és várakozás pedig arra vonatkozik, hogy a filozófia, teológia, politika és valamennyi emberi viszonylat között teljes legyen az összhang. A fundamentális reformációt azok hajtják végre, akik erre Krisztusban indítást nyernek. E reformációban a hangsúly az újra eljövő Krisztusra esik, aki királyi tisztében uralkodni fog. Az eddigi reformáció inkább Krisztus prófétai és papi szolgálatára nyert. Az Úr győzelmét az eszkatológiára kitekintő teljes reformáció jelenti.

A comeniuszi eszkatológiában, közelebbről chiliazmusban nem annyira a világvége kap szerepet. Sokkal inkább a végelőttiség, amiben a földi reformáció általánossá tétele frissítő erő és missziói hatalom. A Krisztus végső eljövételében való hit elkerülhetetlen ahhoz, hogy evangéliumi hévvel végrehajtsák az egyetemes egyház s vele együtt valamennyi emberi ügy reformációja. Az egyház mindig aktuális megújulása a világ számára a folytonos élő reménység. Comenius az ellenreformációt is pozitíve értékeli. Isten kényszerítő erejének tartja arra, hogy tisztább legyen az élet az evangéliumi egyházban.

A teljes, tökéletes, fundamentális reformáció gondolatában és megvalósítandó gyakorlatában Comeniust egyfelől vezeti a saját helyzetével és a zűrzavaros helyzettel való elégedetlensége. Másfelől: az ezekből természetesen kiáradó jobbravágyás. Lényegileg kiengesztel és egységre juttat. "Az éhes ember másképpen szereti a kenyeret, mint a jóllakott...másképpen ízleli a mézet az egészséges, mint a lázas." A jobbra éhes világban Krisztus nélkül nem, de Vele megoldódik az eszmeileg átgondolt, gyakorlatilag mindenre kiterjedő reformáció. Comenius reformációról való eszmélkedése alapvetően Krisztocentrikus.

Alkalmazott teológia

A teológiai feladatokról, a teológiának az életre kitekintő megoldásairól Comenius antropocentrikusan gondolkodik. Az új úton járás merészségével a teológia naturalis határkérdéseit öleli fel. A teológiai alapot az emberiség konkrét ügyének szolgálatába állítja.

Az *Unum necessarium*-ban így ír: "Ha valaki teológiám felől kérdez, mint a haldokló Aquinoi Tamás (hiszen nekem is nemsokára meg kell halnom), én is meg akarom ragadni Bibliámat és szívvel, szájjal vallani: én hiszem, ami e könyvben írva áll. Ha valaki hitvallásom felől kérdez, úgy az apostolit nevezem meg. Semmi sem oly rövid, egyszerű és magvas, azt, ami döntő, semmi nem foglalja úgy össze és semmi sem metszi el oly röviden a vitakérdéseket és villongásokat. Ha valaki imaformám után kérdez, a Miatyánkot, az Úr imádságát nevezem meg. Ha valaki életem zsinórmértékét akarja tudni, a tíz parancsolat az." Comenius teológiája ezeket a keresztyének számára alapvető tételeket bontja ki.

Gondolkodásának egyik alapelve a panharmónia. Azt az összhangot érti rajta, amire az Atya-Fiú-Szentlélek közötti együttműködés a legfényesebb példa. Az így értelmezett Szentháromságra, a Szentháromságban való hitre építi rá Comenius – Isten tevékenységének

mintájára – az emberi cselekvés hármasságát. Az egyházi Credo-teológia: teremtés, megváltás, megszentelődés hármasságának megfelel az ember hármasságának: a reális – fizikai; a mentális – szellemi; a verbális nyelvben kifejeződik; a hármasság tükröződik a gyakorlat, az ismeret és a beszédbeli készség együttesében. Ezek alapján érthető, hogy eszméi szolgálatára Comenius tulajdonképpen olyan gyakorlati teológiát művel, mely szerkezetileg egészében a nevelést, tanítást szolgálja. Nyugodtan tekinthetjük Comenius filozófiai és nevelési fáradozásait gyakorlati teológiának. Hiszen az eszmeinek mondható teológiai elveket és elemeket mindenütt a világ – jobbítás céljára alkalmazza. Teológiája huzita jellegű miszticizmusával, szociális vonatkozású chiliizmusával, a Szentháromságra alapozódó elviségével – a nevelésben realizálódik. Mély szubjektivitással vall Krisztusról: "Hitem kezdete és vége Uram Jézus!" – "Gyöngyöm". "Javam". "Egyetlen nélkülözhetetlenem". E mély szubjektivitással a legszorosabb kapcsolatban áll a kifelé munkálkodó objektivitás. Az a humanitás, mely a lélek veleszületett, vagy kiművelhető tehetségét összeköti a kor kultúrájával.

Comenius egy olyan teológiai antropocentrizmust állít elénk, melyben a protestáns skolasztika antropocentrizmusa helyét egy sokkal rokonszenvesebb tölti be: a reális tudományok iskolarendszere. A tudományok mély összefüggésében a legmagasabb klasszis a teológia. De nem valami merev tudománymivoltában az. Sokkal inkább a Krisztust váró teológusban. A teológia annak a teológusnak a személyisége és működése, aki "a teológiai metafizikát" nevelési módszerekké fegyverzi le.

Comenius világhírű Orbis Pictusá-nak alapja a hagyományos Isten-kép. Isten a végső létező. A kezdet és cél összefogója. Minden Benne találja meg harmónikus magyarázatát. Mindennek "stabilizátora" és "mobilizátora". Ezt az Istenképet a Biblia és a görög filozófia kölcsönös áthatásából születő keveréknek is tartják egyesek. Comenius azonban ezzel nem foglalkozik. Egyszerűen, chiliasztikus miszticizmussal hisz a "kép" mögött álló Istenben. Istent módszeres racionalizmussal olyan pedagógiai rendszer alapjának tekinti, melyben a nevelési folytonosságot összeköti a kibontakozó emberi fejlődéssel. A misztikus hívő tehát módszeres racionalista.

Comenius az egész emberi nemzetséget akarja megújítani. E célja csupán "világjobbító fantom" lenne, ha nem dolgozta volna ki a schola pansophica tervét. És annak megvalósítását nem próbálta volna ki, ahol erre vándorlás, üldözés, kormányokkal való tárgyalás, királyi, fejedelmi meghívások között, hosszabb – rövidebb ideig alkalma nyílt.

Nevelési gondolatainak foglalatát a pansophia-ban fogalmazta meg. Olyan Istentől adott egyetemes bölcsesség ez, amely korunk szóhasználatának megközelítő feloldásában esetleg általános műveltségnek lenne nevezhető. Comenius a pansophiában az emberi tudás kincseit öleli fel. Azokat – újra egy hármasság – Isten, természet, a józan ész elvei szerint rendezti el. Úgy fektet mindent közös alapra, hogy egymással kapcsolatba hozza a dolgokat. Azt akarja, hogy a szükséges elválasztódjék a szükségtelentől. És "semmi se legyen olyan az égen és a földön, a vízben és a föld mélyében, az emberi testben és a lélekben, vagy a Szentírásban, az ipar, a mezőgazdaság, az egyház és állami élet körében, amit a tanuló lényegében meg ne ismernének". De ez még nem elég. A többlet az, hogy "a tudással a cselekvést is össze kell kötni, hogy a bölcsesség iskolájából kikerült ifjak, gyakorlati emberekké váljanak."

E neveléssé alkalmazott gyakorlati teológia az ember ügyét az imago Dei formálásában céltudatosítja. A kutatók közül egyesek rámutatnak arra, hogy a comeniuszi pedagógia – metanoia. Közelebről: a teológiai gondolatok olyan e világra szabott rendszerezése, mely a magatartásra irányul. A Szentírás, a világ és az emberi szellem hármasságában Isten és a világ között áll a médium: az ember. Az ember a teremtés, megváltás, megszentelődés hármasságának megfelelően: a vallás, a tudomány, a politika hármasságában valósítja meg önmagát. A pedagógia az ember Istentől adott önmegvalósulásának útja. Ennek folyamata a keresztségben kezdődik. A keresztség belső összefüggés Istennel és Krisztusban adott lehetőség az engedelmes emberi cselekvésre. Mivel a bűneset miatt az ember nincs a helyén, hanem "máshol", "helytelen helyen" van, ebből az állapotból minket nem a világ megvetése, hanem a jobb világ megkívánása, vágya, elősegítő munkálása által: "Sub specie educationis" kell kihozni. A nevelés által az történik, hogy az emberben sohasem kész imago Dei, mint funkció reaktualizálódik. Az üdvtörténet tehát pedagógiai üdvtörténet is. Az augusztinuszi történetteológia sajátosan egyesül a szövetségteológiával. Mindezek Comenius előtt ismeretesekek. Így pedagógiája tulajdonképpen, fejlődéstörténeti időszakon át, a teljességre jutás segítése, azaz üdvtörténeti lelkigondozás. Ezt az örökséget Comenius után legjobban a Herrnhut-i (az Úr-oltalma alatti) gyülekezeti közösség ápolja, amit a hallei pietista egyetemen végzett gróf Zinzendorf 1722-ben alapított, főleg cseh-morva atyafiakból.

Az alkalmazott teológia a világot nem ellenségnek, hanem Isten világának tartja. Az ember pedig mindig Isten és a világ között kérdéses. A problematikus ember Istennek való gyakorlati engedelmissége e

világban zajlik le. Az egyháznak ezért e világban van funkciója. Különbözően elveszti a természetes ösvényét: az emendatio humana-t, az emberiség megjobbítását. Amikor e cél miatt az egyház az engedelmességet tanítja, egyben a személyes felelősség teológiáját képviseli. A makrokozmoszt és a mikrokozmoszt: Isten nagyvilágát és az embervilágot a személyes felelősség köti össze. E felelősség missziói, mert a másvilág, az eszkatológiai dinamikájával dolgozik azért, hogy a földön Isten akaratára visszaalakított legyen az élet. Úgy kell alkalmaznunk a teológiát, hogy Isten által érintetlen, ismeret nélkül tudatlan nem maradhat senki. Az embernek bele kell rendeződnie a nagy egészbe, ahol a rendet Krisztus visszajövetelének várása szabja meg.

A panagia, a via lucis, az ügyek, dolgok megvilágosodása azon az alapon lehetséges, ami Comenius pedagógiájának elve: Isten gyermekei vagyunk. És majd nyilvánvalóvá lesz, mivé leszünk. Amivé leszünk, az – a vallásitanítás, énekeskönyv használata nyomán, amit Comenius hangsúlyoz – a szeretet, türelem, mértékletesség, közösség erényei gyakorlásának egybefüggő folyamata.

Comenius pedagógiai jellegű, gyakorlati teológiáját úgy tekintjük, hogy az a Bibliához kapcsolódik. És lényegéből következően: nagyvonalúan a vallásos nevelést fejt ki. A történeti fejlődésben Comenius szellemiségének ezt az oldalát a világon a pietizmus érvényesíti legjobban. Benne a teológia és pedagógia szorosan összetartoznak. A pedagógiai tudományosság alapja Istenben van. A pedagógia az emberre szabott isteni rend ismeretelmélete és begyakorlása. A teológia naturalis alapján Comenius szétválasztás nélkül együtt látja a teológiát és pedagógiát. A kettő differenciálódása majd a felvilágosodásban következik be, ahol a teológiát elhagyják és csupán a természetesre építenek.

Univerzális ökumenizmus

Comenius eszmevilágának felmérése mindenütt utal az ő egyetemes szellemiségére. S egyben annak érvényesüléséért véghez viendő munkálkodásra. Ezért kap méltó helyet a tudomány-, nemzet- és egyházközi gondolkodás kiemelkedő képviselői között.

Comenius belegyökeredik a reneszánsz és az azelőtti kor áramlataiba. Sok mindent magába gyűjt. Leibniz nem győz csodálkozni nagy tudásán. A széles és mély ismeret hozza magával azt, hogy Comenius az Aristoteles által inspirált skolasztika és a 17. században induló mechanizmus között gondolkodását a "pan"-ra, az együttesre írá-

nyítsa. Az össze-és együvé tartozás összhangjában kíván mindent a helyére tenni.

Panergesia-ja az egyetemes ébresztésre irányul. Panaugia-ja az egyetemes megvilágosodásra. Pansophia-ja az egész gondolkodás szintézisére. Panpaedia-ja a mindenkire egyaránt kiterjedő nevelésre. Panglottia-ja a világnyelvre. Panorthosia-ja valamennyi emberi kapcsolat megújítására, megjavítására. Pannuthesia-ja az egész emberiség lelkiismeretének felszítására.

Mindenkinek meg kell hallania a hívást az Istentől adott művelődésre. Az emberiséget meg kell szabadítani a barbarizmustól. A tudatlanság sötétjétől. "Az emberiség nem érezheti jól magát, mint egész, ha bármely tagja szenved." Isten nem tesz különbséget az emberek között. Ezért mindenkit meg kell tanítani: fiúkat és lányokat egyaránt arra, hogy az emberiség hogyan "használja dolgait, éljen a tárgyakkal, egymással és ne éljen vissza semmivel". – "Az ismeret nélküli türelmetlenséget el kell kerülni", mert ez nem hoz épülést. Mindennek vissza kell adni rendeltetését. Az elv és valóság elemeit igyekezett egymással összekapcsolni. Istent, Fiát, Szentírást, próféciákat, csodákat, angyalokat, ördögöket, a világot, testet, lelket, örökkévalót, ideiglenest, eget, földet együtt nézett. Több túlhaladott álláspontja között még a számmisztikát is bevonta a nagy egységbe. Különösen a hetes és hármasszámok voltak neki rokonszenvesek. Ezek alapján egy új civilizációra függesztette tekintetét. Látta a korok, kora és az egész keresztény civilizáció mérhetetlen problémáit. Amikor azonban Comenius ezt az új képletet ápolta, egyben a reális, újkori pragmatizmus alapját is megvetette. Szabályokat, disciplinákat azért állított fel, mert tudta, hogy határozott módszerek nélkül hiábavalók a nagy elvek.

Via lucis 1641-ben írt művében felismeri, hogy reformjai egy újonnan szervezett nemzetközi együttműködésben sikerülhetnek. Cseh-morva hazáján kívül Lengyel-, Magyar-, Német-, Svédországban, Angliában, Hollandiában szerzett tapasztalatai között, még inkább kialakult az a nézete, hogy "a nagy egység" csak az elszigeteltség fölötti összhanggal jöhet létre. Az "univerzális tudás" elérése nem lehetséges "az univerzális tudás kollégiumai" nélkül. E "panszofikus kollégiumok" tulajdonképpen kulturális centrumok. Fölöttük áll a "világakadémia". Ennek megalapítása szintén szerepel Comenius terveiben. Mindez egészet beboltozza "a világosság, vagy felvilágosultság tanácsa". Egy ilyen nemzetközi szerv képviselheti, munkálhatja azt, hogy "senki sem lehet elzárva attól, vagy akadályozva abban, hogy szellemét művelje". Faj, sors, felekezet, szociális állapot, származás nem gátolhatja "a

mindenki nevelésben, tanításban, tanulásban való részesedését". Az alap ehhez, hogy mindenki: fiúk, lányok, olvasni, írni tanuljanak. Az egyetemes szellemi fejlődés, melyben Isten "az agyak", "a dolgok", "a népek" fénye, így biztosítható. Evangéliumi, vallásos alapon ezen az úton jön létre a világtestvériség, melyben a fejlődés, a tökéletesedés, az elme, a szív, az egymás iránti bizalom fejlesztése életszükséglet.

Comeniust személyes sorsa, tudománya, nemzetközisége, teológiai műveltsége, világinak nevezhető kulturáltsága a szorosabb értelmezésű egyházközi ökumenizmussal is egybefűzi. Épít arra az örökségre, amit Prágai Jeromostól Prágai Lukácson át "a szent egyház reformációjaként" maga előtt lát. Az egyetemes egyházzról ugyanis a történeti tények alapján, unitásokban gondolkodik. Van cseh-huszita, cseh-testvéri, de van református, orthodox, katolikus unitás is. Az unitások "az egyház" alárendeltjei. Az egyház egyetemes, mert Ura azonos. "Pál, Péter, Apollós, Husz, Luther, Kálvin nevei nem olyan fontosak, mint az, hogy keresztyének legyünk". Keresztyének Krisztus után, akik az Ő megvilágosító adományát szolgálják, amikor egy testben, egy lélekben, egy hitben tömörülnek s "egy épületbe" gyűlnek össze. Pusztítsuk el saját elkülönülésünket: "önmagunk szektáját". Comenius a protestáns egységet, a kialakuló konfesszionális határok között és fölött, nemcsak az ellenreformációs felhők miatt tartja fontosnak, hanem a szétszóródás e módon való megszüntetését az egyház alapvető igényének ismeri fel. "Az evangéliumi egyházak állhatatlanok", ha "tanításaikat állandóan változtatják, újra gyúrják és egymást korrigálják". Csak akkor előny mindez, ha általa a Szentírásnak megfelelően jobban élünk, jobbak leszünk. Isten hív erre minket. Mégpedig "nem okos kérdésekkel", hanem "szent szeretetével". Husz, Luther, Kálvin különböző formákban értékek. De ismeretük alapján Comenius, a korában dúló felekezeti vitákhoz úgy nyúl hozzá, mint amelyeknek kérdései túlhaladottak. Isten tevékenysége és az ember működése között Comenius a szünergizmust képviseli. A világtestvériség gondolatát vallásos meggyőződéssel vallja. Szolgálja. Több álláspontjáról gondolkozhatunk másképpen ma. Érett szellemisége azonban példa a jelenre.

Angelus pacis

Comenius hányatott és sorsüldözött volt. Mialatt bensőségesen szerette hazáját, egyben a népek békés együttélését óhajtotta.

"Európa, Ázsia, Afrika, a szigeteken lakó népek" sorsát úgy jellemzi, mint "akik hitvallások, szekták, vélemények, ceremóniák megannyi

keresztútján járnak." Comenius a nyitott szemű ember felismerésével, a Krisztusban való egység útjaként is, a békét képviseli. A leghatározottabb hangot 1667-ben az "angelus pacis"-ban üti meg. Az alkalmat rá az Anglia és Hollandia közötti tengeri háborút befejező bredai konferencia adja. Manifestummal fordul Európa kormányaihoz.

A Béke Fejedelmének, Krisztusnak megbízásából szól. Az európai népeknek békében kell élniük. Csak ezzel szolgálhatnak példát az Európán kívüli népeknek. "A keresztyén világ és Európa nem képviseli többé az egész emberiséget... a nemzetek százai vannak szétszórva a földön". Krisztus azonban minden nép világossága. Isten megváltó akarata elhat a föld végső határáig. "Európát megtöltötték Afrika, Amerika ezüstjével, Ázsia gyöngyeivel és drágaköveivel." – "A hajózást ugyan Isten mérhetetlen adományaként" kell elfogadnunk, a kölcsönös irigység, gyűlölet és véres háború mégis megmaradt. A testvériség törvénye tehát újra szól. Vissza kell térni az atyafiúi szeretethez, a kölcsönös kiengesztelődéshez. Ennek útja az, ha az államférfiak, tudósok, teológusok a leigázott népek javára gondolkodnak. Külön érdemes felfigyelni: Comenius a kolonializmus megszüntetését csak egyféleképpen képzei el. A leigázott népek javára.

A béke érdekében mozgósítani kell mindenkit és mindent. "Ha a békés tervekre és fáradozásokra nem hallgatnak, Krisztus elhozza haragja árvizét, amíg a föld lakosai meg nem tanulják tisztelni ítéletét és Isten nevét". – Megjegyezzük itt, ami nyilván a humor erejével is hat, hogy Comenius magyarországi tartózkodása alatt a délutáni alvás és a gyeryviselés ellen kelt ki.

Összefoglaló értékelésünket két idézettel zárjuk. Mindkettő okadatolás ahhoz, hogy Comenius az emberiség egyik Magister Magnusa. Az egyik Criegern megállapítása: Comenius Isten-ismerete "a kijelentett isteni akarat valóságos cselekvésében" nyilvánul. A másik Comeniustól, "Nagy Oktatástan"-ából való: **"TÖRNI MAGASBA SZABAD: SZABAD IS VOLT ÉS LESZ ÖRÖKKÉ!"**

Koncz Sándor

Forrásmunkák:

- Túróczi-Trosler J.: Magyar irodalom – Világirodalom. Bp. 1961. Koncz S.: Comenius mint teológus. Református Egyház 1970. XXII. évf. 10. sz.
- Criegern H.F.: Johann Amos Comenius als Theolog. Leipzig-Heidelberg, 1881.
- Kvacsala Johann: Johann Amos Comenius. Sein Leben und Seine Schriften. Leipzig-Wien, 1892.
- Rác Lajos: Comenius Sárospatakon. Sp. 1931.
- Comenius egyes művei s azokból fordítások Gulyás Józseftől.
- Comenius – A világ útvesztője és a szív paradicsoma. (ford. Dobossy László) Madách-Európa. H.n. 1977.
- Kovács Endre: Népek országútján. Elvek és utak. A történelmi összefogás hagyományai. Budapest 1972.
- Comenius – Amadeo Molnár, J.L. Hromádka: A perfect reformation. Prague, 1957.
- Van der Linde: J. A. Comenius. 1592-1670. Theolog. Pedagog. Politicus. H.n. 1970.
- Hromádka J.: Von der Reformation zum Morgen. Leipzig 1959.
- Busek V.: Comenius. New York, 1972.
- Iványi Ede: Comenius és a chiliasmus. A szolnoki Főgimn. értesítője. Szolnok, 1903.
- Bakos József: A magyar Komensky-irodalom. Bp. 1952.
- Uő.: A magyar Comenius-irodalom. 2. Sp. 1957. 3-5. Eger, 1959-1963.

A PATAKI KOLLÉGIUM
ÉVSZÁZADAI



A humanizmus, a reformáció és a Sárospataki Kollégium ¹

A "Péntek Esték"² sorozatnyitó, mai előadása egyháztörténeti és kultúrtörténeti visszatekintés szeretne lenni. Visszatekintés azokra a forrásokra, amelyekből az európai és a magyar kultúra, benne több évszázados iskolánk is létét és működését meghatározó és segítő szellemi és lelki energiákat kapott.

Bevezetésként azt a tényt említem, hogy mind az egyének, mind a társadalmak, a nemzetek, a kultúrák életében és történetében is megfigyelhetők olyan korszakok, amelyekre döntő módon a bomlás, a leépülés, a süllyedés, a degenerálódás a jellemző. Szerencsére olyan korszakaik is vannak, amikor az épülés, a gyarapodás, a növekedés, a regenerálódás dominál. Ennek a ténynek a szemléltetésére most a matematika területéről veszünk hasonlatot. Gondoljunk a matematikai műveletek két fajtájára, az építő és bontó műveletekre: az összeadás, a szorzás, a hatványozás és az integrálás építő műveletek, amikor az eredmény mindig több; a kivonás, az osztás, a gyökvonás és a differenciálás bontó műveletek, amikor az eredmény mindig kevesebb. Így az egyén vagy a társadalmi közösségek életében vannak korszakok, amikor a negatív, a romboló jelenségek szaporodnak el, és vannak korszakok, amikor a pozitív, az építő jelenségek jutnak túlsúlyra. De ahogy az egyén is megpróbálja hanyatló korszakában összeszedni "megemberelni" magát, és kilábalni a bajból, ugyanúgy a nagyobb közösségek hanyatlása idején is támadnak, – keresztyén hitünk szerint a Gondviselés jóvoltából – olyan személyiségek, akik összefogva megpróbálják a süllyedést megállítani, és az életet regenerálni.

A középkor végére – a 15. században és a 16. század elején – az európai társadalmak tagjainak szemléletében és magatartásában olyan negatív jelenségek kezdtek szaporodni, amelyeket többen a hanyatlás, a leépülés, az elembertelenedés jeleként értelmeztek. Ezek a negatív jelenségek megtalálhatók voltak az európai népeket és társadalmakat szervező és keretbe foglaló, a pápai tekintély és hatalom által representált római keresztyén egyházban is. Akik először ennek az állapotnak a tudatosítására, megszüntetésére, megoldására törekedtek és vállalkoztak, azokat nevezték később humanistáknak, mozgalmukat és azt a kort, amelyben működtek, humanizmusnak.

A kultúrtörténet a humanizmus kifejezéssel közelebbről azt a tudós – mozgalmat jelöli, amely itáliai talajon keletkezett a 15. században, és viszonylag gyorsan elterjedt Nyugat- és Közép-Európa országaiban.

A mozgalom résztvevői kezdetben egyetemi tanárok, jogászok, tudós papok, diplomaták, írók és képzőművészek voltak. Később műveltebb főurak, a városi polgárság közül gazdagabb kereskedők, a városi közigazgatásban működő hivatalnokok is csatlakoztak a mozgalomhoz, nemcsak mecénásként támogatták, hanem sok esetben saját alkotásaikkal, frásaikkal is.

A humanizmus képviselői azt vallották, hogy a megújuláshoz az emberiség által eddig létrehozott szellemi, tudományos és művészi értékek alapos megismerése és elsajátítása szükséges. Csak az így megszerzett műveltség az, amely emberhez méltó szemléletre és magatartásra, "humanitásra", emberiségre segít, és új értékek létrehozására és képessé tesz. Elsősorban a két nagy antik kultúra, a görög és a római által kitermelt szellemi értékeket és embereszményt tartották olyan nevelőértékű műveltségelemnek, amikkel át kell itatni, az iskolákon keresztül is, a társadalmakat. A humanisták egy része mindehhez igyekezett még hozzákapcsolni a keresztyén ideálokat, nem csupán az egyházatyák és a középkor keresztyén etikusai megfogalmazásában, hanem elsősorban a Bibliának az evangéliumokban és az apostoli levelekben található erkölcsi tanításait.

A humanizmus mozgalmával párhuzamosan beszél a kultúrhistoria egy másik mozgalomról és korszakról, amely az előzővel azonos időben élt, a renaissance-ról. A renaissance a humanista eszmék hatására és ösztönzésére a művészetek, elsősorban az építőművészet terén érvényesített antik hagyományokat. Mindkét mozgalom a középkori theocentrikus világnézet elhomályosítását, s egy újabb, antropocentrikus, emberközpontú világnézet kibontakozását segítette elő.

A humanisták kitűzött céljuk megvalósítása érdekében elővették, terjesztették, a könyvnyomtatás megindulásával nyomtatásban is kiadták a klasszikus szerzők munkáit, a görögöket is latinra fordítva, valamint az ókori egyházatyák műveit. Alapelveként hirdették egyébként minden területen, hogy mindig az eredeti forrásokat kell használni. Ezt az álláspontot a teológia területén is érvényesítették, el egészen odáig, hogy megkérdőjelezték a Bibliának a Szent Jeromos által készített és az egyház által hivatalosan elfogadott fordítását, a Vulgata Editiot. Ezért kiadták az Ótestamentomot eredeti héber, az Újtestamentomot eredeti görög szöveggel. A szegedi Egyetemi Könyvtár 1987-ben jelentette meg Otto Mazal dolgozatát Die spätantike Literatur im Buchdruck des 15. Jahrhunderts – A késő antik irodalom a 15. század könyvkiadásában címen. Szinte hihetetlen, hogy milyen gazdag volt ennek a század első fel századnak a könyvtermése, amelyet a humanisták ispiráltak, s amit a

könyvtörténet incunábulumok, ősnymtatványok néven tart számon. De a humanizmus nemcsak az antik hagyomány és a keresztyén eszmények iránt mutatott érdeklődést, hanem fontosnak tartotta egy egy népcsoport, nemzet saját múltjának tanulmányozását és feltárását is. Ekkor indult meg az európai népeknél a nemzeti identitás, a nemzet – tudat ébresztése és ápolása.

A humanista mozgalmat bölcsőjében, Itáliában, közelebbről Firenzében már indulásakor támogatták a Mediciek. Konstantinápoly eleste után (1453) az ide menekült görög tudósok (Gemistos, Plethon, Bessaroin, etc.) adtak nagyobb lendületet a mozgalomnak. A firenzei akadémia, amelyet platonai akadémiának is neveztek, segítette a leghathatósabban a nyugateurópai humanizmus kibontakozását. Firenze mellett még Róma volt a mozgalom jelentős bázisa (Laurentius Valla). A könyvnyomtatás adta lehetőséget a humanista törekvések németországi képviselői használták ki nagy mértékben, akiket igen erős pedagógiai lelkesedés és pedagógiai optimizmus jellemezett. (Jelentősebb nevek: Agricola, Hegius, Busche, Murmellius).³ Hollandiában a humanisták egy része szorosabb közösségbe tömörült, "fratres communis vitae", a közös élet testvérei néven. Talán a későbbi szabadkőműves páholyokhoz hasonlítottak.

A mozgalom u.n. humanista körökben élt, működött és terjedt. Ezek viszonylag kislétszámú közösségek voltak, rendszeres összejöveleteket tartottak, megvitatták elképzeléseiket, tájékoztatták egymást tanulmányaikról, információkat cseréltek. A 15. század végére ezek a körök behálózták egész Európát Krakkótól Párisig és Oxfordig. A mozgalom sikerrel igyekezett befolyása alá vonni a császári, a királyi, a fejedelmi udvarokat, a püspöki rezidenciákat, innen remélt és kapott is hathatós segítséget. A hatásuk alá került uralkodók új egyetemeket alapítottak, pl. Tübingenben 1477-ben, de a régiéket is, a bécsi, bolognai, a párizsi, a lipcsei, a krakkói is teret engedtek az új tudományos irányzatnak.⁴

Magyarországon a humanizmus meggyökerezése Mátyás király személyéhez és udvarához fűződik. Itt elsősorban az olasz egyetemek hatása érvényesült, ahová Mátyás sok magyar ifjút küldött uralkodása alatt (1453–1490). Az ország északi részein a nyugateurópai humanista körök és a közeli krakkói egyetem humanista szelleme hatott. Északon is működtek olyan humanista körök, amelyekben főnemeseken és főpapokon kívül köznemesek, ipari és kereskedő városok polgárai is résztvettek. Ezeket a köröket részben létrehozták, másrészt erősítették, közöttük a kapcsolatokat ápolták azok az Nyugateurópából származó, a

humanista eszméket Közép-és Kelet-Európa felé továbbterjesztő ún. "vándor humanisták", későbbi nevükön "vándor crasmisták". Lelkes és áldozatkész terjesztői voltak az eszmének, akik nyugatról elindulva, megtelepedtek egy-egy városban néhány évre, szervezték a mozgalom köréit. Az Északmagyarországon megfordultak közöttük egyik legnevezetesebb Leonard Coxe volt, aki Angliából indult el, majd néhány nyugateurópai város után Krakkóban állt meg. Nemsokára Lőcsére jött át az ottani iskolában tanított, innen Kassára ment és elvállalta a kassai iskola vezetését. Előtte is jártak már Északmagyarországon vándor humanisták. Így a schweizi Agricola junior, akit Bakócz Tamás és esztergomi humanista köre támogatott, s aki végül Körmöcbányán telepedett le. Németországból Georgius Werner és Konrad Celtis jöttek Magyarországra. Ez utóbbinak fáradozására alakult meg Budán Mátyás halála után 1491-ben Vitéz János unokaöccsének elnökletével a Sodalitas Litteraria Danubiana, a Dunai Tudós Társaság. Lengyelországból jött Paulus Crosnensis, aki előbb Thurzó Szaniszló váradi püspök udvarában, majd Perényi Gábor ugcasai főispán nagyszőlősi kastélyában, illetve nyalábvári udvarában töltött hosszabb időt. Schweizből jött Lipcse és Krakkó érintésével (1508, 1511) Bártfára Valentinus Ecchius 1517-ben, s lett itt az iskola igazgatója. 1520-ban Krakkóban *De rei publicae administratione dialogus* című művét nyomtatták ki, amelyben az állam helyes és igazságos kormányzásának a fontosságáról értekezik dialógus formában. Ebben hirdeti még a nevelés fontosságát, a büntetések igazságosságát, a törvény előtti egyenlőséget, elítéli a részegeskedést, hangsúlyozza a mértékletes életmód előnyeit, felsorolja az emberhez méltó erényeket; ezek: a prudentia, justitia, fortitudo, temperantia, ignorantia summum malum és a charitas; magyarul: az okosság, igazságosság, bátorság, illetve vitézség, a mértékletesség, minden rossznak az elutasítása és a szeretet. Az északmagyarországi humanista mozgalmat az itt működő humanista körök elevenségét segítette a krakkói egyetem közelsége. A krakkói egyetem keretében 1452-től magyar bursa működött, s jóhírű magyar előadói is voltak. A 15. században a magyar diákok száma 2297 volt, s a 16. század első másfél évtizedében is évi 40–50 magyar subscribált.⁵ Az egyetemen folyó oktatás, az ott működő professzorok, s egyáltalán az egész egyetem szellemisége mellett még a Krakkóban működő nyomdák is segítették az északmagyarországi humanista mozgalom megerősödését.

A mozgalom európai egységét az általa produkált és terjesztett irodalmi műveken, a vándor humanisták személyes tevékenységén kívül,

a mozgalom tagjainak egymással és a kiemelkedőbb személyiségekkel folytatott, kiterjedt levelezése szolgálta. Köztük a korszak végére a legnagyobb tekintélyre Erasmus Rotterdamus emelkedett, akinek az európai közvéleményben a neve máig fémjelzi a mozgalmat. Szinte minden nemzet tudósa levelezésben állott vele, s boldognak tartotta magát, ha egy egy levelet kapott tőle. Magyar humanistákkal is levelezett, s 1525-ben megjelent két könyvét magyaroknak ajánlotta. Egy Plinius - kiadását Thurzó Szaniszló püspöknek, egy Plutarchos fordítását Thurzó Eleknek ajánlotta.

A 15. század végére és a 16. század elejére kiderült, hogy bár a humanizmus igen tiszteletre méltó mozgalom volt, csak egy viszonylag kis számú elitnek volt a mozgalma, amely a társadalmak szélesebb rétegeit nem tudta úgy áthatni, hogy a célul kitűzött humánusabb, emberségesebb szemléletet és magatartást a kívánt mértékben megvalósította volna. Ezen a véleményen voltak azok a zömmel humanista eszmék hatása alá is került emberek, akik az új korszak más jellegű és alapvetésű mozgalmaiban, a reformációban tevékenykedtek.

A reformáció mozgalma szorosabban vett egyházi területen, egyházi gyökerekből keletkezett. Már a kezdetén érzékelhető volt a humanizmus és a reformáció közötti lényeges különbség. A humanista felfogásban és gyakorlatban az antik gondolkodás, a görög és római kultúra eszményei és igazságai, valamint a Biblia igazságai, erkölcsi követelményei általában mellérendelt viszonyban voltak. Egyenrangú, egyenlő értékű összetevőkként hírdették és próbálták őket alkalmazni, megvalósítani. A reformációban viszont kizárólagos elsőbbségük van a Biblia igazságainak, a Biblia által hordozott isteni üzenetnek, az evangéliumnak. Míg a humanisták horizontálisan tájékozódtak, a reformátorok vertikálisan is, és ezt tartották döntőnek. Bár nagyon jól ismerték mind az antik, mind a középkori szerzőket, műveikben igen gyakran idéznek tőlük, magas szintű humanista műveltséggel rendelkeztek, mégis a Bibliának, mint Isten frott kijelentésének az igazságait tekintették dominánsnak.

A reformátoroknak fellépése és tevékenysége is bizonyítja, hogy mindig támadnak a jó irányba történő változtatásért fáradozó, áldozatkész emberek, akik ott állanak, amikor az ég zeng, ahol kell, "másként nem tehetnek".

A reformátorok a középkor végi hanyatlás okát elsősorban a keresztény egyház megromlásában, elerőtlenedésében, deformálódásában látták. A megoldást pedig az egyház egészének, tagjainak és vezetőinek, gyülekezeteinek, az egyház mindenfajta tevékenységének megújulásában, eredeti rendeltetésének megfelelő visszaalakításában, reformációjában

látták. Az volt a véleményük, hogy az egyház már régóta nem vette komolyan hivatását, hitében elsekélyesedett, letért rendeltetésének útjáról, engedetlené vált Urával, Istenével szemben, nem igazodott hite és élete igazi zsinórmértékéhez, a Szentíráshoz, annak tekintélyét nem tartotta tiszteletben. Az volt a véleményük, hogy az egyház az emberi gyarlóság uralma alá került, ízét vesztett só, füstölgő gyertyabél már csak. Ezen kell és próbáltak is változtatni a javulás érdekében. Fellépésüket és mozgalmukat, reformátori tevékenységüket nem tulajdonították maguknak, nem saját emberi vállalkozásuknak tekintették csupán, hanem Isten művének, aki eszközként használta fel őket.

A reformációt általában Luther Márton 1517-i wittenbergi fellépésétől számítjuk, bár reform-kezdeményezések és törekvések különböző intenzitással az egész középkor folyamán voltak. Nevezetesebb Vald Péter, lyoni polgár által 1170-től indított, a később róla elnevezett valdens mozgalom, amely máig él. Ilyen még a Wiclif János, oxfordi teológiai doctor által 1361-ban kezdeményezett reformmozgalom, és az 1410-es évektől folyó huszita mozgalom, amelynek vezetőjét, Husz Jánost 1415-ben máglyán kivégezték. A hivatalos egyház középkori ún. reformzsinatai is foglalkoztak és próbálkoztak sikertelenül az egyház megújításával. Más körülmények között, de jórészt Luther hatására kezdeményezte Zwingli a schweizi reformációt Zürichben, 1520-ban. a schweizi reformációnak Kálvin adott sajátos veretet, részben a hit és a tan terén bizonyos hangsúlybeli különbségekkel és erőteljes, az élet egészét szabályozó egyházi szervezettel. A lutheri reformáció főleg a németek, a skandináv népek és a középeurópai szlávok között, a kálvini a schweiziakon kívül a skótok, a hollandok, a csehek és a magyarok között terjedt el. A reformáció mozgalma eme két főága mellett a későbbiek folyamán keletkeztek kisebb leágazásai, amelyek között a bibliai kijelentés egyes részleteinek értelmezésében, néhány dogmatikai, egyházzervezeti és gyakorlati kérdésben vannak kisebb eltérések, de a lényeges hit-igazságok kérdésében egyetértés van.

A reformátori irányzatok messzemenően egyek abban, hogy a hit és az élet dolgaiban a Biblia, a Szentírás az egyetlen tekintély, az isteni ihletésre, cca 1550 év alatt keletkezett könyvgyűjtemény hitünk és életünk zsinórmértéke. A reformáció munkásai, akik elfogadták és csatlakoztak hozzá, ennek megfelelően Istenről, a világról, az emberről, az emberi élet értelméről, az emberi együttélés dolgairól a Biblia könyvei által hordozott isteni kijelentésből tájékozódtak, azt igaznak tartják, hiszik és vallják. Így hiszik és vallják, hogy Isten személyes, szellemi valóság, teremő, gondviselő és megváltó Isten. A testből és lélekből élő

személyiséggé teremtett embernek személyes kapcsolata volt Teremtőjével kezdetben, képes volt viszonzozni Istent és engedelmeskedni neki. Ez a boldog állapota szűnt meg, amikor az ember megtagadta Teremtője iránt az engedelmességet, azaz vétkezett, s engedetlenségre, rosszra hajló természet jött létre benne és maradékaiban. Ez a bűnös emberi természet minden egyéni és társadalmi bajnak a végső forrása. Ebből megoldást találni, megszabadulni az ember minden jószándékú és heroikus erőfeszítése ellenére se tud igazán. Az egyetlen megoldást hirdették a Biblia alapján a reformátorok: el kell fogadni az embernek hittel az Isten által készített megoldást, Jézus Krisztusban a bűnbocsánatot és az üdvösséget. El kell hinni, és el lehet hinni, hogy bűnös ember vagyok; a bibliai antropológiát, a Biblia emberképét kell elfogadnom magamra nézve érvényesnek. El kell és el lehet jutni arra a felismerésre, hogy szükségem van Isten kegyelmére. El kell és el lehet hinnem, hogy Isten bűneim ellenére is szeret. El kell és el lehet fogadni örömmel, örömhírként azt az örök érvényes, Jézus által megfogalmazott mennyei üzenetet: Úgy szerette Isten a világot, benne engem is, hogy az Ő egyszülött Fiát adta áldozatul, hogy aki hiszen Őbenne, el ne vesszen, hanem örök élete legyen. Az így Istenhez térő ember az Istennek való engedelmesség szabadságában találja meg földi életének értelmét és célját, abban az ún. királyi parancsban, amibe szintén az Úr Jézus foglalta össze a Tízparancsolatot: Szeresd az Urat a te Istenedet, teljes szívedből, teljes lelkedből, teljes elmédből és minden erődből, – és szeresd felebarátodat, mint magadat!

A reformáció híre, tanítása és eszméi már a mohácsi csata előtt eljutottak Magyarországra, s kezdetben a dunántúli, a felső-magyarországi és erdélyi német városokban találtak termékeny talajra. 1521-ben az esztergomi érsek már kihirdette a Luther elleni pápai bullát. Viszont II. Lajos király, illetve inkább a felesége, Mária királyné udvarában már a reformáció szellemében prédikáló udvari papok szolgáltak. Az 1523-as országgyűlésen törvénnyel próbálták útját vágni a reformáció terjedésének, sőt 1525-ben a legszigorúbb törvényt hozták ellene: "...az összes lutheránusok kiirtassanak... és akárhol taláztatnak... megégettessenek". Ez a törvény azonban nem sokáig volt érvényben, 1526-ban, nem sokkal a mohácsi csata előtt eltörölték. Jó darabig akadálytalanul terjedt az új mozgalom, s az 1570-es évekre az ország lakosságának a 90 %-a csatlakozott hozzá.

Tájegységünkön, a Tiszán-innenen, Észak-Magyarországnak a Tiszától északnyugatra és északra eső részein, ahol iskolánk is létrejött, szintén gyors ütemben terjedt az egyháznak az eredeti alapokra való

visszahelyezése, illetve az erre való törekvés. A terjedést gyorsító tényezők között említenünk kell a korábban már említett északmagyarországi humanista köröket, és a krakkói egyetem közelségét. Itt már 1620-tól több professzor a reformáció szellemében adott elő, s ahol még a 16. század első évtizedeiben is több magyar diák tanult, köztük a reformációnak tájegységünkről származó, vagy itt működő terjesztői közül is többen, akik egyetemi tanulmányaik után a reformáció forrásához, Wittenbergbe is elmentek néhány szemeszterre. Ezek jó része a reformáció felé megnyitottabb ferences szerzetesrendnek volt a tagja. Így Dévai Bíró Mátyás, aki előbb Kassán volt prédikátor, majd Szikszón rektor, Miskolcon lelkész. Aztán Kálmánczei Sánta Márton, Sátoraljaújhelyen és Munkácson szolgált. Gálszécsi István előbb Abaújszántón működött, majd a gálszécsi iskola igazgatója lett. Székely Horváth András Tállyán lelkészkedett. Benczédi Székely István, aki Szikszón, Abaújszántón, Olaszliszván rektorként, majd újra Szikszón, Göncön és Olaszliszván lelkészként szolgált. Batizi András Kassán, Sátoraljaújhelyen és Tokajban, Sztárai Mihály Sárospatakon tevékenykedett. Krakkó azonban nemcsak egyetemével, hanem nyomdáival is segítette a reformáció erősödését. Nagyon sok magyar reformátor művét, köztük tájegységünk szerzőinek könyveit is itt nyomtatták ebben a korszakban. Ezeket pontosan számba vette Kovács Endre a lengyel–magyar kultúrális kapcsolatok történetére vonatkozó kutatási eredményeit közlő művében.

A reformáció terjedését segítő további tényező volt tájegységünkön is azok a humanizmus szellemétől is érintett mecénás főúri családok, akik a mohácsi vész után, amikor mind Ferdinánd, mind Zápolya János törvényeket hoztak a reformáció ellen, birtokaikon, udvartartásukban menedéket adtak a reformáció üldözött híveinek. Északkelet-magyarországon Perényi Gábor, ugocsi és máramarosi főispán nyalábvári udvara volt ilyen menedékhely.⁶ Ő a Perényi családnak egy már Északmagyarországon korábban honos ágából való. Bár elesett a mohácsi csatában, özvegye Frangepán Katalin továbbra is férje szellemében tartotta udvarát. Husztról fia nevelőjeként fogadta udvarába Komjáthy Benedeket, aki aztán úrnője kérésére, az édesanya és a fia épülésére lefordította magyarra Pál apostol leveleit.⁷ Ez a műve 1533-ban jelent meg, szintén Krakkóban, Frangepán Katalin költségén, Vietoris Jeromos nyomdájában, mint az első, egészében magyar nyelven nyomtatott könyv a világon. (Egyik eredeti és a múlt század végén kiadott hasonmás-példánya látható a Nagykönyvtár dísztermében, Magyar bibliafordítások a 16., 17. és 18. században c. időszaki, bemutató

kiállításunkon.) De támogatta Frangepán Katalin Ozorai Imre első magyar nyelvű hitvitázó művének, a "Krisztusról és egyházáról és az Antikrisztusról és egyházáról" c. művének, szintén Krakkóban 1535-ben történt kiadását, amelyet a szerző neki ajánlott.⁸

Ilyen, a reformáció terjedését segítő tényezővé vált tájegységünkön a Perényi család másik ágának Délmagyarországról, Siklósról Sárospatakra menekült sarja, Perényi Péter. Ő részben rokonság jussán, részben erőszakosan birtokokat foglalt ezen a tájon, s birtokain eltúrta, nem engedte háborgatni a lutheri reformáció híveit, s élete vége felé maga is a reformáció híve lett. Hasonló magatartást tanúsított fia, Perényi Gábor is apja halála után. Kettejük oltalma alatt jött létre és erősödött meg az 1530-as évektől kezdve Sárospatakon a reformáció szellemében működő iskola, amelyből később kifarjadt a Sárospataki Református Kollégium.

1981-ben, a Kollégium 450 éves jubileumára megjelent egy tanulmánykötet a Sárospataki Református Kollégium története címen. Az addigi kutatások eredményének felhasználásával részben korszerűként, részben az iskola életének egy-egy területét kiemelve, részletesen bemutatja 450 éves működését. Aki komolyabban el akar tájékozódni iskolánk történetéről, ajánlom áttanulmányozásra.⁹ Azóta újabb adatokat csak Szabó András publikált az iskola 16. századi tanáiról, 1986-ban.¹⁰ A Kollégium megszüntetése előtti utolsó három évtizedéről, az 1920–1950 közötti korszakról jelent még meg a múlt év végén egy összefoglaló és értékelő tanulmány a Theológiai Szemlében.¹¹

Ez az előadás – befejezésül – néhány olyan megjegyzést kockáztat meg csupán a Kollégium történetével kapcsolatban, amelyeket a szeptemberben újonnan indult, s reménységünk szerint nemsokára lelkészképző főiskolával is bővülő Kollégium diákjainak és tanárainak, s mindazoknak, akiknek jelent valamit az iskola, nem árt figyelembe venni és továbbgondolni.

A Sárospataki Református Kollégium hosszú történelmében is kumutathatók a hullámhegyek és hullámvölgyek, a virágzóbb és meddőbb korszakok váltakozása, amelyeket átszőnek a kedvezőbb és sanyarúbb külső körülmények változásai, a békésebb vagy üldöztetési idők. A 16. század folyamán, a 17. század első felében nagy általánosságban emelkedő tendenciát, belső fejlődést, épülést mutatnak az adatok, ez a domináns. Ezt a korszakot egy virágzó szakasz zárta le, amelyet a Rákóczi család intenzív támogatása, az élénk nyugateurópai peregrináció, ezzel párhuzamosan a puritánus eszmék megismerése, hatása és továbbsugároztatása, valamint a nagy keresztyén humanista pedagógus

és teológus, Comenius pataki tevékenysége jellemez. Ez a periódus az áldozatkészségből fakadó, szerény anyagi biztonságban, "tisztesseges szegénységben" telt, amikor az iskola a nyugati protestáns keresztyénséggel és kultúrával a kapcsolat ápolását fontosnak tartotta, az új teológiai és más eszmei irányzatok felé nyitott volt, s nevelési és oktatási célkitűzéseit az igényesség jellemezte.

1660-tól, Lorántfy Zsuzsanna temetése és II. Rákóczi György hősi halála után zuhanásszerűen változik az iskola helyzete. Erdély katonai és gazdasági hanyatlásával párhuzamosan erősödik az ellenreformációs nyomás, az özvegy fejedelemszöly és fia katolizálásával megszűnt az iskola főúri védelme, s veszélybe kerül az iskola léte. Súlyos anyagi, pénzügyi problémák adódnak tíz esztendőn át. Ezt a tiszánineni egyházmegyék vezetői és gyülekezetei, s Apafi Mihály erdélyi fejedelem távoli támogatása még megoldotta. Tarczali Pál, olaszlisztkai lelkész, zempléni esperes így jellemezte ezt a korszakot: "... mindazonáltal ez idők után mind eddig csetlettünk, botlottunk, koldultunk, hogy sem az épületekben, sem az tanításban fogyatkozás nem volt".¹² Ez az évtized az iskola társadalmának hitét és lelkierejét erősen próbára tette. Nem sok erő maradt a comeniusi reformok intenzívebb továbbfolytatására. Éleződnek a viták az ellenreformációval, s a szegénység által is motivált diákszavargások csak súlyosbították a helyzetet. A Wesselényi szabadságharc felszámolása után 1671-ben a székhelyéről is el kellett menekülnie a Rákóczi ház védelmét már nem élvező, sőt üldözését szenvedő iskolának. 33 évig működött székhelyétől távol, gyulafehérvár-sárospataki, közben mint gönci-sárospataki, majd kassai-sárospataki iskola néven 1704-ig.

A II. Rákóczi Ferenc vezette szabadságharc leverése után, a vértelen elnyomás, a vértelen ellenreformáció századában, a 18. században az iskolának is minden szellemi és anyagi energiáit elsősorban a megmaradására, viszonylagos autonómiája megőrzésére kellett fordítania. Még oktatási színvonala is csökkent, illetve megrekedt, korszerűtlenné vált, amelyre Bessenyei György¹³ és Kazinczy Ferenc,¹⁴ az iskolájukat nagyon szerető és tisztelő pataki diákok is panaszkodtak. Közben az ún. Csécsi-korszak idején,¹⁵ a század első felében, a tanári kart és a diákságot egyaránt megosztó, drasztikus belső ellentétek súlyosbították a helyzetet. A nehézségek ellenére azért szerényen kivette a részét az iskola a nemzeti függetlenségért, majd a század vége felé az anyanyelv kiműveléséért folyó küzdelmekből és törekvésekből is. A Türelmi Rendelet után még tellett hitéből és missziói felelősségéből arra,

hogy a cseh – morva protestáns gyülekezetek újjászervezésére 53 végzett növendékét elküldje.¹⁶

A 19. század első felének viszonylag szabadabb légkörében, a magyar reformkor eszményeit az iskola is igyekezett magáévá tenni, – ekkor tanulnak itt Kossuth, Szemere, Tompa –, s a korszakot lezáró negyvennyolcas szabadságharcban az iskola tanárai és diákjai egy része is résztvett. A 19. század második felében, majd az első világháború befejezéséig, azaz a Bach – korszak és a kiegyezés utáni dualista korszak folyamán, a teológiai liberalizmus és racionalizmus idején elhalványult a sárospataki kollégium református hitvallásos jellege. Oktató és nevelő munkájában eluralkodott a retorika, elszaporodnak a tartalmatlan szövegek, az élettelen frázisok. Az 1920 – as évektől egészen az iskola megszüntetéséig újra egy virágzó, eleven korszakról beszélhetünk, amit a külső és a belső épülés, belső regenerálódás jellemezett.

A Sárospataki Református Kollégium, nagyjából 400 éves fennállása alatt, oktató és nevelő feladatainak ellátásában, változó intenzitással és eredménnyel ugyan, de igyekezett a reformációnak azokat a tartalmi igazságait érvényesíteni, amelyekről korábban már szóltunk. Arra törekedett, hogy a tanár és a diák szembesüljön a maga bűnös voltával, gyarló emberi természetével. Ennek illusztrálására említem, hogy az iskolai törvényekben a tanároknak és a diákönkormányzat tisztségviselőinek esküformulái mindegyikében szerepel a következő mondat: "Az iskola törvényei által előírt kötelességeimet, amennyire az emberi gyarlóság csak megengedi, hűségesen teljesítem."¹⁷ Igyekezett az iskola közreműködni abban, hogy növendékei eljussanak a teremtő, a gondviselő és megváltó Istenbe vetett hitre, abban növekedjenek, erősödjenek; hogy Jézus Krisztusban fogadják el Isten bűnbocsátó és idvezítő kegyelmét, az emberhez méltó szemlélet és magatartás forrását. Igyekezett meggyőzni növendékeit arról, hogy a hit és az élet dolgaiban fogadják el magukra nézve érvényes zsinórmértékül Isten Igéjét, a Bibliát. Közben természetesen a különböző tudományos ismeretek minél bővebb megszerzésében is segítette növendékeit. Hogy mindezeket a célokat mikor, milyen mértékben sikerült az iskolának elérnie, illetve milyen eredménnyel áldotta meg Isten az iskola már említett értelemben történt pedagógiai fáradozásait, az talán a nehezebb, próbatételesebb időszakokban a volt növendékek és magának a működő iskolának a magatartásában mutatkozott és méretett meg. Ilyen volt az iskola elűzetésének és bujdosásának a kora a 17. század végén. Bár az erőszaknak kénytelenek voltak engedni, hitüket nem tagadták meg, tanárok és diákok tudtak meggyőződésükért áldozatot hozni. A II.

Rákóczi Ferenc vezette szabadságharc leverése után, a nemzeti függetlenség és lelkiismereti szabadság hosszú elnyomatása idején is ellátta a tiszáninneri gyülekezeteket tanítókkal és lelkészekkel, jelesebb diákjait felkészítette nyugateurópai egyetemi tanulmányaikra, és a 19. század első felének szabadabb légkörében, külsőleg épületeiben, de belsőleg lelkiségében is meg tudott újulni. Ugyanígy a liberalizmus és racionalizmus szikkasztó időszak után, a két világháború között is talpra állt, hitében, hivatástudatában és szolgálatában megerősödött. Meggyőződésünk szerint ez azért volt lehetséges, mert az iskola nemcsak horizontális irányokból tájékozódott és merített erőt életéhez és működéséhez, hanem vertikális irányból is, Isten kegyelméből és Igéjéből.

Az 1952-ben megszüntetett, ebben az évben újrainduló Sárospataki Református Kollégium is, az elkövetkező években csak úgy tudja majd rendeltetését betölteni, ha ezt az utat választja és járja. A növendékek "emberré-nevelésének" az útján vallania kell, hogy csak az embernek mint Istentől elszakadt teremtménynek bibliai értelmezése az, amely Isten emberré-lételének kegyelmi tette által ad a humanistasnak, az igaz emberségnek a pusztán társadalmi értelmezést meghaladó értéket.

Szentimrei Mihály

Jegyzetek

1. Elhangzott Sárospatakon 1990. október 26-án a Református Kollégium imatermében.
2. A Sárospataki Református Kollégiumban a két világháború között az 1934/35. iskolai év elején, néhány fiatalabb főiskolai és középiskolai tanár kezdeményezésére indult el a "Péntek Esték" elnevezésű előadássorozat. Ezzel a különböző szakterületeken tudományos munkára serkentették a tanárokat, s egyben fórumot is biztosítottak nekik, hogy eredményeikről beszámolhassanak. De a tanári karok tagjainak továbbképzését is szolgálták az előadások. Sárospatak társadalmának érdeklődő tagjait is mindig meghívták az előadásokra, akik részt is vettek. Ezzel azt a vádat szerették volna tompítani, hogy a Kollégium olyan, mint a világító torony, amely messzire világít, de tövében sötét van. 1934-től 1950-ig – az 1944/45. iskolai év kivételével – minden iskolai évben 5–6 előadás hangzott el, összesen mintegy nyolcvan, az alábbi témákról és címeken: Az Ady-probléma; Dosztojevszkij; Kodály Zoltán; Stefan George és köre; Sinclair Lewis; – A százéves Kalevala; Horatius; Az író és az olvasó jogai; Liszt Ferenc; A falu szerepe a magyar szellemi élet irányításában; A magyar középosztály kulturális felelőssége; – Korunk emberének publicisztikája; Korunk emberének vallása; Korunk emberének pedagógiája; Korunk emberének irodalom-szemlélete; Korunk emberének zenéje; Korunk emberének világnézete; – Antik szinpad, modern szinpad; Magyarország angol szemmel; A tegnapi és a mai diáknemzedék arculata; Shakespeare; Nietzsche; – Az önmunkásság szerepe a magyar típus kialakításában; Nemzeti sajtó; A népfőiskola, mint a magyar népművelés útja; Magyarság és magyarságkutatás; Intő fényjelek Északról; Népszellem – népzene; – Bethlen Gábor; Zrínyi Miklós; Széchenyi és Kossuth; Mai írónk; Magyar földünk; Magyar népünk; – Az erdélyi szellem; Erdély irodalma; Erdély művészete; – Sárospatak története; Sárospatak a magyar irodalmi életben; Sárospatak jelentősége a magyar nemzet hitéletében; Sárospatak a magyar nevelésügy szolgálatában; Sárospatak szerepe a magyar nemzeti életben; A jövő Sárospatakja; – Keleti származásunk és őshazánk; Keletkutató magyarok; Magyar életünk szumir gyökerei; A keleti keresztyén misszió és a magyarság; Kelet a magyar gondolkodásban; Népzeneink keleti forrásai; – A keresztyén egység kérdése; A magyarság egységének kérdése; Irodalmi életünk ellentétei; A népi

irodalom antológiája; – Korunk történelmi világképe; A magyar népiség és népkultúra problémája a mai ember szemléletében; Fizikai világkép különös tekintettel az atomszerkezeti kérdésekre; Korszellem és képzőművészet; Bartók Béla; – Csillagászati tér és az emberiség; Korunk társadalmi világképe; Az ifjúság vallásos nevelése; Korunk erkölce az utolsó negyedszázad filozófiájának tükrében; A mai ember irodalma; – A szabadságharc hadtörténete; A sárospataki főiskola és a szabadságharc; A 48-as szabadságharc a korabeli költészet tükrében; A magyar szabadságharc külpolitikai szemlélete; – Sárospatak a Kollégium városa; A Kollégium nevelői feladata; A gyermeklélektani állomások munkája a nevelés szolgálatában; Az elektromosságtan fejlődésének fontosabb mozzanatai; József Attila; – Comenius és a pataki diákok világa; Korrajz Comenius idejéből; A pedagógus Comenius; A cseh-testvérek és Magyarország; –

Miután az 1952-ben megszüntetett Sárospataki Református Kollégium 1990. szeptemberétől, egyelőre Gimnáziumával újra indult, a Tiszáninneri Református Egyházkerület Közgyűlése által választott Ideiglenes Igazgatótanács Tudományos Bizottsága javaslatára, az általa kidolgozott programmal és tematikával a "Péntek Esték" előadássorozatot is újra indította.

3. Stupperich, R. – Rüegg, W.: Humanismus. – Die Religion in Geschichte und Gegenwart. Tübingen, 1959. III.Bd. 477–481.p.
4. Uo.
5. Kovács Endre: A krakkói egyetem és a magyar művelődés. Bp. 1964. 45.p.
6. I.m. 83.p.
7. Epistolae Pauli lingua hungarica donatae. Az Zenth Paal levelei magyar nyelven. Transl.Komjáti Benedek. Cracouie MDXXXIII Vietor. – RMK I. 3.
8. Ozorai Imre: De Christo et eius ecclesia. Item de Antichristo eiusque ecclesia. Krakkó, 1535. Vietor.
9. A Sárospataki Református Kollégium. Tanulmányok alapításának 450. évfordulójára. Szerk. a Tiszáninneri Református Egyházkerület elnöksége. Bp. 1981.
10. Szabó András: Melanchtontól Lipsiusig. Klny. az Irodalomtörténeti Közlemények 1986. 5. számából. Bp. 1986.
11. Szentimrei Mihály: Megtörtetett lendület, elfojtott lobogás. A Sárospataki Református Főiskola utolsó három évtizedéről. Theológiai Szemle. 1989. 5.sz. 305–312.p.

12. *Protocollum Venerabili Tractus Zempleniensi*. Tom.I/3. 1667.
13. Bessenyei György: Holmi. Bécs, 1779. 97.s. köv.p.
14. Kazinczy Ferenc: Pályám emlékezete. Bp.é.n.47–48.p.
15. Horváth Cyril: A Csécsi-világ Patakon. Iskolai háborúságok a XVIII.századból. Bp.1908.
16. Czeglé Imre: A cseh-magyar református egyházi kapcsolat egy évtizede. 1782–1792. Bp. 1981.
17. A Sárospataki Református Kollégium 1618-as és 1621-es törvényei. (latin és magyar szöveg) Ford. Szentimrei Mihály. Sárospatak, 1988. Kézirat.

Pataki csillagok

– Rádióriport –

Nagyon szeretem ezeket a négyhavonként megismétlődő összejöveteleket. Olyan jó együttlenni a régi pataki diák- és tanártársakkal. Nem hiába mondta Veres Péter, hogy Patak minden időben a tanárok és diákok köztársasága volt. Ilyenkor újra meg újra átéljük ennek valóságát: az idősebb és fiatalabb évfáradatok, meg a tanárok és diákok közötti távolságok egyszerűen, természetesen feloldódnak abban a lelki, szellemi testvériségben, amelynek mindnyájan részesei vagyunk. Van albumunk is, olyan emlékkönyv-féle. Ennek elejére – a köztársaság kívánsága szerint – feljegyeztem azt a köszöntőmet, amellyel néhány évvel ezelőtt a 35 éves érettségi találkozóknak nevében üdvözöltem az Alma Mátért. Hadd mondjam el most hirtelenében ezt a 10 disztichont (nem skandálva, mert néhai jó Szilágyi Benő görög-tanárunk még a sírjából is rámolvasná a figyelmeztetést: "Ne skandálj, te pupák, mert mindjárt helyrezavarlak!"), hadd mondjam el úgy, ahogy akkor a szivemből született; mert ma sem tudnám rövidebben összefoglalni, hogy miben látom én a mi diáktestvériségünk titkát:

"Anyám fiai!"

Egyszer egy évfáradatnak a szónoka ezzel a szóval kezdte köszöntőjét. – Szellemi Édesanyát, lelkileg és biza' testileg is nevelő, öreg Alma Mátért üdvözölünk, még – nem – öreg fiai. Nem lehet az soha vén, aki ennek az Édesanyának keblén lett ember teljesen és igazán. Megmarad abban az ifjúságban a magva örökre, mert örök ifjúság az, mire itt születik. Gyermekeként jön, aként megyen el s mindig fiatalnak tudja magát az öreg Édesanyának ölen. Itt örök ifjúságnak az illata árad az ódon, boltozatos folyosón, termeken, udvaron és iskolakertünk fái alatt, meg a hűsvízű Bodrog partjain éppúgy, mint lelkesen is, te diák! Nem tudok én most mondani többet, a könnyem elárad... túlsok az emlék és túlsok is itt az öröm... S mert igaz emberség volt és marad itten a főtárgy, melyből vizsgálzik mind a tanár s a diák, ebben a leckében marad itt meg örök – fiatalnak "hit, haza, emberiség" – iskola és fiai!

Kerek tíz év óta az a fő fogalalkozásom, hogy a XVI. századi magyar reformáció irodalmában búvárkodom. Nincs annál nagyobb gyönyörűség, mint amikor kutatás közben lépten-nyomon új fényben gyúlnak ki előttem annak a századnak nagy pataki csillagai. Nincs izgalmasabb színeképelemzés számomra, mint ezeké a máig világító sugaraké. Kopácsi István, aki Sztáray Mihállyal együtt ferences-barátbót lett reformátorrá, protestáns iskola-alapítóvá, mégpedig – a hagyomány szerint – régi klostrom helyén. Voltak kritikus történészek, akik kétségbevonták ezt az összefüggést. De mi történt? Amikor 1931-re, az iskola 400 éves jubileumára továbbépült a gimnázium Bodrog-felöli szárnya, fundamentum-ásás közben olyan régi falak nyomaira bukkantak, amelyek – szakértő megállapítás szerint – csak az egykori kolostori iskola maradványai lehettek. Akármilyen óriási ugrást jelentett a reneszánsz és humanizmus szellemével érintkező reformáció, szívesen felhasználta a múlt hasznavehető köveit, ha hozzáilleszthetők voltak az egyetlen fundamentumhoz. Így született a pataki iskola: a középkori triviális, majd quadriviális iskola humanista szellemének a reformáció friss áramlatával való egyesülésében. (Egyébként Sztárayról és Kopácsiról kedves anedota is él a pataki hagyományban. Ez úgy tartja, hogy Sztáray, a "Papok házassága" című népies hitvitázó dráma szerzője maga is megházasodott s így bízta reformátor-társát: Sequere Kopácsi! – kövess, Kopácsi. Ezért szokta a házasságra lépő pataki diák ma is ezzel a deákos szóval buzdítani a még nőtlen pajtását: Sequere Kopácsi!)

Valódi főiskolává a XVI. század derekán, különösen Szikszai Fabricius Balázs idejében fejlődött az intézet. Ő mondta az iskolafejlesztő nagy pártfogónak, Perényi Gábornak a temetésén, hogy "ebből az iskolából mint valami trójai lóból seregestől jöttek elő tudós és kegyes férfiak, akik immár Magyarország-szerte igen dicséretesen s jó hírrel-névvél szolgálnak az iskolákban és a gyülekezetekben". Ez a gyászbeszéd éppen 400 évvel ezelőtt jelent meg ékes latin nyelven Wittenbergában. Bámulatos kordokumentum. Utal Szigetvár és Gyula elestére, amin egész Európa feljajdult akkor, anélkül, hogy hathatósan segíteni tudott volna az ozmán terjeszkedés ellen. Elmondja, mint tették a földdel egyenlővé a városokat és falvakat, fel egészen Kassáig és Beregszászig, a kegyetlen tatár hordák. Patak városát is – úgymond – csak a gondviselés különös kegyelme óvta meg a pusztulástól. Pedig erősen döngették külső kapuit s odalátszott a felgyújtott vetések lángja, odahallott az ellenséges lovak nyerítése és horkantása, amint vitték a prédát s ezrével-tízezrével hurcolták a halálnál is kínosabb fogságra

atyánkfiait. Lehetetlen, keserves időkben nőtt világítótoronnyá ez az iskola a háromfelé szakadt országban. De benne vész és fegyverzaj közt sem hallgattak el a múzsák. Kitűnő rektora, Fabricius, nemcsak remek beszédeket, latin s görög verseket szekesztett, nemcsak éles hitvitákon állt helyt, hanem valóságos apai szeretettel nevelte a rábízott ifjúságot s az első latin – magyar szótár összeállításával (amely halála után 8 kiadást ért) művelődéstörténetünk egyik alappilléret rakta le.

Ugyancsak az ő másik temetési beszédének (meg tanártársa hatalmas gyászversének) köszönhetjük, hogy közelebbről ismerjük a harmadik pataki csillag: **Balsaráti Vitus János** pályáját. Ez sógora volt Fabriciusnak, maga beszélte el neki élete sok kisebb – nagyobb eseményét, – rémmesébe és hőskölteménybe való részleteket. Három hónapos volt, amikor alföldi kivárosukra rátört a török. Szüleit rabszűzre fűzve hurcolták el, sose látta többé őket. Őt magát, a rágyújtott házban sivalkodó pólyást, egy jobbérzésű török megszánta és mindenestől kilődította az utcára. úgy letek rá a nádasból, erdőből visszaóvakodó maradék rokonok. Előbb Kopácsi keze alatt, majd ő is Wittenbergában tanult, s Melanchthon biztatására – minthogy kistermetű ember volt – a teológia elvégzése után inkább orvosnak készült, mégpedig Bolognában és Pádovában, a kor legkiválóbb ilyen iskoláiban. Félévi orvosi gyakorlatra egyenesen a pápai udvarba szegődött: vakmerőség, sőt halálos kockázat volt ez akkor egy "eretnek" részéről. Aztán pártfogója, Perényi Gábor udvari orvosa lett. De még lizskai meg pataki lelkipásztorkodása idején is sokszor valóságos szekértábor vette körül a házát: a messze földről odahozott betegeké. Azt hiszem, ő volt az első iskolaorvos hazánkban: rendszeresen, hetenként végigvizsgálta a diákságot. De elemőzsiás kosár is volt vele, amelyikből a véznább legénykéknak enniavót is nyújtott. **Beregszászi Péter**, a másik tanártárs, több mint 800 latin hexameterben (tehát egy homéroszi éneknél is terjedelmesebben) gyászolta Balsaráti halálát, elmondván, hogy még a Bodrog is kilépett a medréből, hogy elsirassa ezt a drága orvost. (Sajnos, Balsarátinak sem orvostudományi, sem hittani művei nem maradtak ránk, csak a címüket tudjuk: A pestis elleni védőszerekről; Magyar Churgia.)

Annál többet mondhatnánk az ötödik fényes pataki csillag: **Fegyverneki Izsák** bibliai lexikonáról, amely – eddigi kutatásaim szerint – legalább 13 kiadást ért Bázelen, Genfben és Londonban: olyan könyvsiker, amilyennel abban a félszázadban bizonyára egyetlen más magyar tudós műve sem versenyezhetett. Svájci levéltárak mélyéről ez év tavaszán bukkant elibénk Fegyvernekinek két, eddig ismeretlen levele,

melyek igen sok, idáig nem is sejtett adattal gazdagítják a pataki iskolára és akkori tanáira vonatkozó ismereteinket.

Így különösen Thorakonymus Mátyásra nézve, akiről mostmár biztosan tudhatjuk, hogy szláv, azaz szlovák származású férfiú volt, s aki – mint a levél mondja – igen nagy érdemeket szerzett a mi nemzetünkbeli ifjúság nevelésében. Korábbi találgatások helyett mostmár pontosan tudjuk halála idejét s körülményeit is: ott fejezte be életét Patakon; feleségével egy napon, sőt egy órában ragadta el a pestis, miután két gyermekét már maga előtt bocsátotta ugyanabban a vészben, kettőt pedig árván hagyott maga után. Ennek a derék rektornak is több hitvitázó műve jelent meg – a Beregszásziéval együtt – Bázelen. "Pie et modeste" – kegyesen és szerényen: ez volt a jelszava, Fegyverneki róla rajzolt portjéra szerint méltán.

Tovább is szaporíthatnánk még a csillagképet Kassai Császár György, Paksi Cormaeus Mihály, Krakkai Demeter, Újfalvi Katona Imre, Kézdi-Vásárhelyi Mózes és a többiek elemlegetésével. Bravúros emberek voltak mindannyian: tudományban, emberségben, hitbeli bátorságban, hűségben, jég hátán is megélő leleményben, s a derű, a humor elpusztíthatatlanságában. A reformáció új életet pezsdítő igazságait a legszélesebb ölelésű humanitással tudták egyesíteni. Sugaraik ma is világítanak, sőt melegítenek. Mindenképpen elébe üzennek a későbbi századok csillagainak: Comeniusnak és Tolnai Dali Jánoséknak, Besseney Györgynek és Kazinczynak, Kossuthnak és Tompának, Erdélyi Jánosnak és Móricz Zsigmondnak – hogy csak a legnagyobbakat idézzük. Amelyik iskola fölött ilyen és ennyi csillag ragyog, annak csillaga nem tűnhet el. Öregdiákok találkozóin ezt is jó elmondani, derűs bizakodással.

Nagy Barna

A pataki iskola nehéz évtizede
(Adalékok a Református Kollégium 1660 – 1671 közötti
történetéhez)

Az iskola történetével foglalkozó szerzők mindnyájan egyetértenek abban, hogy a pataki Református Kollégium első virágkorát a nagy erdélyi fejedelmek által biztosított szabad, viszonylag nyugalmas időkben és támogatásukkal élte. Előhaladása, jelentőségének növekedése már Bethlen Gábor fejedelemsége alatt elkezdődött, miután az első hadjáratával a hét északkeleti vármegyét Erdélyhez kapcsolta. Művelődéspolitikai terveibe a meglévő és leendő erdélyi iskolákkal együtt Patakot is befoglalta. Ennek egyik legbeszédesebb bizonyítéka az általa tartott 1619/20-as pozsonyi országgyűlés következő rendelkezése: "A sárospataki schola táplálására való jövedelemmel és felette szükséges épületekkel s házakkal öregbíttassék, hogy minden rendeknek gyermekei abban tűrhető költséggel az Akadémiában való tanulásra készíthessenek és táplálthassanak és abban leendő tanítómestereknek elegendő számok tisztességes fizetéssel tartathassanak. Erre nézve határozatott: a pataki scholára provisionak kell lenni."¹

Bethlen és felesége jóvoltából a külföldi Akadémiákon a pataki iskolának több diákja, köztük Geleji Katona István, a fejedelem alumnusaként tanult. Így érthető, hogy Bethlenné, Károlyi Zsuzsanna temetése alkalmából a pataki kollégium tanárai és diákjai, összesen harmincan készítettek gyászverset, melyek a fejedelem – asszony halála után kiadott emlékkönyvben nyomtatásban is megjelentek.²

A Bethlen politikai és kulturális elképzeléseivel egyet értő, azt mindenben támogató Rákóczi György, akkor házassága révén már Patak földesura, Bethlen generálisa és borsodi főispánja kívánságára szerkesztették újra egybe és korszerűsítették az iskola törvényeit 1621-ben. Ettől kezdve Rákóczi Györgynek, majd fejedelemsége idején feleségének, Lorántfy Zsuzsannának és kisebbik fiuknak, Zsigmondnak köszönheti elsősorban a pataki iskola, hogy mind anyagi ellátottságában, mind oktatási és nevelési módszerét tekintve a kor színvonalára emelkedhetett. Ez utóbbival kapcsolatban elég két nevet említenünk, a Tolnai Dali János és a Comenius Amos János nevét. Az iskola jelentőségét emelte, szintén a Rákóczi családnak is köszönhető, országos hírlapkönyvtára és nyomdája.

Az iskola anyagilag megalapozott, korszerű oktatási és nevelési célkitűzésekkel folyó életének egén a felhők II. Rákóczi György fejedelem nem egészen reális politikai és katonai tevékenysége végén kezd-

tek gyülekezni, miután lengyelországi kudarcának következményei jelentek. Bár tiszteletre méltó személyes bátorsággal, szívóssággal, sőt vakmerőséggel igyekezett a fejedelemségén esett csorbát kiköszörölni, próbálkozása nem sikerült. Halálával indult meg a veszedelem lavinája Erdélyre, a magyarságra, a protestantizmusra, a pataki iskolára. Czeglédy István, később maga is vértanúhalált halt kassai predikátor, nyomtatásban is megjelent temetési predikációjának címlapján így foglalta össze tömören II. Rákóczi György utolsó éveinek kétségbeesett küzdelmét és halálát: "Midőn a magyarok veszedelmét életének ottan való szerencsétetésével (kockáztatásával) mint Paissal a pogány ellen tartóztatná véghre Gyalu s Fenes között harmadik harcát kelle azok ellen megh – ujjítani, a Pogányokban nem keveset elhullatni, utolszor azoktul négy sebeket venni, melyek miatt Istenhez is költözék lelke Váradon, Anno 1660. die 7. Iunni."³ Édesanyjának, Lorántfy Zsuzsannának, ki bár ellenezte fia lengyelországi vállalkozását, de elkeseredett küzdelmében, a háromszor újra kezdett harchoz szükséges pénzzel és egyéb anyagiakkal mindvégig hűségesen támogatta, csupán annyi adatott meg, hogy nem érte meg fia végleges bukását és halálát, pár hónappal korábban költözött el az élők sorából, április 1 – én. Felesége, Báthory Zsófia, aki egyesek szerint szívesen lett volna anyja hazájának, Lengyelországnak királynéja, anyósa temetésén vette férje halálos sebesülésének hírért. A "szerelmes feleség" sietett Váradra, ahová hívei mentették fejedelmüket. Még beszélhetett férjével, átköthette sebeit s karjába véve lezárhatta meghomályosult szemeit. Mint később kiderült, nem teljesítette, nem is akarta teljesíteni férje végakarátát: "... az Isten dicsőségére vigyázz, az igaz vallásban, kiben velünk élteél, álhatatos légy változhatatlanul, Ferkót ebben neveld, semmi világi dicsőség, semmi félelem attól el ne szakasszon."⁴ Annyit még megtett, hogy férjét hitvallásának megfelelő szertartással temettette el az akkor még református vártemplomban, 1661. április 29 – én. Városunk és iskolánk e korszakának írott emlékeit pusztító évtizedek nem hagytak feljegyzést ezekről a napokról, a későbbi eseményekről se sokat. Valószínűleg a pataki diákság teljes számmal vett részt a temetésen, homályosan sejtve, hogy nehéz idők következnek rájuk.

Az iskola élete azonban még egy darabig a megszokott vágányokon ment tovább. A külső körülmények nem voltak valami biztatóak. A két nagyhatalom, a török és a Habsburg birodalom marakodása Erdélyért és a török által még meg nem szállt magyar területekért még dühösebben folyt tovább. Az ellenreformáció, miután nem kellett tartania Erdély erejétől, még gátlástalanabban vetette rá magát a királyi Magyarországon

élő protestánsokra. A fejedelem temetése után Báthory Zsófia fiával, Rákóczi Ferencsel együtt katolizált, illetve rekatholizált, s Patakra jezsuita atyákat telepített. A Báthory Zsófiával mind szorosabb kapcsolatba került jezsuita páterek, köztük Sámbar Mátyás és Kiss Imre nemcsak döntésének helyességéről és hasznosságáról győzték meg a fejedelem – asszonyt, hanem befolyásuk alá vonva, ellenreformációs céljaiknak is megnyerték.

1661-től kezdve a Rákóczi birtokokon élő protestánsok egyre jobban érezték, hogy földesuruk, illetve földesasszonyuk elfogult római katolikusként él földesúri jogával. Szerintük visszaél vele, az érvényben levő országos törvény, az 1647-es vallásügyi törvénycikknek egyenes megsértésével. Megtiltotta ugyanis az északkeleti vármegyékben nagykiterjedésű birtoktestein, hogy a birtokokat terhelő egyházi és iskolai járandóságokat, amiket több mint száz éve a protestáns egyházak és iskolák élveztek, kiszolgáltassák. Ez a rendelkezése a pataki iskolát is igen érzékenyen érintette. A várhoz tartozó uradalomból származó járandóságok, részben még a Perényi Péter és Gábor, majd a Dobó-, Lorántfy- és Rákóczi család által teljesített, több végrendeletben az utódokra, örökösökre is átruházott köteles szolgáltatások képezték a tanárok és köztanítók fizetésének, valamint az iskola mindennapi szükségeinek és a szegény diákok nagy része élelmezésének az alapját. A felvidéki protestáns középbirtokosok néhány diák fenntartását biztosító alumnumai és az iskola birtokában levő néhány szőlő jövedelme az iskola anyagi bázisának csak kisebb részét tették.

A Báthory Zsófia támogatását élvező ellenreformáció tevékenysége lassan a városban és az ekklezsiában is, ami akkor még egyet jelentett, kezdett jelentkezni. A városi jegyző a város protokollumában néhány feljegyzést készített ezekből az időkől, ami arra enged következtetni, hogy a városban elenyésző kisebbségben élő, de eddig a protestánsokkal jó békességben élő római katolikusok, a várban lakó néhány jezsuita atyával az élen, a földesasszony teljes támogatásának tudatában, kezdik éreztetni hatalmukat. A vár fegyvereseire támaszkodva kisebb – nagyobb erőszakoskodásokat tesznek, erőszakkal igénybe veszik a reformátusok temetőjét és harangját, zavarják, több esetben megakadályozzák istentiszteletüket. Az egyik ilyen bejegyzés 1662 augusztus 5-éről: "Elsőben egy pápista szolgálját Legenyei Péter porkoláb pápista ceremóniával temettette a mi temetőnkbe, mind a két haranggal harangoztak nekie." 1662 októberében: "Egy pápista szabó meg halván, erőhatalommal banderiumot reánk küldvén Legenyei Péter porkoláb uramék az tornyot erőhatalommal meg nyitották, fel mentenek,

harangoztak. Az időtől fogva szabadosan élik a harangunkat és a temetőnket." Egy későbbi, 1664. május 4-én lezajlott, már az iskolát is sérelmesen érintő erőszakoskodásról ez jegyeztetett fel: "Mikor templomban valánk a város népe, Rákóczi Ferenc Urunk Ő Nagysága reá küldte megint az Német obsidiumot Buzinkai uramra, eggyel – mással kihánták magával együtt és violenter occupálták az Kántor Mihály testálta házat, melyet az ecclesiának hagyának, kiról a privilégiumok között Dobó Ferencz eő Nagysága Donatioja constál."⁵

Közben a juzsuita paterek a piactéren felállított emelvényekről a vár őrségének védelme alatt térítő predikációkat harsognak, s nyilvános vitára hívják a kollégium tanárait és diákjait, akik elfogadják a kihívást, sőt az 1664-es examenükre, év végi nyilvános vizsgájukra vissza is hívják vitára őket, de az atyák ebben a környezetben nem éreztek bátorságot a vitatkozáshoz és a meghívást durván visszautasították. Egyébként ezek a nyilvános viták több esetben mindkét részről bárdolatlan személyeskedésbe sülyedtek, bár irodalmi lecsapódásuk is volt: római részről Sámbar Mátyás, Kiss Imre és Illyefalvi István, református részről Pósházi János pataki tanár, Matkó István felsőbányai és Czeglédy István kassai lelkész könyveiben.

A pataki iskoláért felelősséget hordozó tiszáninneri egyházmegyék, elsősorban a zempléni egyházmegye, valamint a felvidéki protestáns köznemesség, melynek jó része diákja is volt valamikor az iskolának, látva a kollégium anyagi veszélyeztetettségét, igyekeznek a letiltott proventusok okozta kiesést pótolni. A zempléni egyházmegye lelkészei és tanítói 1662-től kezdve szervezik a gyülekezteknek a pataki iskola javára történő adakozását, s felhívják a többi egyházmegyét és a világiakat is annak támogatására.

Tarczali Pál olaszliszkai lelkész, a zempléni egyházmegye esperese, egyik, számára sok keserűséget okozó üggyel kapcsolatos deklarációjában, visszaemlékezve ezekre az évekre, ezt írta 1667-ben: "Azonban idvezült Fejedelem is az pogány fegyver miatt ez világbul kimulék, kinek eltakarítása után egynihány hónapok mulva mind Schola, mind Ecclesiák jövedelmét intercipiálták, mellyek azótágh is abban vannak. Mindazonáltal ez idők után mind eddig csettlettünk botlottunk, koldultunk, hogy sem az épületekben, sem az tanításban semmi fogyatkozás nem volt."⁶

A zempléni egyházmegye ezekben az években, éppen az iskola nehézségei miatt is, gyakrabban tart gyűléseket. Ezeknek jegyzőkönyvei is bizonyítják, hogy az iskola érdekében komolyan tevékenykedtek a tanítók és a lelkészek, s jelentős áldozatot hoztak a gyülekezetek. Az

1663. február 15-én Lasztócon tartott gyűlés jegyzőkönyvéből idézünk: "A Pataki Scholához a minémű jóakarattyokat ighirtik a Predikátorok, arra ma (is) emlékeztettek, kik közül Mikolai János uram conferalt fl. 12 (tizenkét forintot). Admovealtattak egyszersmind a Predikátorok, hogy Auditorit serkengessék a Scholához való adakozásra."⁷ Természetesen a korábnál – mikor még a várhoz tartozó uradalom az iskola szükségeinek nagyobb részéhez a fedezetet biztosította – a kollégiumban most szigorúbban kellett minden téren takarékoskodni. Valószínűleg ezért foglalkozott az iskola egyik professzora, Pósházi János azzal a gondolattal, elmenjen – e a szépsi gyülekezet nagyobb jövedelmet jelentő szószékére a kevésbé dotált pataki tanári katedráról. Az egyházmegye Patakon 1664. december 17-én tartott partialis (részleges) gyűlésének jegyzőkönyvében már arról olvashatunk, hogy mindkét professzor, Buzinkai Mihály és Pósházi János fizetését sikerült kielégítően rendezni, s Pósházi "eő kigyelme is megh gondolván azt, hogy ebben a Scholában többet szolgálhat, mint akármely Ecclesiában, engedelmesen annuált."⁸

Az ellenreformáció nyomása, egyebek mellett a pataki iskola gondja a tiszáninneri egyházmegye unióját is segített szorosabbra fűzni. Az 1665. február 12-én Olaszliszván tartott közgyűlésen, ahova a zempléniek a többi egyházmegye képviselőit is meghívták, állapították meg, hogy az annak idején, 1646-os tokaji generális zsinaton "megrögzített uniója a tiszáninneri diocesiseknek megszakadott", s most megújítására tesznek intézkedéseket.

Több szempontból is jellemző az 1665 január 20-i bodrogolaszi partiális zsinat jegyzőkönyvének egyik pontja, mely szerint Tokaj városa levélben értesítette az egyházmegyét, hogy a protektorok számára 80 forintot és 10 hordó bort, a scholának 100 forintot és 10 hordó bort, valamint 1 zsák tiszta búzát küldött. Tehát nemcsak a gyülekezetek, hanem a hegyaljai városok is támogatására siettek a kollégiumnak. Ennek a gyűlésnek a jegyzőkönyve is több zempléni gyülekezet nevét említi, akik komoly támogatásban részesítették az anyagi nehézségekkel küzdő iskolát.⁹ Sőt a régi hatalmát és erejét veszített, a török árnyékában mégis viszonylag szabadabb Erdély területéről is érkeznek a segélyek. Köztük a legjelentősebből az 1665-ös bodrogszerdahelyi gyűlés jegyzőkönyvében találunk tudósítást: "A méltóságos Erdélyi Fejedelem Apafi Mihály eő Nagyságának kegyességtől buzó házas társának Anna Bornemissza asszony levele olvastatott el, melyben eő Nagysága jelenti a Pataki Scholához való nagy indulatját, melyet nagyon is megh mutatott, küldvén Száz aranyakat és az jövendőre is azon jó akarattyát ajánlván."¹⁰

Kitűnik a fentiekből, hogy a pataki kollégium a Felvidék még túlnyomó részt protestáns lakosságának iskolája, a tiszáninneni egyházmegyék, a hegyaljai városok, a felvidéki köznemesség és az erdélyiek segítségével kivédte az ellenreformációnak Báthory Zsófia és I. Rákóczi Ferenc földesúri hatalma felhasználásával intézett első támadását. Az 1660-as évek derekán, ha szerényebb anyagi körülmények között is, de él és működik az iskola. A professzorok és praeceptorok végzik munkájukat, az év végi examenek megtartatnak nyilvánosan, s ezeken megjelennek a felvidéki protestáns rendek és az iskola más pártfogói. A kisebb-nagyobb zaklatásokat tűrik, remélve, hogy a különböző fórumokon foganatosított védekezésük eredményes lesz.

Tokaj városának fentebb említett levelében érdekes kitétel, hogy a "protektorok" részére is küldenek 80 forintot és 10 hordó bort. Igen, a protektorok. Ők azok a befolyásos személyek, az országgyűlésben, a királyi udvar és fő hivatalok közelében forgolódnak katolikus, vagy katholizált rendek, akiknek még számít valamit a nemzet függetlensége és tehetnének valamit a protestánsok és a pataki kollégium ügyének és érdekének védelmében is. Az ő fáradozásuk honorálására, esetleg jóindulatuk megnyerésére is kellettek a forintok és a borral telt hordók. Egy szélesebb fronton is folyt a protestánsok küzdelme vallásszabadságuk s a pataki iskola léte biztosításáért. Meggyűléseken, országgyűléseken, az ország ügyeit irányító főbb hivatalokban alkotmányos úton is próbálkoztak a védelemmel. Ezekből a küzdelmekből is látszik, hogy a nemzet függetlensége és szabadsága összefüggött a protestáns vallásszabadsággal, s ha az egyiket sérelem érte, azt a másik is rövid időn belül megszenvedte, s ha az egyik eredményt ért el, az a másik javát is szolgálta. A római katolikus, akkor még király-párti Zrínyi Miklós, elkeseredve távozván az 1662-es országgyűlésről, a zempléni követektől is elbúcsúzott, ezt így fogalmazta meg: "Én más valláson vagyok, de kegyelmetek szabadsága az én szabadságom is, a kegyelmeteken esett sérelem rajtam esett sérelem."¹¹

A királyi Magyarország tizenhárom északi, zömmel még protestáns vármegyeje követői által tiltakozott a pozsonyi országgyűlésen a katonai erőszakoskodások és a vallásügyi, köztük a pataki iskolát ért sérelmek ellen. Tiltakozásukat Lipót király visszautasította, így az országgyűlés napirendre sem tűzte s nem tárgyalta. A megyék követői kivonultak, később hazamentek az országgyűlésről. A nélkülük hozott törvényeket, mint alkotmányelleneseket kihirdetés nélkül küldték vissza a királynak. A felvidéki megyék ezután közvetlenül a királyt és a nádort ostromolták panaszos felterjesztéseikkel, melyekből a pataki iskola ügye soha nem

hiányzott. Végül a király azzal az indoklással, hogy az ország nyugalmanak helyreállítása kívánja, megbízta Wesselényi Ferenc nádort a vallási sérelmi ügyek elintézésével. A nádor előbb Kassán 1664 júliusában tartott ez ügyben tanácskozást az érdekeltekkel, de ez eredménytelenül végződött. Ezután augusztusban Sárospatakra hívott össze bizottságot kizárólag a pataki iskola és Báthory Zsófia, illetve I. Rákóczi Ferenc közötti nézeteltérések megszüntetésére. A bizottságban magas rangú római katolikus személyiségek, közjogi méltóságok, és a protestánsok képviselői voltak együtt. Négy napig folytak a várban a tárgyalások. Báthory Zsófia a jezsuiták által tanácsolt álláspontjához ragaszkodott: arra esetleg hajlandó majd, hogy a birtokain a protestánsoktól eddig elkobzott épületeket visszaadja, de a birtokokat terhelő egyházi és iskolai járandóságokat, bár jobbágyainak nagyobb része még protestáns volt, az 1647-es törvények ellenére sem hajlandó protestáns egyházaknak és iskoláknak folyósítani, így a pataki iskolának sem. A protestáns elvi álláspont is merev maradt. Végig azt hangsúlyozták, hogy nem egyezkedni akarnak, hanem a hatályban levő törvények érvényesítését kívánják. ennek következtében a bizottság eredménytelenül oszlott szét. A pataki iskola képviselői és pártfogói Zemplén Vármegye bíróságánál pert indítottak Báthory Zsófia ellen. Bár a pert megnyerték, s az ítélet elrendelte a birtok terhére az iskolai járandóságok folyósítását, a megye ítéletének végrehajtására mégsem kerülhetett sor. Ellenfelüknek a jezsuiták és a római katolikus főpapság segítségével sikerült a királytól a végrehajtást letiltó parancsot kieszközölnie. Csáky Ferenc felvidéki főkapitány kapott megbízást a királytól, hogy fegyveres erővel is akadályozza meg a végrehajtást. Bár az érvényben levő országos törvények még tiltották a jezsuita rendnek "fekvő jószággal bírni", 1666. január 1-én kelt adománylevelében Patakon három házat és Bodrogszadány falut ajándékozta a fejedelemasszony honoráriumként a rendnek.¹²

A protestánsok az ügyet jó reménységgel továbbra is Wesselényi nádor kezében hagyták, aki barátaival ekkor már kezdte előkészíteni a később róla elnevezett függetlenségi mozgalmat, de 1677 márciusában hirtelen meghalt. Ez a mozgalom a délnyugat-magyarországi jobbágyokon kívül, akiknek Zrínyi Péter szabadságot ígért, katonai tekintetben csak a felvidéki protestánsokra támaszkodhatott. Ezért a mozgalom vezetői, Nádasdy Ferenc és Zrínyi Péter a lehetőségek szerint a felvidékiek sérelmeinek orvoslására törekedtek. Zrínyi Péter, ekkor már I. Rákóczi Ferenc apósa, a rokon köteléket is felhasználva, 1667 decemberében Patakra jött és vejét is beszervezte a mozgalomba.

Igyekezett meggyőzni, hogy a felvidékiek fegyveres csatlakozása érdekében álljon el a római katolikus főpapság által irányított és szorgalmazott ellenreformáció támogatásától, sőt igyekezzék birtokain a protestánsok, így a pataki kollégium sérelmeit is jóvá tenni. I. Rákóczi Ferenc egyet is értett apósával, de édesanyja, Báthory Zsófia hallani sem akart erről. Hajthatatlanul ragaszkodott az iskolával kapcsolatban korábbi álláspontjához és továbbra is jóváhagyta birtokain az ellenreformáció erőszakos térítési akcióit.

A felvidéki vármegyék vezetői, kik között a Wesselényi féle mozgalom katonai szervezetében többen vezető szerepet vittek, 1668 elején Sátoraljaújhelyben tartott gyűlésükön újra békés úton próbálnak ügyükben fordulatot elérni. Követeket küldtek panaszaiikkal a nádor helyére kinevezett királyi helytartókhöz, Szelepcsényi Györgyhöz és Nádasdy Ferenchez. Bár ezek egyike titokban a mozgalom vezetője, a követeknek nem sikerült az atrocitásokat legfelsőbb helyről megszüntető végzést szerezniök.

Közben a kollégium életét egy nagyon kellemetlen, annak belső erőit romboló eseménysorozat zavarta meg. Az ifjúság és a professzorok közötti vitás kérdéssel indult, amit élessé talán a szűkösebb anyagi helyzetük és az ebből adódó idegességük tett. Arról volt szó, hogy nem tudtak megegyezni a részben az iskola szőlőiből, részben adományokból adódó borok korcsmai árusítását, illetve az abból származó jövedelmet tekintve, hogy mennyi bor árultassék a tanárokéból, mennyi az ifjúságéból, hogy ki rendelkezik tulajdonképpen az árusítás jogával. A vitás ügy az iskola törvényeinek értelmében a zempléni egyházmegye esperese, illetve közgyűlése elé került. A kollégium ifjúsága, élén önkormányzatának vezető testületével, a primáriusokkal, mivel úgy érezte, hogy nem elég gyorsan intézik ügyét s nem várakozásának megfelelő döntést fognak hozni, lázongani kezdett. Elhanyagolta, sőt szabotálta a tanulást, a professzorokat, a megye esperesét és gyűlését sértő bírálatokkal illették. A diákság és az egyházmegye vitáját csak mérgecsütötte, hogy az 1667-es tavaszi examen alkalmával jelenlevő patrónusok és az egyházmegyék vezetői, amikor "az Scholának megmaradására tartozó dolgokról discourálának", az ifjúság ettől a fórumtól is kérte a vitás ügy eldöntését, mely hozzá is fogott annak megtárgyalásához. Tárgyalás közben a diákság azt sejtve, hogy nem javára szóló döntés születik, hangos kiáltozással berontott az auditoriumba, ahol a "discursus" folyt. Ezen a patrónusok felháborodtak és keményebb kifejezésekkel utasították rendre az ifjúságot. Az ifjúságot ez annyira felbőszítette, hogy "ad arma" kiáltozásokkal kirohant a

teremből. Előszedték fegyvereiket, a mint Tarczali Pál esperes írásában olvashatjuk, "fegyvereikkel, puskákkal Scholában és külső udvaron kezdenek grassálni, Scholát mind kapuit belakotolván és az főrendek közül némelyeket éktelenül szidalmazni."¹³ Az egyházmegye, mint felelős főhatóság a diákságnak ezt a fegyveres tüntetését nem nézhette el. A "tumultus" szervezőit ki akarta nyomoztatni és meg akarta büntetni. Az ifjúság azonban nem volt hajlandó őket kiadni, még inkább megkeményedett, s egyetemlegesen vállalta a felelősséget.

Az egyházmegye esperesének véleménye szerint a korábban fegyelmezetlen magatartása miatt a kollégiumból kizárt, majd visszavett s később a diákönkormányzat élére, szeniorságra került Pásztor József szenior bosszúból lázította fel előbb a két professzor, majd az egyházmegye ellen a coetust. A diákság viszont úgy látta, hogy egyházi főhatósága, a zempléni egyházmegye, autonómiájának a szűkítésére törekszik. Már korábban, a nyugalmasabb időkben is előfordult a diákságnak ennél még erőteljesebb lázadása is. 1648-ban és 1660-ban egyenesen elhagyták az iskolát s napokra a közeli falvakba, városokba, erdőkbe vonultak, s így tiltakoztak szigorúan őrzött autonómiájuk valóságos vagy vélt megsértése ellen.

Az egyházmegye most nagyon óvatosan nyúlt az ifjúság lázongásának dolgához, nehogy az ellenreformáció kihasználja a túlságosan összezavarodott állapotot. A diákság a vitában a többi egyházmegyéhez és egyes világi patrónusokhoz írott körleveleiben védte igazát és kért tőlük támogatást. Úgy látszik nem is sikertelenül, mert a zempléni egyházmegye esperesével az élen, magatartásának helyességét igazolandó, a tiszáninneri diocesiseknek és világi patrónusoknak hosszú írásos declaratiót küldött, melyben ők is kérik az iskola érdekében segítségüket, hogy annak törvényes rendje helyreálljon.¹⁴

Sok huza-vona után végre elcsitultak a hullámok s az iskola élete visszaállt a régi törvények szabta vágányokra. Az egyházmegye közgyűlése pedagogiarchát választott az iskola élére Sellyei András személyében.¹⁵

A kollégium fent vázolt zavaros korszakának kevés dokumentuma között találunk két figyelemre méltó feljegyzést. Az egyik a zempléni egyházmegye 1667 októberében, Tarczali Pál esperes által fogalmazott declaratiojának a végén olvasható: "... immár megh teczik, sem Politicus sem Ecclesiasticus magistratus nem ismernek (t.i. a diákok), hanem undok Independentismusra vetettek, amely Independentismusnak minemű veszedelmes consequentiái lehetnek, tanullyák a főrendek az Angliai király példáján."¹⁶ A másik feljegyzés a zempléni egyházmegye

1669 februári sárospataki generális gyűlése jegyzőkönyvének 5. pontja, mely a kollégiumi pedagogiarcha (főigazgató) választása felől rendelkezik: "Sellyei András uramnak, behívattatván a Pataki Scholának igazgatására és az Ifjúságnak tanítására, hivatal adatott cum admonitione, hogy ha eő kegyelmének volna valami része a Chartesiani Philosophia szerint való opinióban, azt eő kegyelme le tenné. Sellyei uram eő kegyelme engedelmességhez a hivatalt megh köszömvén, ighirte magát a Mesterségben való szolgálatra. Egyszersmind mentvén maghát, hogy megh nevezet opinióban része nincsen."¹⁷ Ezekből a feljegyzésekből arra következtethetünk, amit Tarczali Pál is érzett, hogy a kollégium diáksága és az egyházmegye atyái közötti nézeteltérések mögött ott volt a korábban adminisztratív eszközökkel ugyan elfojtott, de az iskola diákjai között, ha néha vulgárisan is értelmezett és alkalmazott, de még mindig élő puritán eszmékhez való ragaszkodás és az atyák orthodox teológiája közötti elvi ellentét is.

Mire az iskolában folyó háborgások lecsendesedtek, Zrínyi Péter fáradozása is megteremtette gyümölcsét. 1669 áprilisában létrejött a békekesség, majd szövetség I. Rákóczi Ferenc és a felvidéki protestáns rendek között. Ennek alapokmányából közlünk itt részleteket. A bevezetés szövege a következő: "Mi, Rákóczi Ferenc, Erdély országának választott fejedelme, Magyarország Réseinek Ura és Székelyek Ispánja etc. recognoscálljuk tenere presentium, hogy aminémü controversia és Differentia ez előtt kilentz esztendőkkel circiter ezen földi Jóságainkban praetendált Parochiális Proventusoknak detentioja véget egy részről mi közöttünk, más részről az Evangelikus Uraim ministeri között vigore Art.14. Anni 1647... moveáltatott volt, jöllehet ez nagy és terhes differenciának complanatiojában sok nagy rendek fáradoztanak, de vége nem szakadhatván, most feljövén, Méltóságos Gróf Zrínyi Péter Horváth Országi Bán, Apám Uram ő kegyelme interponálván köztünk és az Evangelikus Uraimék között magát, amidőn az ő kegyelme recognitiojára Tekintetes Nagyságos Botskay István Uram Nemes Zemplén Vármegye Fő Ispánnya, Nagyságos Wesselényi Pál, ismét Nemzetes és Vitézlő Szuhay Mátyás, Kóródi Ispán Ferentz Assessor, Hetzey Baksa István Notariussa az Nemes Abaujvármegyének, Figedy Nagy András, Bogdány Farkas László, Dalmady István, Bessenyei Mihály Assessor a Nemes Zemplén Vármegyének, Kázméry Péter Notáriussa, Bonis Ferentz Assessor azon Zemplén Vármegyének, Keresztes András és Szent Péteri István Uraimék ő kegyelmek ide Sárospatakra confluálván, azon közöttünk fenn forgó differentiának complanatiojában szivesen forgolódott volna, két egész napi tractátusok után mi is édes

Magyar Nemzetünkhöz való coalescentiát és szép uniót akarván követnünk, ilyen complanatióra léptünk és accordáltunk."18

Ezután az okmány 5 pontban részletesen felsorolja a Rákóczi birtokokról a református egyháznak és a pataki iskolának járó anyagi támogatást. Ebben a részben szembetűnő az a kitétel, hogy amely birtokok haszonélvezője Báthory Zsófia, azok helyett az eklézsiái és iskolai járandóságokat Rákóczi Ferenc a maga birtokainak jövedelméből fizeti ki.

A protestáns rendek írásban egy kilenc pontból álló előterjesztést tehettek, melyre az okmány reflektál:

"Quo ad Primum. Ennek utána a Diákságnak, Nemességnek, Schola Mestereknek és Kántoroknak a templomban való szabados menetelek és jövedelemben semmi szűn és mód alatt akadékoszt és impedimetumot nem tészünk, nem is tétetünk. – Quo ad Secundum. Az evangélikusok harangjaival különben élni nem kívánunk, hanem kit Isten távoztasson, magunk s udvari tselédünk halála alkalmatosságával. – Quo ad Tertium et Quartum. De hinc az Evangélikusokat Papista ceremoniaknak exercitumjára és ünnepek megünnepelésére nem cogáljuk. – Quo ad Quintum. A templomban való menetelekben és békajövedelemben a Sárospataki Evangélikusok előtt ennek utána a kapuk be nem záratnak. – Quo ad Sextum. Kántor Mihály aquisitor legalta házáat a Schola Mestertől el foglaltatván restituállyuk. – Quo ad Septimum. A Temető köz lévén a Catholikusokkal addig, míg a Catholikusok más temető helyet keresnek. – Quo ad Octavum. A Parochiák kortsmájának impetitioja nem léssen. – Quo ad Nonum. A Körössy István Fiátul ad pios usus legáltatott ház, Szöllő s Major Pertinentiái megbetsültetvén, bets szerint való Árrát az Evangélikusoknak megadni parancsollyuk. – Mindezeknek nagyobb és illendőbb erősségére minden Jóságunkban levő Tiszteinknek Pátensink által demandállyuk, hogy a modo in posterum ezen complanatiohoz accomodállyák magokat és ezen már restituált Proventusoktul Comissionkat és Parancsolatunkat látván, citra ullam renitentiam eo facto effectuállyák. Successorink mind ezeknek megállására adstringállyuk magunkat Sub poena Articulari. – Datum in Arce Nostra Patakiensi, Die vigesima Sexta Mensis Aprili Anno Domini 1669. – Franciscus Rákóczi mp. – Stephanus Botskay mp. – Paulus Wesselényi mp. – Franciscus Bonis mp. – Petrus Kálniczky mp. – Johannes Pető de Gyöngyös et in diversis locis correcta per eundem mp. – Coram me Comites Petro a Zerény mp. – Coram me Francisco Nagy a Lessenye mp."19

Az I. Rákóczi Ferencsel történt megbékélés és megegyezés következtében a pataki kollégium is visszakapta korábban élvezett járandóságát. Úgy látszott, hogy az anyagi feltételek újra biztosítottak lesznek, s az iskola nyugodtan fejlődhet tovább. Ez a nyugalmasabb élet azonban igen rövid ideig tartott, mert a Wesselényi féle mozgalmat felszámolták, s megtorlásul a mozgalomban résztvevőket fej és jószágvesztésre ítélték. Néhány fej le is hullott. A volt pataki diákok közül a Bónis Ferencé, Czeglédi Istváné, később a Szuhay Mátyásé, miután a vezetőket I. Rákóczi Ferenc kivételével, kit sikerült édesanyjának megmentenie, már előbb kivégezték. A felvidéki hadsereg nem kapitulált egységei a hódoltság és Erdély területére menekültek, ahol fegyverben is maradtak. Hozzájuk csatlakozott több pataki diák és néhány lelkész is.

Az ellenreformációt teljesen magáévá tett győztes rezsím még dühösebben fogott hozzá újra a felvidéki protestáns nemesség likvidálásához és a protestáns gyülekezetek felszámolásához. Báthory Zsófia, ki fia életét részben a jezsuitáknak köszönhette, hűségét is bizonyítandó az ellenreformáció minden formájára áldását adta a Rákóczi birtokokon is. Elkezdődött újra a pataki gyülekezet és iskola gyötörtetése.

A városi protokollumban meghúzódik néhány rövid feljegyzés ezekről a napokról is. Innen tudjuk, hogy 1671 augusztusában már erős német helyőrség van a pataki várban, s nem tétlenkednek. Augusztus 5-én az erődítési munkák ürügyén "az Pataki nagy Templomot dél előtt 11 órakor Starombergh Nagysága meg nyitatta, mert a kolcsot nem atták kezébe, és semmi eszközöket ki nem attak, mindjárt rontani kezdette, amely templomnak el romlása megsirathatatlan romlására esett a pataki Ecclesiának."²⁰

Báthory Zsófia tudva, hogy a templomnak a római katolikusok részére való átadása már napok kérdése, a templom rontásának elkezdése után egy órával "egy Jesuitával protestáltatott az Fejedelem asszony Báthori Sophia ő Nagysága, hogy ő Nagyságának attá a Császár ő Felsége. Az templom rontásától megh szünt Starombergh ő Nagysága."²¹

A katonák tovább garázdálkodnak az iskolában. A német várparancsnok elvitette a kollégium udvarán tárolt értékes gerendákat. amit keserű szívvel így jegyzett fel a város nótáriusa: "Die 6 Augusti Az Nemet Praesidiumot a Generális ő Nagysága parancsolatjából a Scholára hatalommal reá küldvén, az nagy kaput sarkából ki vetvén, az scholábul violenter az templom épületire való hatalmas szép faragott fákat hordatni kezdette, mely fák az Reformata Ecclesiának bőven vagon még

száz forinttjában. Violenter hordatták, oly szin alatt, hogy megh adják, de az sohasem leszen."²²

Úgy látszik a fejedelem – asszony tiltakozása ellenére a generális a templom épületét is beszerkeszteti a vár védőművébe. Kaput vágatott a templom oldalfalára, ezt tette a vár bejáratává a befalazott régi várkapu helyett egy időre. Közben a templom református belső berendezését, a templom kriptájában nyugvó protestáns, volt várbirtokosok címereit és még meglevő halotti zászlóit is kihordatták. Erről is megemlékezik a városi protokollum: "Die 8. Augusti az templom oldalát keményen rontották az Nemetek... Hortták az templombeli eszközöket is, az strássa mester azt mondotta, a ki az Fejedelem részire való, nyúljon hozzá az ő Nagysága embere, a ki a városé, az Helvetica Reformata Ecclesiajé, azt azok vegyik gondozások alá. Mikor azon óra alatt ki ment Bélteki István Fő Bíró Uram egynehanyad magával, akor már az Predicallo székrül az veres bárson mind lefosztatott volt... más egyeb czímereket Dobó Ferenc ... es Lorántffi Mihály címereit, veres, fekete bársonyokat mind le vonták és az Udvarbíró Köröskényi Gáspár Uram házához vittik, azt mondtak aki az Ecclesiáé leszen, megh adjak, de semmit sem adtak megh... Az székeket és egyebeket az öregh Fejedelem ő Nagysága megh parancsolta mind az Várban hordják mindeniket."²³

Nemsokára a kollégium likvidálására is sort kerítettek. A korábban is fegyvert tartó diákság valószínűleg még jobban felfegyverkezett titokban, amiről a német parancsnok is tudomást szerzett. Kerülni akarván a vérontást, megtalálta a legmegfelelőbb alkalmat és módot az ifjúság lefegyverzésére. Néhány napig Patak megszállása után a református gyülekezet, melyhez a város lakosságának még mindig túlnyomó része tartozott, kifosztott templomában tarthatta istentiszteleteit. Egyik ilyen istentisztelet végeztével, melyen a diákság is részt vett, a vár parancsnoka bezáratta a várkaput, visszatartotta a népet, a lelkészeket és a város bíróját börtönbe csukatta, hogy esetleg lázadást ne szítsanak. Megszállatta az iskola üres épületeit és a diákság fegyvereit katonáival összeszedette. Békési András, városi nótárius erről a napról ennyit jegyzett fel: "Recognoscályuk azt is, hogy die 22. Apr. 1671 midőn a Délyesti órában az isteni szolgálatról vasárnap ki jöttünk volna templomunkból, tehát akkori német Commandant Adolphus Labon eő Nagysága az egész Pataki Gyülekezetet bérekesztvén az várban, mind férfiakat, mind asszonyi állatokat, magához fel hivatván akkori Predicator Szepsy András uramat, Szánthai Mátyás uramat, az Feő Bíró Bélteki István uramat, addig áristomban tartván mind eő kegyelmeket, mind az egész gyülekezetet, valameddig a Scholában a Deákságnak

fegyvereit el nem vették és a várban a Németek be nem vitték. Sereggel menvén fel a németek, muskotélyokkal, a Scholának mind a két kapuit megszállák, vagy néhány officzerek be menvén, azok a fegyvereket mind kamaránkint felkeresvén, kézhez vötték."²⁴

Most már ellenállástól sem kellett tartani s a diákságnak ultimátum-szerű parancsra el kellett hagynia Patakot 1671. október 20-ig. Buzinkai Mihály és Pósházi János álltak akkor az iskola élén, mert a korábban pedagogiarchának választott Sellyei Andrást, kiről kiderült, hogy kartéziánus elveit csak színleg adta fel, néhány hónap múlva menesztették. A két professzor irányításával, a primáriusok szervezésével a környékbeli gyülekezetekben, Kenézlőn, Vissen, Olasziban és Olaszliszkán húzták meg magukat egy időre a diákok, míg követeik Pósházi vezetésével Gyulafehérváron az Erdélybe menekülés lehetőségét intézték. A nyomdát és könyvtáruk egy részét magukkal mentették. Az év végén, vagy a következő és elején a kenézlői révén átkelve Debrecenbe, majd innét a nyomda felszerelését és a magukkal mentett könyvek egy részét hátrahagyva Gyulafehérvárra mentek. Itt Apafi fejedelemtől megkapták a II. Rákóczi György halála után felégetett gyulafehérvári kollégium épületét, amit kitataroztak. Itt rendezkedtek be, iskolájukat gyulafehérvár-sárospataki iskolának nevezték és várták az idők jobbra fordulását.

Szentimrei Mihályné

Jegyzetek

1. Zsilinszky Mihály: A magyar országgyűlések vallásügyi tárgyalásai. 2.k. Bp. 1891. 188.p.
2. Exequiarum Coeremonialium... Susannae Caroli... Albac-Iuliae, 1624.
3. Czeglédi István: ... II.Rákóczi Györgynek... Testének földbe tétele felett tött Praedicatio. Cassoviae, 1661.
4. Szilágyi Sándor: II.Rákóczi György, 1621–1660. Magyar Történeti Életrajzok. VII.évf. Bp. 1891. 207.p.
5. Protocollum Judicis Primarii et Senatus Oppidi Sáros Nagy Patak. Tom.2. 436.p. – Továbbiakban Prot.J.P.S. – Egyházkerületi Levéltár Sp.
6. Declaratio Processus Synodi Semigeneralis Ao 1667 die 5. Octobris, ab Alumnis quondam Scholae Sarospatachinae indigne lacessiti. = Protocollum Venerabili Tractus Zempleniensi. Tom.I/3. 741–788.p. Egyházkerületi Levéltár Sp.
7. Protocollum Venerabili Tractus Zempleniensi. Tom.I/3. 401.p. Továbbiakban Prot.V.T.Z. Egyházkerületi Levéltár Sp.
8. Prot.V.T.Z. I/3. 515.p.
9. Prot.V.T.Z. I/3. 617.p.
10. Prot.V.T.Z. I/3. 661.p.
11. Zsilinszky Mihály: A magyar országgyűlések vallásügyi tárgyalásai. 3.k. Bp. 1893. 266.p.
12. Szinyei Gerzson: Wesselényi Ferenc nádor szereplése a pataki főiskola és Báthory Zsófia közti veszélyes ügyben. Kézirat. Kt. 2081.
13. Declaratio... = Prot.V.T.Z. Tom.I/3. 764.p.
14. Declaratio... = Prot.V.T.Z. Tom.I/3. 741–788.p.
15. Acta Synodi Generali Sáros Patachiensi. 1669. 6. Febr. = Prot.V.T.Z. I/3. 849.p.
16. Declaratio... = Prot. V.T.Z. Tom.I/3. 787.p.
17. Acta Synodi Generali Sáros Patachiensi. 1669. 6. Febr. = Prot.V.T.Z. I/3. 849.p.
18. Compositio Patakiensis inter Illustrissimum Principum Franciscum Rákótzii ab una et nonnullos ex statu Evangelico partibus ab altera ratione Proventuum Parochialium. = (Szathmári Király György: A sárospataki ev. ref. főiskola története okmányokban... a XVIII.sz. végéig. Kézirat. 35–39.p. Kt.35.
19. Lásd 18. jegyzetpont.
20. Prot.J.P.S. Tom.3. 444.p.

21. Prot.J.P.S. Tom.3. 444.p.
22. Prot.J.P.S. Tom.3. 444.p.
23. Prot.J.P.S. Tom.3. 445.p.
24. Prot.J.P.S. Tom.2. 64.p.

SÜN THEO

Anno 1618 diebus 12 13 14 15 16 Junii in Synodo generali dioceseos Zempleniensis, Patachini, Seniore R(everendissimo) et Clarissimo viro domino Matthaeo Tihaméri, Pastore Ecclesiae Uijheliensis, in aedibus providi viri Danielis Borbeli celebrata.

Constitutiones

Bono Scholae Patachinae eiusque alumnorum in pietatis concordiae, pacis publicae et privatae et sanctorum morum studio atque observantia legum promovendorum, omnium denique turbarum excessuumque, contra leges intra et extra parietes scholae praecavendorum ergo propositae, sancctae in hac et Ecclesiae matriculam relatae, consensu et manuum subscriptione roboratae et perpetuo usu in omnibus punctis et clausulis, absque ulla diminutione et enervatione, conscientiose, tum a Gubernatoribus illorum, tum ab ipsa studiosa juventute observandae et cum efficacia. usurpandae.

I.

Inter Pastores Ecclae/siae/ Patachinae et Rectores Scholae eiusdem loci, sit pia concordia et charitas mutua, tamquam inter sacro sancti Verbi Dei Doctores et ad praelucendum suis Auditoribus ac discipulis, omnibus pietatis officiis bonove exemplo et ad promovendum Dei gloriam, publicumque Ecclae/siae/ et scholarum bonum tuendum adstrictos. Proinde si quid contra leges in hac Schola Patachina contigerit, quod componi per Rectores non possit, Pastores eiusdem loci requisiti, operam et studium ex christiano affectu conferant et communi consilio id omne componant, ac quidquid vergere in legum violationem et perniciem Scholae animadverterint, pervertere et evertere communicatis consiliis omni conatu satagant. In maximis vero difficillimis negotiis unanimi voto et consensu opem et consilium Re/vere/ndi ac clarissimi domini Senioris dioceseos Zempliniensis tamquam supremi Ecclesiarum et Scholarum omnium hujus Comitatus ecclesiasticae Judicis implorent, cuius autoritate finale sine ulla inhibitione, contradictione, provocatione, appellatione per studiosos facta instituendaque ad alios contra jura Ecclesiasticae potestatis, illa bona

conscientia, prout causa requisiverit, vel per se, vel per delectos, vel in particulari, vel in generali congregatione, intra vel extra parietes Scholae pro arbitrato comparantur et omnis contumax et effrenis inobedientia atque licentia anarchiae prophanae mater, divino et humano iuro concessis remedijs coerceatur.

II.

Magistratui Patronis et quibusquis, tam Ecclesiasticis quam Publicis in eminentia constitutis, debitum honorem, reverentiam obedientiam in rebus sanctis, iustis, licitis et honestis, omnem exhibeant secundum Ap/osto/lum 13,I.Pet/rus/:2-13.et sequentibus.

III.

Visitatio sancta utilis et necessaria in primis Scholae Patachinae secundum Articulum Eccl/esi/ae LXV. singulis annis sine ulla cuiusvis contradictione et praescriptione fiat et sancte semper observatur et per Seniore[m] Dioceseos et ab eo delectas personas instituitur.

IV.

Ut autem occasio omnis dissensionis, simultatis turbarum dissidij et tot malorum violentiarumque, quae hactenus inter oppidanos et studiosos contigerunt, praecidatur. Si quispiam ex oppidanis cuiusvis status et ordinis, iniuria aliqua afficiatur per studiosos, non vindicet eam manu sua, sed rem omnem Rectoribus Scholarum, (vel iis absentibus, si illatae iniuriae magnitudo ita postulaverit, per Seniore[m] Scholae, Pastoribus Eccl/esi/ae Patachinae) syncere cum idoneis testibus deferat, qui tenebantur ex officio secundum leges Scholae et constitutiones Eccl/esi/ae, quam possunt citissime agere contra inferentem iniuriam, legitimo processu secundum poenam transgressorum legum Scholae IX. Sic ex adverso studiosus per oppidanos, cuiusvis Status et ordinis iniuria affectus omnino vindicta privata sese cohibeat, sed Rectoribus conqueratur, qui evidenter cognita rei veritate, emissis aliquibus ex suis auditoribus, exponant causam magistratui vel patrono necessitate flagitante, ac petant vindictam aequam, iustam ac sufficientem, teneantur autem etiam illi, itidem ex officio injuria afficientem cuiuscunque sit status et ordinis, quam possunt citissime, aequae, iuste ac sufficienter punire, ita ut pro ratione delicti modis omnibus satisfiat iniuria affecto.

V.

Ad Arma provocationes, verberum, vulnerum etc/etera/, Commirationes itemque ineptas minimeque necessarias in Civitate et Suburbiiis gladiatorum et arcuum, clavarum, bombardarum, sagittarum et similium, armarum gestationes et ejaculationes, praeter casum necessariae, honestae et tutioris peregrationis ac defensionis legitimae in itinere omnino prohibemus iuxta legis X., punctum 3. et poenum transgressorum 8. Addito hoc quod si privatus simil et secundo castigatus obposito excessus idem tertio iteraverit tamquam contumax legum contemptor cum ignominia Schola excludetur.

VI.

Agitatio quorumvis in lodice ab hoc tempore in omnem posteritatem penitus interdicitur sub poena ignominosae ejectionis, non solum auctorum sed etiam complicum sine ulla spe receptionis.

VII.

Convivia publica exitus in postera, tamquam tot malorum superioribus temporibus ex temulentia per nonnullos proterve in iis patratorum fomes nulla celebrantur, verum si quis emissis ad sui educationem, oblata aliqua provincia et sparta gratificari voluerit, non nisi duobus aut tribus amicis adscitis sobria hospitalitate in privato museo eos excipiat.

VIII.

Omnium horrendum et execrandorum convitiorum iram Dei provocantium nominatim vero blasphemiae in Deum optimum creatorem in baptismum et animam usurpationem strictissime prohibemus secundum Dei verbum et Scholae legem X. puncto ultimo et poenam transgressorum VI.

Si quid autem temerario usu contraiverit excusso timore Dei et legum I. culpam publice deprecetur, secundo ex collegio disputantium commilitorum cum publica Rectorum denunciatione excludetur, nec recipiatur nisi indulto Senioris Dioceseos ad commendationem Rectoris et post seria poenitus atque spem emendationis evidentissimam.

Audientes vero blasphemias et convitia nec significantes Rectoribus
Scholae laesae conscientiae rei maneant.

-Matthaeus Tihameri Pastor Eccl/esi/ae Uyheliensis et Senior
Dioceseos Zempleniensis.

Urbanus M.Zanchi Consenior.

Joannes Boros Zemcinus.

Joannes Filiczki Rector Scholae pro tempore.

Geor/gius/ Geonczy Senior Scholae...Coetus...

Isten segítségével

a Zempléni egyházmegye 1618. június 12.13.14.15.16. napjain Sárospatakon, tiszteletes és tekintetes Tihaméri Mátyás szenior úr, az újhelyi gyülekezet pásztora elnökletével – a bölcs férfiú, Borbély Dániel házában – tartott generális gyűlésén hozattak az alábbi

R e n d s z a b á l y o k,¹

amelyek a Pataki Iskola javát és növendékeinek a jámborság, az egyetértés, a köz és a magán békesség, a feddhetetlen erkölcs szeretetét, a törvények tiszteletét segítik elő, továbbá minden az iskola falain kívül és belül előforduló törvényellenes zavargásoknak és kihágásoknak megelőzését célozzák. Ezek szentesítették, ebbe² és az Ecclesia anyakönyvébe beíratattak, egyetértéssel és saját kezű aláírással megerősítették, ezért minden csonkítás és enyhítés nélkül mind a kormányzók, mind a tanuló ifjúság által lelkiismeretesen megtartandók és hathatósan munkálandók.

I.

A Pataki Szent Gyülekezet pásztorai és az itteni iskola igazgatói között legyen szent egyetértés és kölcsönös szeretet, akik Isten szentséges Igéjének tanítóiként a hallgatók és tanítványaik előtt minden szent szolgálatukkal példamutatásra és Isten dicsőségének előmozdítására kötelezték el magukat. Ezért, ha majd ebben a Pataki Iskolában valami olyan törvényellenes cselekedet fordulna elő, amiben az igazgatók nem tudnának intézkedni, kerestessenek meg a helybeli Pásztorok, és az ő keresztyén indulatú közreműködésükkel, közös tanácskozás keretében intéztessék el. Ha észrevennék, hogy valaki törvénysértésre és az iskola veszedelmére hajlana, közös tanácskozás után teljes igyekezetükkel annak meggátlására és megghiúsítására törekedjenek. Fontosabb és nehezebb ügyekben egy akarattal kérjék a Zempléni egyházmegye Tiszteletes és Tekintetes szenior urának, ezen egyházmegye gyülekezetei és iskolái legfőbb egyházi bírójának segítségét és tanácsát, akinek tekintélyével ezek minden tiltakozás, ellentmondás, provokáció, az ifjúság által eszközölt, az egyházi hatóság megkerülésével másokhoz intézett fellebbezés kizárásával, jó lelkiismerettel, amint azt az ügy kívánja, akár önmaga, akár megbízottai által, partikuláris vagy generális gyűlésen, az iskola falain kívül vagy belül, pártatlan ítélettel

véglegesen intéztessenek el. Minden megátalkodott és féktelen engedetlenség és szabadosság, mint az istentelen anarchia szülőanyja, az isteni és emberi jog szerint megengedett eszközökkel zaboláztassék meg.

II.

A tisztségviselők, a patrónusok és bármely egyházi vagy világi méltóságban levők iránt kötelező tiszteletet, megbecsülést, a szent, igaz, szabad és emberséges dolgokban teljes engedelmességet tanúsítsanak, az Apostol 13. és az I. Péter 2:13 és következők szerint.

III.

A szent, a hasznos és a szükséges visitatio, főként a Pataki iskoláé, a LXV. artikulus szerint, évenként történjék meg minden ellentmondás és halogatás nélkül, és lelkiismeretesen tartassék meg, és az Egyházmegye Széniora, vagy az általa kijelölt személyek végezzék el.

IV.

Hogy pedig minden vizálykodásnak, ellentétnek, zavargásoknak, civódásnak és megannyi gonoszságnak és erőszakosságnak, ami a városiak és a tanulók között előfordult, a lehetősége is elvétezzék: ha valakit a városiak közül, bármely állású és rendű legyen is, valamilyen sérelem érné a tanulók részéről, az illető ne vegyen elégtételt a saját kezével, hanem az egész dolgot az Iskola Igazgatóinak, – vagy távollétükben, ha az elkövetett sérelem nagysága úgy kívánja, az Iskola Széniorán keresztül a Pataki Egyház Lelkipásztorainak, – alkalmas tanúkkal együtt, őszintén jelentse fel, akik hivatalból, az Iskola törvényeinek és az Egyház rendszabályainak megfelelően kötelesek a sérelmet elkövető ellen a törvényes eljárást, az Iskolának a kihágók büntetéséről szóló IX. törvénye szerint, a lehető leggyorsabban megindítani. Ugyanúgy, viszont ha tanulót érte városi polgár részéről sérelem, ő is mindenképpen tartózkodjék a magán- megtorlástól, hanem az Igazgatóknál tegyen panaszt, akik miután a tény valóságát megismerték, hallgatóik közül való néhány kiküldöttük által ismertessék az ügyet a városi előjárósággal, vagy ha a szükség úgy kívánná, a patrónussal, és kérjenek méltányos, igazságos és kielégítő büntetést; ők is hivatalból hasonlóképpen tartsák kötelességüknek a sérelmet okozót, bármilyen állású vagy rendű legyen is, a lehető leggyorsabban

méltányosan, igazságosan, és kielégítően megbüntetni, úgy hogy a vétség mértékéhez képest a sérelmet szenvedő elégtételt kapjon.

V.

A "fegyverre"³ szólítást, a megveréssel, megsebzéssel, stb. való fenyegetéseket, valamint a városban és a külvárosban kardoknak, kézfjaknak, buzogányoknak, puskáknak, nyilaknak és egyéb fegyvereknek illetlen és szükségtelen viselését és a lövöldözéseket, – a szükséges, tisztességes és bátorságos utazás, és útközben a törvényes védelem kivételével, – a X. törvény 3. pontja és a kihágók büntetéséről szóló 8. pont alapján, mindenestől fogva megtiltjuk. Hozzátesszük még azt, hogy aki először és másodszor elkövetett kihágásáért privátim megfeddetett, s ugyanazt harmadszor is elköveti, mint megátalkodott törvénysértő, az iskolából gyalázzal kizáratik.

VI.

Bárkinek lepedőben történő forgatása⁴ a szégyenteljes kicsapatás büntetésének terhe alatt, mind a kezdeményezők, mind a résztvevők visszavételének minden reménye nélkül, mostantól fogva minden időkre teljességgel megtiltatik.

VII.

Az exitussal⁵ kapcsolatos nyilvános lakoma, mint a múltban a rajtuk részegségből szilajon elkövetett annyi rossznak szülőanyja, ezután nem tartathatik, de ha valaki kedveskedni akar az ő hivatalra, munkakörbe kivételére érkezett emissusoknak, legfeljebb kettő vagy három meghívott barátjával, szerény vendégség keretében, tanulószobájában fogadja őket.

VIII.

Minden iszonyatos és kárhozatos, Isten haragját kihívó szitkozódásokat, nevezetesen a Teremtő Jó Isten, a keresztség és a Lélek káromlását, Isten Igéjének és az iskola X. törvénye utolsó pontjának, valamint a kihágók büntetéséről szóló VI. törvénynek megfelelően,⁶ a legszigorúbban megtiltjuk.

Ha valaki mégis vakmerő módon ellenszgülne, túltéve magát Isten félelmén és az I. törvényen, vétkéért nyilvánosan kérjen bocsánatot.

Második alkalommal a tudományos vitázók társaságából a Rectorok nyilvános felszólítására zárassék ki, és ne vétessék vissza csak az Egyházmegye széniorának a rector ajánlására adott engedélyével, és csak komoly megbánás után, és a megjobbulás nyilvánvaló reményében.

A káromlásokat és szitkozódásokat hallóknak pedig, ha azt nem jelentik a rectoroknak, az iskola sérelme terhelje lelküismeretüket.

Tihaméri Mátyás, az újhelyi Ecclesia lekipásztora és a Zempléni Diocesis széniora.

Zanchi M.Orbán, társszenior,

Szenci Boros János,

Filiczki János, az iskola ez idő szerinti rectorai,

Gönczi György, az iskola szeniora...

Fordította: Szentimrei Mihály

Jegyzetek

1. A Zempléni Református Egyházmegye, a pataki iskolának a 17. század folyamán is egyházi főhatósága, 1618. június 12–16 között, Sárospatakon tartott generális zsinatán hozta azokat a rendszabályokat, amelyeket a Sárospataki Református Kollégium fennmaradt legrégebbi törvényeinek tekinthetünk. Minden bizonnyal voltak korábbiak is, de ezek szövege nem maradt fenn, legalább is eddig nem került elő. – Egy súlyos incidens készítette az egyházmegye zsinatát meghozatalukra. Ezt az eseményt egykorú feljegyzésben, Sárospatak város tanácsának és főbírájának protocollumában az alábbi szövegezésben találhatjuk: "Memoriale. Anno 1618. Az Húsvét innepen az Úr Borat keztek az régi szokot mood szerint ki/mérni?/ keölt el az Hat hordo bor egi egész honapra, id est 13 Die Mai pünkösd eleöt három hétnél vasarnap, meli boroknak kellett volna csak az régi szokas az varos tö/r/venie szerinth eöt eöt csöbrösöknek lenniük, de az Ur Rakoczi Geörgi eö Nagha az varosra való nem tuggiuk mirt való haragiaban, eö az varosra bosszusagara csinaltatta az hordokat, eö maga kilencz kilencz csöbrösöknek, varosunk törüenie az privilegiumunk kivüeoil, s azerth kellett enni ideig tartan... fön az ünnep korcsimajanak, és ugain ekkor az Scholaban is az coetus arultanak bor... enni ideigh az varos bosszusagara, és az Ur... rara, ekkori udvarbiró lesette az kerülökiel, Hadnagioküal és tizedeseküel az Scholabul kihozott borth, Pankotay Andras, az Diakok az Scholabul az varos hadnagira ki rohanüan az felsö hostatra az Ur eö Nagha földere, ekkori vice Szücs Lukacs... Hadnagi az hosszuideig való ünnep korcsimaja miat leöt megh puskaüval...már egi Stephanus Kaposy neveö diákat meli szörnüü halälüav meg is halt, s el is temették. Scriptum per me propter memoriam seculi, Nicolaum Feöseös Judicem Primarium Anno Domini Millesimo Sextentesimo decimo octavo. 1618.14.die Maji.Mprio." /In "Protocollum Judicis Primarii et Senatus Oppidi Sáros Nagy Patak.Tom.2.1576–1739." 2.p./

Egy későbbi, Szombathy János 1788–1789-ben készített, a pataki Kollégium tanárainak latin nyelvű életrajzaiban találunk még említést a fenti incidensről. Ennek magyar fordítása 1865-ben jelent meg Sárospatakon. A Szcenci Boros Jánosról írott életrajzban olvashatjuk a következőket: "...örzi emlékéit Sárospatak városának jegyzökönyve is 1618. évre. Ugyanis ezen év május hónapján ellenkezés támadt a pataki polgárok és tanulók között a következő

ügy miatt: hajdan Sárospatakon az évenkénti három innepen csak a földesuraság kocsmájában volt bormérés, /kivéven az állandó kocsmákat, melyek akkor is mértek/, s a városiaknak bort mérniök addig nem lehetett, míg a közönséges "innepi bor" néven nevezett hat hordó bor a földes uraság hasznára el nem árultatott; úgy hogy évenként ezen három innepi napon a földesuraság számítása szerint 18 hordó bornak kellett összesen elméretnie; a mennyi eladatván, mindenkinek szabad volt a bormérés II. Maximilian 1572. kiadott szabadalmának erejénél fogva. Történt pedig 1618 húsvét ünnepén, hogy azon hat hordó, mellynek borát Rákóczi György földesúr kocsmájában el kellett árulni, a szokottnál nagyobb vala, s így a kimérés is nagyon sokáig tartott. Tehát a városi tisztviselők, hogy az innepi bor gyorsabban elárultassék, következőleg a polgárok annál hamarabb élvezzék a bormérési jogot, akadályozni akarták, hogy senki a városi polgárok közül bort a kollégium kocsmájából, /hol mint állandó kocsmában ekkor is szabad volt a bormérés/ ne vigyen; sőt öröket is állítottak, kik az iskola kocsmájából a városra vitt bort elszedték. Észrevevén ezt a tanulók, bosszankodva törnek ki a kollégiumból, a városi tisztviselőket megtámadják; a mikor Szücs Lukács alvezér vagy városi hadnagy /protribunus oppidanus/ puskával fegyverkezve, a tanulók közül Kapossi Istvánt agyon lőtte." /In "A Sárospataki Ref.Főiskola tanárainak életrajza. Szombathy János latin eredetije után fordították tobben. Sp.1865. 132–133.p./EE.551/a.

2. In "Protocollum Judicis Primariü et Senatus Oppidi Sáros Nagy Patak. Tom.1.1559–1754. – 200–203.p.
3. Az "Ad arma" /"Fegyverbe!"/ felkiáltás riadóztatta veszély esetén a kollégium ifjúságát, amikor minden diák köteles volt valamilyen fegyvert ragadni, az udvaron gyülekezni, s ilyenkor a kapukat bezárták. Ma már nem tudjuk hogyan alakult ki ez a szokás. Minden esetre a 17. század elejétől vannak róla frásos feljegyzések, s nem is szűnt meg csak a 19. század harmincas éveiben. Az iskola főhatóságai által szerkesztett törvények mindig tiltották, s igyekeztek az ifjúság spontán önvédelmének ezt a módját megszüntetni. Valószínűleg azért nem sikerült ez sokáig, mert az ifjúság szigorúan ragaszkodni próbált autonómiájához, s amikor úgy érezte, hogy ezt az iskolai főhatóság, vagy a "jóltevők" veszélyeztetik, ultima ratio-ként az említett időkben többször is alkalmazta, nem csupán külső veszélyek esetén.

4. Az "agitatio in lodice" durva diákszokás volt a 16. és 17. században. Az ellenszenvessé vált diáktársukat a többiek lepedőbe vagy pokrócba burkolva forgatták a levegőben és ütlegelték.
5. Az "exitus" a vidéki iskolákba rectornak vagy praeceptornak kimenő, végzett diákok búcsúlakomája volt, amin az egyházközségek értük jött küldöttei, az "emissi", vagy "expressi" is részt vettek, sok esetben annak költségeit részben vagy egészben fedezték. Mivel ezek a búcsúlakomák sokszor elfajultak, igyekeztek az iskolai törvény által is szerényebb és illendőbb keretek közé szorítani azokat. Az "exitus" befejező része másnap reggel ment végbe, amikor a távozót diákbarátai a városon kívülre kísérték, és valamelyik útmenti csárdában az utolsó búcsúpohár felhajtása után útjára bocsátották. Ez a hagyományossá vált diákszokás a múlt század hetvenes éveinek elején szűnt meg, amikor Patakon is megindult a külön tanítóképzés.
6. Az 1618-as rendszabályok IV., V. és VIII. pontjaiban olvashatunk hivatkozást egy korábbi, minden bizonnyal a 16. században keletkezett, elveszett illetve eddig még elő nem került iskolai törvényekre. Ezek a hivatkozások külön említik a régi X. törvényt, s külön a kihágások büntetéséről szóló VI., VIII. és IX. törvényt.

A PATAKI KOLLÉGIUM
TÖRTÉNETÉNEK
DOKUMENTUMAIBÓL



Tanévnyitó beszéd

– 1949. IX. 11. –

Testvéreim!

1948. aug. 31-én délután az amszterdami díszes koncertépület mellől, melyben az Egyházak Világtanácsa tartotta első nagygyűlését, egy társas autóbusz indult el a holland főváros közelében fekvő városka: Naarden felé. A csehszlovákiai, lengyelországi és magyarországi evangéliumi egyházak delegátusai ültek benne, akik a világkonferenciának zsúfolt programja közben ezt a délutánt használták fel arra, hogy elzarándokoljanak a nagy cseh-morva pedagógusnak, a cseh-testvér egyház egyik első püspökének, minden idők egyik legnagyobb nevelői lángelméjének, a négy évig sárospataki főiskolánkban is működött Comenius Ámos Jánosnak a sírjához. A nagy száműzött hamvai egy erre a célra átalakított kicsi flamand templomban várakoznak a feltámadás napjára. Vasrács osztja ketté az előcsarnokot és a szentélyt. A vasrácson finom művi szoborcsoportok ábrázolják a hányt-vetet sorsú nagy férfiú életének egy-egy nevezetes állomását. A legmeghatóbb mindenki számára bizonyára az a jelenet, amikor az újra bújosó kezét az elszakadás fájdalmában térdreerokadt hitvese szorongatja, körülvéve rajongó gyermekeitől. S én mégsem ezt a jelenetet nézegettem legtovább, hanem azt a másikat, ahol a már agg tudóst zsinóros magyarruhás fiúk és lányok veszik körül, tanító szavára – kezére ügyelve. 300 évvel ezelőtt élt pataki diákok emléke ez. Ehhez hasonló jelenetet örökít meg a szentélyben elhelyezett, hat csiszolt üveglapból köralakban kiképezett emlékmű egyik oldala is, alól arasznyi betűkkel "Sárospatak 1650–1654", fölötte itt írt leghíresebb műveinek a címe, élén az Orbis Pictus-szal. Maga a kép az ős magistert nagy nyitott könyv mellett ülve szemlélteti, ugyancsak magyarruhás fiúk és lányok társaságában. Közös zsolttár-énekülésünk után a lengyel evangéliumi egyház püspöke imádkozott, a cseh testvér-egyház azóta már elhunyt moderátora mondott beszédet. Magyar részről nekem jutott a megtiszteltetés, hogy mint pataki tanár, kifejezésre juttassam hálánkat és kegyeletünket e szellemóriás emlékezeze iránt. Beszédemben abból a másik emlékműből indultam ki, amelyik itt van, a mi főiskolánk nagy portájának a falába illesztve, s évszámaival is azt hirdeti: ebben az évben lesz 300. évfordulója annak, hogy Comenius Lorántfy Zsuzsánna fejedelemasszony és Rákóczi Zsigmond ismételt hívogatásának engedve Sárospatakra jött.

Az Isten kegyelméből ma megnyíló iskolai évet szeretnők ennek a nevezetes évfordulónak a fényébe állítani. Az új iskolai év első ünnepi

órájában hadd szóljon hozzánk az illusztris pataki skóla legnagyobb tanítója, vagy ahogy a kollégium tudós történetírója Szombathi János nevezte: paedagogarchája:

Mi meg halljuk meg, mit üzen nekünk 300 év távlatából, hogy régi zengzettel programot adjon a 419. iskolai évnék. Tehát nem emlékbeszédet tartunk, hanem a mában állva a jövő feladataira figyelünk, amikor őt idézzük. Comenius neve és műve ma is program; életrevaló, modern és korszerű elgondolások, meglátások, ihletések és feladatok tömege tolul elénk életművéből, közelebből itteni működéséből; Pataki kollégiumunk, egyetemes hazai művelődésünk, szláv szomszédainkkal való kulturális kapcsolataink, gyakorlati és egyetemes keresztyénségünk s az emberiség közös, legnagyobb ügyei szempontjából egyaránt e felé a fényes szellem felé fordulni nem annyi, mint 300 évvel visszafelé nézni, hanem azt jelenti, hogy éppen ma, itt és most, vele együtt előre nézzünk és felfelé nézzünk.

Egy évnyitó beszéd keretében természetesen nem mérhetjük le pontosan, mit jelentett Comenius a maga korában és mit jelent ma. Ehhez értekezések és elmélyülő tanulmányok egész sorára van szükség, amire – hisszük – szívesen fog vállalkozni sok pataki tanár és diák, hogy érdeklődési körének megfelelően hozzájáruljon Comenius nagyszerű és sokoldalú szellemének mai tolmácsolásához. A nyelvész, a természettudomány művelője, a történész, a szellemtudomány és alkalmazott lélektan bűvára, a filozófus és a teológus, de mindenekeft a nevelő és a növendék, a tanár és a tanuló – mind-mind harmatosan friss tanulságokat meríthet belőle. Mert az ő életművére is áll, mit Goethe mond /kinek születése 200. évfordulója szintén erre az évre esik/:

"Die unbegreiflich hohen Werke

Sind herrlich, wie am ersten Tag."

"A felfoghatatlanul magasztos művek

Oly felségesek, mint születésük napján."

Mi most ennek a magasztos és felséges életműnek: a Comeniusénak csak néhány fényes szilánkját villantjuk meg, – azokat, amelyeket különösen időszerűeknek és a mai ünnepi alkalomhoz illőnek tartunk, beleállítva iskolánk, munkánk, népünk, egyházunk s az emberiség mai életébe.

Nagyon jól mondja Dezső Lajos, a Nagy oktatástan fordítója, a pataki tanítóképezde egykori tudós igazgatója: "Az eszme, melyre Comenius neveléstudománya egész rendszerét építé: az ember rendeltetése, amint azt a theológiai anthropológia tanítja." S bizonyára igaza van Rácz

Lajosnak, a szintén pataki Comenius-kutatónak, amikor így ír róla: "Ő az első rendszeres pedagógiai elmélkedő, aki az ember lényegéből vezette le a nevelés célját és eszközeit." Minden nevelés végső kérdése: kicsoda az ember, mi a rendeltetése? Comenius erre a kérdésre a Szentírás alapján felel, Isten szózatával, melyet így tolmácsol: "Ha engemet ismersz, óh ember! magadat ismerd meg; engemet, mint az örökkévalóság, bölcsesség s boldogság forrását; magadat, mint az én teremtményemet, képmásomat s gyönyörűségemet. Mert az örökkévalóság részesévé tettelek téged; a te használatodra készítettem az eget, a földet s amik azokban vannak... dicsőséggel és tisztességgel koronáztalak meg tégedet. (VIII. zsoltár) S hogy semmi se hiányozzék, a magam képét adtam neked, a magam természetét kötöttem össze a tiédde, ami egyetlen látható vagy láthatatlan teremtménynek sem lett osztályrészévé. Mert vajjon melyik égi vagy földi teremtménynek dicsekedhetik azzal, hogy Isten az ő testében megjelenvén meglátogatott az angyaloktól? (I.Tim.3,16.) Nem csupán látták és csodálták pedig, akit látni vágyakoztak (I.Pét.1,12.), hanem a testben megjelent Istent, azaz az Istennek és embernek fiát imádták. Értsd meg tehát, hogy te az én műveim tetőpontja, csodálatreméltó kivonata s azok közt Isten helyettese, az én dicsőségem koronája vagy. – Vajha mindezek ne csak a templomok ajtóira, a könyvek címlapjaira, ne csak az emberek nyelvére, fülére, szemére lennének felírva, hanem szívükbe lennének vésvé. Mindazok, akik az emberképzés tisztét viselik, törekedjenek főképpen arra, hogy mindenkit tanítsanak meg erre a méltóságra és kiválóságra való tekintettel élni és igyekezzenek a fenséges cél elérésére minden eszközt felhasználni." A Didactica Magnának ezekben a szépséges, biblikus erejű gondolataiban minden embernevelés örök és végső alapjai és távlatai tárulnak fel előttünk. Az Ige örökkévaló, tehát mindig időszertű és forradalmian új igazságai csendülnek meg benne. Mindig újonnan Isten maga mondja meg, egy elhallgattathatatlan példabeszédben, hogy kicsoda az ember, mire rendelte őt teremtő és megváltó Ura, aki érte emberré lett, hogy a maga képére újjáteremtse. Az Isten képére teremtett és újjáteremtendő ember összes lelki, szellemi és testi képességeinek erre a képre, a Jézus Krisztus orcája szerint kell mintázódnia és kiművelődnie. Az ember nem tudja többé önmagában és önmagától, hogy kicsoda ő és mivé kell lennie; nem tudja, hogy mi a humánus, mi a humanitás, az emberiség, az emberi mivolt. Ezt Jézus Krisztustól kell újonnan megtanulnia, amikor Ő szuverén isteni hatalommal és szabad kegyelemmel elkezdí vonzani, alakítani, formálni, úgyhogy megöli és újjáteremti. Ehhez az újjáteremtő istenemberi műhöz

kell tapadnia és hozzáigazodnia a nevelés és emberképzés egész munkájának. Így mondja ezt Comenius, amikor 1650. májusában Patakra jövén, beletekint az akkori kollégium életébe s pár nap alatt ragyogó tervezetet körvonalazott az iskola megreformálására: "Szóval az egész embert emberiségre kell formálni és az egész isteni képnek bennünk való visszaállítására, az ősképek hasonlóságára, hogy ez az iskola az kezdjen lenni, amivé igazában az összesnek lennie kell: az emberiség műhelyévé, ég és föld faiskolájává (csemeterkertjévé), amint a próféták által mondja az Úr"

Hogy Comeniusnak ezek a gondolatai mennyire modernek, arról első pillantásra meggyőződhetünk, ha pl. korunk legnagyobb teológusának, Barth Károlynak, teológia akadémiaánk stb. tanárának "Evangélium és művelődés" című dolgozatával hasonlítjuk össze. Itt is a művelődés, képzés és nevelés alapja, célja és végső feltétele: a Jézus Krisztus képére való formáltatásunk. Ez ad értelmet és lehetőséget minden emberi fáradozásnak a nevelői tevékenységben, ha azt a teremtmény alázatával, hűségével és tárgyilagosságával – az ősképre figyelve, hitben teljesítjük.

Szerfölött tévedne, aki azt gondolná, hogy Comeniust – s általában a keresztyén nevelést, képzést és művelődést ezek a bibliai, teológiai mélységek elvonják a valóságtól, a valóságos embertől s ennek reális életfeladataitól. Éppen ellenkezőleg! Comenius – és vele együtt minden igaz keresztyén nevelés – a **pedagógiai realizmus** talaján áll. Hiszen ő nem is tud másféle keresztyénséget elképzelni, mint **gyakorlati, munkás**, a valóság talaján álló, a társadalmi viszonyokat állandóan a haladás, a fejlődés irányában tökéletesítő keresztyénséget, amelyik az élet minden viszonylatában felismeri a hibákat, maradiságokat, testi-lelki-szellemi ínséget és nyomort s mindezt szüntelen tevékenységgel orvosolni igyekszik. Helyesen állapítja meg róla Rác Lajos: "Úttörő a verbálizmussal (a puszta szó és fogalom elemzéssel) szemben a tárgy oktatásnak s ennél fogva a szemléltetésnek követelésében; a nyelvoktatásnak, a latin nyelvénél a helyesebb oktatási módszer alkalmazásában, az iskolai kényszer és testi fenyítés elítélésében, az indukció előtérbe állításában, egyik alapvetője az általános népiskolának." Formális szó- és fogalommagolás, élettől idegen, gyakorlatiatlan, lélekölő iskolamesterség helyett az élet ízeivel: **szemléletességgel, örömmel, személyes és eleven érdekességgel**, a valóság életritmusával akarta megtölteni a tanítás és nevelés egész munkáját. Azt kívánja, hogy merev tekintélyelvűség helyett valóság, a dolgok személyes szemlélése, íze, tapogatása, saját érzékszerveink

által való érzékelése útján jussunk világos és szemléletes ismeretre, távortartva mindent, ami kívülről parancsolt hitet, bizonytalan tudományt és balga érzést kelt. Comenius a latin nyelv tanításától kezdve, minden ismeretet az "autopoia" és az "autopraxis" – a személyes szemlélet és gyakorlat útján kíván elsajátíttatni a növendékekkel. Így a tanulást az önkéntesség öröme hatja át s a tiszta kellemesség tölti el.

Vannak – e ennél modernebb nevelői alapelvek? Nem hat – e ránk is, ma is felszabadítólag, amit Comenius akar tanártól és diáktól: a tanítás és tanulás, a nevelés és nevelődés önkéntes, belülről, a személyiség mélyéből, az élet élt valóságából fakadó öröme és kedvessége? Vajjon nem az bénítja – e meg reménytelenül s teszi unottá, vígasztalanná, áporodottá, nyüggé, taposómalommá iskolai és internátusi munkákat, hogy nem lüktet benne szüntelenül tanár és diák együtt, szabadon növekedő, a teljesebb, tökéletesebb emberré fejlődés újjongó életaktusa?

Milyen sugárzó szabadsággal süvölt felénk comenius hívó – szava, jelmondata, amit a pataki főiskolai nyomda első termékétől: itt tartott iskolai beszédeitől kezdve minden művének címlapjára rányomtatott: "Omnia sponta fluant; absit violentia rebus". "Önként folyjon minden, – az erőszak távol legyen a dolgoktól!"

Halljátok? Nem "muszáj", hanem szabad, lehet tanulni és tanítani, nevelni és nevelődni, önként, szabadon, az Isten gyermekeinek örömeivel és szabadságával! Szabad, lehet tudni – látni – ismerni – tapasztalni – gyakorolni, mindent, ami méltó Isten gyermekeihez, – szabad belenézni a természet, a szellem és Isten minden dolgának ismeretébe. Pansophia! – szabad a mi széttördelt és elnyomorodott emberi tudásvilágunk egységére és teljességére törni, szabad mindenkinek, mindent teljesen elsajátítania, szabad az egészre "mennie", egész embernek lenni! Szabad birtokba venni mindazt, amit a Teremtő az ember uralma alá rendelt s szabad azt formálni, alakítani, tökéletesíteni, ami bennünk és rajtunk kívül van, – szabad, szabad!

És itt bizonyára nagyon helyénvaló lesz rámutatni egy olyan szabadságra, amely minden egyéb szabadság végső értelme és előfeltétele: a lelkiismereti szabadságra, és a vallás szabad gyakorlásának jogára, melyet a Magyar Népköztársaságnak a most nyáron törvénybeiktatott alkotmánya az állam minden polgára számára ünnepélyesen biztosított s ennek érdekében az egyházat különválasztja az államtól (54. .) Ennek, vagyis a szabad egyház a szabad államban elvnek természetes folyománya a **fakultatív vallásoktatás** bevezetése. Ha komolyan vesszük Comenius fentebb idézett jelszavát: "Önként folyjon minden, az erőszak távol legyen a dolgoktól!" – és ha rágondolunk

Kálvin még egy századdal régiebb és mélyebb zengésű szavára: "Isten gyűlöli a fogcsikorgatva való engedelmességet, mert Ő jókedvű adakozót keres", azt keresi, aki önként, jókedvűből, nem külső kényszerből adja neki önmagát – akkor bizonyára azt fogjuk mondai: ez a törvényerejű rendelkezés, amelyik kimondja, hogy a vallásoktatás nem kötelező, hanem minden állampolgárnak szabad és önkéntes joga, – egy olyan nyújtól, látszatbirtokállománytól mentesíti az egyházat, amelyre – ha hivatását helyesen értelmezte, sohasem alapíthatta létét és jövőjét. Mi bizonyosak vagyunk egyházunknak, a Krisztus egyházának missziói öröme felől, amelytől lelkesülve élni fog az alkotmány–nyújtotta szabadsággal: tagjainak és gyermekeinek önként, nem külső állami kényszerből történő vallásos nevelése szabad lehetőségével. Annyival inkább, mert bizonyos affelől, hogy lélek szerint tagjai eddig sem az állami törvény kötelezésének, hanem Lélek szabad indításának engedtek, amikor az egyház hűséges tagjaiként neveltették gyermekeiket. Magától értetődőnek tartjuk, hogy a szülők és gyermekek az alkotmány–biztosította lelkiismereti szabadság félelmetlenségében fogják ezentúl gyakorolni az egyháztagságukból folyó s az Isten színe előtt álló lelkiismeret szabad döntésében megnyilvánuló hivatásukat. Isten hív, szabadon hív, – szabad neki engedelmeskednünk, – ismernünk, Róla vallást tennünk, – Jézus Krisztussal a Szentlélek szabadságában járnunk és örvendeznünk! – "Önként folyjon minden, az erőszak távol legyen a dolgoktól!" Ódon köntösben figyelemreméltóan modern tud lenni Comenius társadalomszemlélete és kíváló a szociális érzéke is. Azt mondja: "minden embernek meg kell ismerkednie a műveltséggel. Azt kívánom, hogy nálatok senki a nemességből, senki a polgári rendű ifjúságból, senki a jobb tehetségű paraszti népből e tanultabb csiszoltságtól ne legyen távol, annak elérése végett, hogy ezután sohase hiányozzanak olyanok, akiket állami s egyházi hivatalokra dicsérettel s közhaszonnal alkalmazni lehessen. Hogyha erre törekszünk, gondoskodni kell majd arról, hogy az otthoni szűk vagyoni helyzet senkit, aki a művelődésre vágyik, ne akadályozhasson." "A kezdet megvan, mert iskolánk...annyi kamarával van már felszerelve, hogy százat, meg százat befogad s itt már behozták azt a szokást, hogy minden tanulni vágyó, nemes és plebeius együtt lakik. Mily könnyű ezt a kívánt szándékhoz képest kiterjeszteni!" "Állítani kell majd t.i. a szegényebbek ingyen való táplálására közös asztalokat, amilyen nagy számban csak lehet, mert az iskola látogatottságának ez az egyetlen alapja, mint a szántó földön a gazdagabb aratásnak a bőségesebb vetés." S a továbbiakban szorgalmazza, hogy őfenségeik (Lorántfy Zsuzsánna, II.

Rákóczi György és Zsigmond) jó példával járjanak elő tápintézetek alapításában és fenntartásában a szegény diákok részére. Nyomdánkon kívül **konviktusunknak** is gondolnia kell arra ebben az évben, hogy diákszociális jótétemény jellegének Comenius volt az első nagyszabású szorgalmazója. S amikor a Magyar Népköztársaság minden eddiginél nagyobb számarányban törekszik iskolához, műveltséghez juttatni a munkásság és dolgozó parasztság gyermekeit, – akkor új formában és új feltételek közt Comeniusnak a maga korában forradalmian új célkitűzése – "hogy minden embernek meg kell ismerkednie a műveltséggel" – hatalmas lépéssel halad előre a megvalósulás felé.

De nemcsak általában a szegények fokozottabb felkarolására gondol, hanem ezek között is az ő szétszórt nemzete és egyháza maradékainak megőrzésére és kiművelésére. "Részemről kikötöm, hogy legyen szabad a ti terebélyes fátok árnyékában fészket rakni a mi égi madarainknak, t.i. az égi bölcsesség növendékeinek." "Egyik – másik közös asztal ingyenes jótéteménye legyen a mi növendékeinké, mi által a mi tehetségeink is így jobban művelve, valamikor, ha megsegít minket az Isten, az Augias istállójának kitisztítására alkalmasakká legyenek." Így válik a pataki iskola nemcsak a magyar, hanem a szomszédos szlávok, elsősorban a cseh-morvák és szlovákok Alma Máterévé is.

Ismeretes dolog, hogy Comenius Patakra jövetelének megvoltak a politikai összefüggései is: hiszen a Rákócziaktól várta szerencsétlen népének, hazájának és egyházának a Habsburg elnyomás alól való felszabadítását, amire a részéről túlságos hiszékenységgel kezelt rajongó látnok: Drábik ismételt jóvendőlései is újra meg újra tápot adtak neki. De igazságtalanok volnánk hozzá, a cseh-morva atyafiak kereszt alatt nyögő egyházának követéhez s eltiport hazájának bújdosójához, ha nem látnók benne a Habsburg-ház zsarnoksága alatt együtt-szenvedett protestáns hitvalló sors közösségét és nem hallanók kicsendülni a szláv – magyar testvériségnek művein végigvonuló, újra meg újra kicsendülő hangját. Bizonyos, hogy jó 130 esztendő után a Comenius emléke is hatott azokra a pataki diákokra, akik a lelkipásztorok nélkül sínylő testvéregyháznak seregestől segítségére siettek, amikor József császár türelmi rendelete ezt már lehetővé tette. Ma is szép számmal élnek ott az oda kivándorolt magyar lelkipásztorok leszármazottai, közülük nem egy most is az egyház szolgálatában áll. S bizonyára több mint szimbolikus jelentősége volt annak, hogy 1892-ben, Comenius születésének 300. évfordulóján a pataki iskolában Comenius alapítvány létesült, ingyen lakást és kosztot biztosítva itt tanuló cseh – morva ifjak részére. Ez az alapítvány fennállt egészen az első világháborúig, s mi szívesen

egyengetjük az útját annak, hogy ez a kapcsolat kölcsönösen felelevenüljön cserediákság formájában is. De jó reménységgel vagyunk aziránt is, hogy az orosz nyelvnek fokozottan intenzív tanulásával méginkább megnyílik előttünk az orosz kultúra és a hatalmas Szovjetúnió megismerésének lehetősége, amitől oly hosszú ideig el voltunk zárva. Comenius emléke a szláv – magyar testvériség, az egyházi és kulturális kapcsolatok sajátos és mély történelmi gyökerű gócpontjává avatja ma is a pataki kollégiumot.

Végül hadd mutassunk rá arra, hogy a Patak előtt és után annyi nyughatatlansággal bújdosó Comenius maga is "Angelus pacis" –ként, a béke angyalaként járta és írta tele Európát, a 30 éves háború irtózatos dúlásai folytán széttépett földrészünket. Lángelke égett Európa békéjének helyreállításáért. Univerzális szelleme az emberiség kínját felöleli. Hiszen már a latin sem öncél volt nála, hanem azért érdekelte, mert egyetemes nyelvnek látta, eszköznek az emberiség, a humanitás kiteljesítésére. Egész pedagógiai reformját ennek a nagy egyetemes emberi ügynek: a világ megjavításának, az emberiség békességének a szolgálatába akarta állítani. Sok rajongás és ábránd is vegyült ebbe a reménybe. De lehetetlen nem érezni vele együtt, amikor egy nagy szövetségbe akarta vonni Európát s az egész emberiséget az igazságos béke megvalósítására. Még fülünkbe csengnek a Világifjúsági Találkozó és a Demokratikus Ifjúsági Világszövetségi Kongresszusának nagyszerű megnyilatkozásai a világbéke megmentése mellett. Minden pataki tanár és diák bizonyára egy lesz ebben az iskolai évben a békesség Istenéhez való buzgó könyörgésben, egy lesz a fokozott munkában, szorgalomban és fegyelemben összeforrvá dolgozó népünk és minden szabadságszerető nép új, békés életet építő és védelmező erőfeszítésével.

Hadd fejezzem be beszédemet Comeniusnak azzal az imádságával, amelyet pataki beköszöntőjébe szőtt:

"Add óh Istenen, mindnyájunknak e lelket, hogy minden tervünket, minden törekvésünket mindnyájan a hazának és abban egyházadnak közhasznára fordítsuk. Tölts be mindnyájunkat, óh szent Isten, hogy ezt akarjuk s add, hogy e szent dolgot akarhassuk is. hogy bármely csekélységek vagyunk, mégis a Te dicséreted hangozzék a csecsszopók és kisdedek szájából! Uram, a Te világosságod, igazságod, áldásod tölts be ezt az iskolát és a többit ez országban és mindet az egész keresztyén világban! Őrizd meg magadnak az országok e zavaraiban, a nemzetek e romlásai közt egyházadat. Sőt épp a kereszt alatt növeld azt fénnel s tisztogasd teljes tetszésedig úgy másutt, mint ebben az országban! Támassz ennek kegyes dajkálókat és oltalmazókat s az iskoláknak pedig

dicsőséges megújítókat...Akiiket pedig már támasztottál...mindezeknek az életét, egészségét, erejét, a Neked tiszta szívvel való szolgálás lelkét, őrizd meg, égi erőddel erősítsd s növessz nagyra! Hallgass meg minket, Uram, szentséges neved dicsőségéért...A jóság és hűség találkozzanak egymással! Az igazság és békesség csókolgassák egymást. Szolgáidon láttassék meg a te dolgod...és kezeinek munkáját magad igazgassad. (Zsolt 85, 10-11 és 90, 16-17). Úgy legyen a Krisztus által és a Krisztusért."

Ezekkel a gondolatokkal és ezzel az imádsággal a szívünkben őszinte tisztelettel és szeretettel köszöntöm Főiskolánk lelkesi főgondnokát, gondnokait, igazgatótanácsosait, köszöntöm a tisztelt közönséget, tanár és diáktestvéreimet a Főiskolánk 1949-50. - i tanévét megnyitóm.

Nagy Barna

Kivonat

a sárospataki református kollégiumnak Sárospatakon, 1951. évi augusztus hó 31 - én tartott ülése jegyzőkönyvéből.

3. Dr. Nagy Barna kollégiumi és teológiai igazgató jelentést tesz a sárospataki teológiai akadémia megnyitásának elhalasztásáról, illetve a küszöbön álló megszűnéséről s az ezzel kapcsolatban szükségessé vált intézkedésekről.

Jóllehet a magyarországi református egyház teológiai akadémiainak összevonása, illetve teológiai oktatásunk egységesítésének kérdése az elmúlt évtizedekben ismételten felmerült (1915-ben a debreceni egyetem létesítésével kapcsolatban, a 30-as évek végén a Csikesz-Révész-Vasady-féle javaslatok, az Egyházak Világtanácsa újjáépítési osztályának kérdésfelvetése, valamint a Ferenczy Károly tiszántúli egyházkerületi főjegyzőnek az egyetemes konventhez benyújtott javaslata kapcsán), - mégis ezeknek az elgondolásoknak a dolog természetéből következő képtelensége mind teológiai akadémiánk és egyházkerületünk közvéleménye, mind az országos teológiai tanári konferencia és általánosságban egyetemes egyházunk előtt is nyilvánvalóvá vált ugyanannyira, hogy mindnyájunkat a legnagyobb meglepetés ért az egyetemes konvent elnökségi tanácsának ez év július 24-én tartott gyűlése alapján az egyetemes konvent elnökségének a tiszáninneri egyházkerületi elnökséghez intézett következő levele vételekor:

"A Tiszáninneri Egyházkerület Főtiszteletű Elnökségének, Miskolc.

Főtiszteletű Elnökség!

Az Egyetemes Konvent elnöksége felelősséggel és gondosan megvizsgálta a jelenleg négy theol. akadémián folyó lelkészképzés problémáit. Szükségessé vált ez azért, mert mindnyájunk előtt világos, hogy a magyar református egyház anyagi erői elégtelenek négy megfelelő színvonalú theol.akadémia fenntartására és mert lelkészképzésünk feladatainak személyi és anyagi erőink két theol.akadémiára való összpontosításával tudunk jobban megfelelni. Ugyanezekből az okokból merült fel a teológiák összevonásának kérdése az elmúlt évtizedek során ismételten. Most megvizsgáltuk teológiai oktatásunknak nemcsak jelenlegi helyzetét, hanem egyházunk érdekében szükséges fejlesztését is. Ennek eredményeként feltétlenül elengedhetetlennek tartjuk, hogy az új

iskolai évre református egyházunk már két theol.akadémiára koncentráltva folytassa a lelkészképzés munkáját.

Ennélfogva felhívjuk a Főtitiszteletű Elnökséget, hogy a sárospataki kollégium régi jó és evangéliumi hagyományainak megőrzése érdekében is szíveskedjék megtenni a szükséges intézkedéseket aziránt, hogy a theol. akadémia megnyitását az egyházkerületi közgyűlés ide vonatkozó határozatáig és egyéb alkotmányos lépések megtörténtéig elhalasszák. Egyúttal szíveskedjék az iránt is intézkedni, hogy a további határozatokig a theol. akadémia eddigi hallgatói a debreceni és budapesti theológián kérjék felvételüket. Sárospataki theol. akadémia tanárainak és alkalmazottainak ezen intézkedés folytán felmerülő személyi kérdései, a hallgatók továbbtanulásának ügye, valamint az épületekkel összefüggő és esetleg még felmerülő egyéb kérdések a négy egyházkerület együttes gondját alkotják.

Egyidejűleg felhívtuk a Dunamelléki és Tiszántúli egyházkerületek elnökségét, hogy az eddigi egyházkerületi theol. akadémia megszüntetése iránt a szükséges eljárást indítsák meg és tegyenek javaslatot a református egyház egyeteméhez tartozó két új theol.akadémia létesítésére.

Atyafiságos köszöntéssel az Egyetemes Konvent Elnöksége:

Kiss Roland sk.

Bereczky Albert sk.

világi elnök

lelkészi elnök."

Váratlan meglepetésként hatott ennek a problémának ilyen hirtelenséggel és befejezett tények kényszerítő erejével való újra felvetése annyival is inkább, mert hiszen – nem is szólva a korábbi hasonló kezdeményezések népszerűtlenségéről és meggyőző erejű megcáfolásáról – a Ferenczy-féle javaslatra (a javaslattevő saját intenciója szerint is) a konventi felhívás értelmében az egyházkerületnek csak 1952. dec. 31-ig kellett volna észrevételeiket és javaslataikat megtenniök az egyetemes Konventhez. Ennek a határidőnek a szem előtt tartása azért is indokolt lett volna, mert az egyházunk és az állam között kötött egyezmény értelmében csak 1953-ban válik esedékessé az eddigi államsegély 25 %-kal való csökkenése.

Mondanunk sem kell, hogy a konventi elnökségi felhívás, amelyet theológiai akadémiaink nyomban a püspöki hivatalba való beérkezése után másolatban vett kézhez, a legnagyobb megdöbbenést keltette nemcsak theológiai akadémiaink tanári karában és ifjúságában, hanem egész kollégiumunk és egyházkerületünk népében s egyetemes egyházunk és

népünk körében is, melyeknek közvéleményében és köztudomásában a sárospataki teológiai akadémia úgy élt, mint az egyezményileg is biztosított sárospataki kollégium integráns része, a tiszáninneri református egyházkerület egyik legfontosabb intézménye, amely sokoldalú munkásságával egész egyházunk és népünk életében négy századon át páratlan missziót töltött be. Mélyen levert minket az is, hogy a július 30-ra egybehívott konventi elnökségi értekezleten – amelyre a négy teológiai akadémia képviselői is meghívást nyertek s amelyen hivatalos meghívás nélkül, de kérésünknek engedve Darányi Lajos ügyvezető gondnokunk is résztvett, a teológiai akadémiánk részéről négy tanár jelent meg – már szinte befejezett tények előtt álltunk és érdemlegesen csak a "likvidálás" részletkérdéseihez szólhattunk hozzá. Az értekezletet megelőző napon a teológiai kar tagjai közül hárman felkerestük dr. Enyedi Andor püspök urat, kollégiumunk lelkeszi főgondnokát, aki közölte velünk, hogy egyházkerületünk elnöksége a maga részéről mindent megtett a július 24-i konventi elnökségi értekezleten azoknak az érveknek a felsorakoztatására, amelyek teológiai akadémiánk fenntartása mellett szólnak, azonban mindezek az érvek, nem minősítették meggyőző erejűeknek. Ugyancsak nem minősült járható útnak az sem, hogy a tiszáninneri gyülekezetek mostantól fogva teljesen önerejükből, a maguk áldozatkészségéből tartsák fenn a pataki teológiát. – A július 30-i értekezleten kifejtettük azt a meggyőződésünket, hogy ilyen helyzetben a keresztyén ember előtt két út lehetséges: vagy a Róm.13. értelmében a felsőbbség rendelkezése és intézkedése előtti meghajlás, az elkerülhetetlen kényszernek való engedés, vagy pedig a Csel.5,29-ben foglaltak szerint az inkább Istennek, hogynem embernek való engedelmeskedés ellenállhatatlan szabadságú és feltétlenségű lelkiismereti parancsa. Minthogy ez utóbbi sem előttünk mint teológiai kar előtt, sem atyáink előtt, sem egyházunk másvalamilyen grémiuma előtt ebben a feltétlenségében és kizárólagosságában – legalábbis eddig még – nem világosodott meg s fenntartva azt a lehetőséget, hogy a tiszáninneri egyházkerület gyülekezetei és közgyűlése ebben a kérdésben Istentől vett parancs szerint, pusztán hitből és lelkiismereti meggyőződésből más álláspontra helyezkednek és minket erre hívnak – egyelőre csak az előbb említett álláspontra helyezkedhettünk. Nyomatékosan kértük azonban először az úgynevezhető "likvidálási év" megadását, mert az elénk tornyosuló kérdések jó és egyetemes egyházi érdekek szerint való organikus megoldásához legalább ennyi időt szükségesnek látunk. Azt is felajánlottuk, hogy a likvidálási év komolyanvételének dokumentálása

érdekében erre az évre már nem is vennék fel I. éves hallgatókat s csupán a II–V. éves hallgatókkal folytatnánk munkánkat, mégpedig nem mint egyházkerületi, hanem mint likvidálás alatt álló egyetemes egyházi teológia. Azt a felvilágosítást kaptuk, hogy ez az út járhatatlan, s csak nehezené mindazoknak a kérdéseknek a megoldását, amelyeket ilyen módon megkönnyíteni vélünk. Ugyancsak járhatatlan útnak minősítették az a másik elgondolásunk, hogy teológiai akadémiánk a jövőben legalább a lelkésztovábbképzés országos, ill. két egyházkerületre kiterjedő szolgálatát láthassa el, merthiszen a tetemesen megnövekedő létszámú teológus ifjúság oktatása és nevelése mellett az újonnan létesülő két országos teológia ezt a szolgálatot nem végezheti el a mai követelményeknek megfelelő intenzitással. E javaslatainkat (melyekhez hozzáfűztük, hogy ezt a szolgálatot is hajlandók vagyunk az egyetemes egyház igazgatása és ellenőrzése mellett és a konvent által kiküldött munkások munkatársaiként végezni) teljes mértékben osztották a pápai teológia képviselői és megerősítették a budapesti és debreceni teológia képviselői. Azt a felvilágosítást kaptuk, hogy egyáltalán semmiféle a lelkészképzéshez tartozó vagy ahhoz hasonló funkció gyakorlásáról nem lehet szó – legalábbis egyelőre – Sárospatakon, mert mindez azt a látszatot keltené, hogy – ha más formában is – mint pataki teológia tovább létezőnk.

Ilyen előzmények után a július 30-i értekezleten csak a következő konkrét likvidálási kérdésekről lehetett szó: 1. mi történjék a pápai és sárospataki teológus ifjúsággal? 2. mi történjék a teológia megszűnése folytán megürülő, ill. nélkülözhetővé váló épületeinkkel? 3. hogyan oldhatók meg a felmerülő személyi kérdések? – Az első kérdésre nézve az a meggyőződés alakult ki, hogy az lesz a leghelyesebb, ha a pápai teológus ifjúság lehetőleg Budapestre, a pataki pedig Debrecenbe megy át, magával vivén az ottani elhelyezkedéséhez szükséges felszerelési tárgyakat. A vett felhívás értelmében a pataki teológus ifjúságból 71-en Debrecenbe, 12-en pedig Budapestre kérték felvételüket. – A nélkülözhetővé váló épületek kérdését több kari és igazgatói értekezleten tárgyaltuk meg, legutóbb pedig a tegnapi köziskolai széki gyűlésen tettünk róla jelentést. A mellett döntöttünk, hogy egyfelől a főépületbe és a két legnagyobb internátusba való visszahúzódnak, másfelől a köztartás összevonása révén nélkülözhetővé válik számunkra a Leányinternátus és az Erdélyi János internátus, valamint az egész Konviktus épülete. Ezeket illetékes egyházi hatóságaink (ügyvezető gondnok, egyházkerületi elnökség) jóváhagyásával Sárospatak községi Tanácsának közcélokra (tanítóképzés leányinternátus, járási szülőotthon, közüzemi konyha és

kultúrház céljára) haladéktalanul felajánlottuk. A felajánlási iratot aug. 11-én személyesen adtuk át a községi tanács végrehajtó bizottsága elnökének. A községi tanács és az egyházkerület megbízottaiból alakult vegyes bizottság aug. 15-én de. a legteljesebb egyetértéssel egyezett meg a felajánlás lényeges kérdéseiben s a helyi tanács a felajánlást elfogadta. Ugyanaznap délutánján vettük a Közületek Elhelyező Bizottság a helyi tanácshoz intézett irata másolatát, amely szerint a KÖZELBIZ a sárospataki teológia által bérben bírt helyiségeket azonnali hatállyal zár alá vette. A zár alá vétel ellen – az egyetemes konvent elnökségének és az állami egyházügyi hivatalnak támogatását is kérve – a törvényes határidőn belül fellebbezéssel éltünk, mert egyébként gimnáziumi internátusainknak a felajánlott Erdélyi János internátus épületéből, valamint a Leányinternátusnak helyet adó I. Rákóczi György-internátusból a teológus internátus megürülő helyére való átköltözése lehetetlenné vált volna. Végre, sokszoros sürgetésünk után a tegnapi napon (aug. 30-án) telefonon vettük a KÖZELBIZ illetékes elődójának hozzájárulását a beköltözéshez, úgyhogy az új iskolai évben a teológus internátus helyén az I. Rákóczi György internátus és az Erdélyi János internátus növendékei nyertek elhelyezést, a Rákóczi internátusban pedig a Leányinternátus költözött be. Az igazgatótanácstól gimnáziumi és köziskolai szék javaslata alapján tisztelettel kérjük az intézkedések jóváhagyását. – Végül a teológia megszűnésével kapcsolatos személyi kérdésekre nézve azt az általános biztatást kaptuk, hogy a magyarországi református egyház eddigi teológiai tanárait nem fogja elfelejteni s a pápai és pataki teológia megszűnése nem jelenti sem az intézmények sem azok tanárai megbélyegzését, hanem az eddigi négy kerületi teológia összes tanárait a nyugdíjazás, a további teológiai professzorként való alkalmazás, az egyelőre rendelkezési állomnyban maradás és a gyülekezet lelkipásztorság vagy egyéb elhelyezkedés négy lehetőségének valamelyikében találhatják meg további elhelyezésüket. Sajnos, ebben a kérdésben az aug. 21-i konventi elnökségi s az azt követő bizottsági értekezlet sem tudott továbbjutni az általános biztatáson és megnyugtató enunciaciókon, valamint azon a kívánalmon, hogy az újonnan létesülő két országos teológiai akadémián a rendes tanszékek száma legalább 10 legyen. – Egyébként az aug. 21-i konventi elnökségi értekezlet által az egyházkerületi elnökségek javaslatai alapján kiküldött bizottság – a függőben tartott személyi kérdésektől eltekintve – sok részletkérdésben tett konkrét javaslatokat, melyeknek pataki teológiánkat érintő részleteiről a gazdasági választmányi elnök jelentése számol be. Egyházkerületi tanácsunk aug. 14-i gyűlésének idevonatkozó

határozatait pedig dr. Szabó Zoltán igazgatótanácsos testvérünk mint egyházkerületi főjegyző fogja ismertetni.

Fontos azonban, hogy tisztán lássuk e kérdésben felelősségünket egyfelől az Úr Isten színe előtt, másfelől az emberek, a történelem, gyülekezeteink és az egyetemes keresztyén egyház előtt.

Az Úr előtt először aligha tehetünk mást, mint hogy kezünket a szánkra tapasztjuk, porba hullunk, megalázkodunk és imádjuk az Ő felfoghatatlan bölcsességét, az Ő igazságos és kegyelmes ítéletét. Nem szolgáltuk úgy az Ő dicsőségét, Igéje és egyháza ügyét, nem voltunk oly hívek a ránbízottakban, hogy ennek el ne kellett volna következnie: hogy ennek a szolgálatunknak eddigi kereteit és lehetőségeit meg ne vonja tőlünk. Minden történés mögött, e mögött is az Ő jó, bölcs, igazságos intézkedését kell látnunk mindenek felett. Ezért távol kell tartanunk magunktól és gyülekezeteinktől a nem Isten szerint való megszomorodás keserűségét és kétségbe esését. Magunkon, mulasztásainkon, hűtlenségeinken, bűneinken sírjuk inkább. Hogy nem féltük Őt úgy és nem adtuk Néki úgy e dicsőséget, ahogyan kollégiumunk jelmondatával is hirdettük (Jel.14,7). Ezt tegyük meg akkor is, ha egyszermind mozdíthatatlanul bízó hittel belekapaszkodunk másik jeligénk: a 126. Zsoltár erős ígéreteibe és vigasztalásaiba: "Mikor visszahozta az Úr Sionnak foglyait, olyanok voltunk mint az álmodók... hozd vissza, Uram, a mi foglyainkat, mint patakokat a déli földön. Akik könnyhullatással vetnek, vigadozással aratnak majd. Aki vetőmagját sírva emelve megy tova, vigadozással jó elő, kéréit emelve." Ha ez a két íge van írva a mi pataki kollégiumunk köveibe, ha Isten akarata szerint ez van rávésve iskolánk minden munkásának és diákjának szíve hústáblájára, tehetünk-e mást négyszáz éves teológiai főiskolánk ezidőszertől elkövetkezett omlásakor, mint hogy porba omlunk Isten egyedülvaló és porbaroskasztó dicsősége előtt? és tehetünk-e mást, minthogy az Úr Jézus Krisztus keresztyén alá állva és ingyen kegyelméből bűneink teljes bocsánatát véve, teljes hittel erre az ígéretre és erre a bizton eljövendő vigadozásra nézünk, mint ennek várományosai. "Amit én cselekszem, te azt most nem érted, de ezután majd megérted" – írtuk tanítványai lábát megmosó Mester szavával tanítványainknak, amikor felhívtuk őket a debreceni és budapesti teológián való jelentkezésre. (Ján.13,7.) És utaltunk a Római Levél 8. részére attól a verstől kezdve: "Tudjuk, hogy azoknak, akik Istent szeretik, minden javokra van." Hátha azért történik mindez, hogy így újonnan megtanuljuk szótagolni és életünkkel s eddigi életkeretünk széthullásával is elfogadni, vállalni, illusztrálni ezeket a verseket a fejezet végéig és életünk végéig?! Ha ezt

tesszük, bizony meglátjuk az Úr szabadítását az élőknél völgyén! De ha nem tenné is: véneink s méginkább fiaink és unokáink nem fognak hiába álmokat álmodni és látomásokat látni. Mert, aki az Úrban bíz, meg nem szégyenül!

Az emberek, a történelem, gyülekezeteink és az egyetemes keresztyénség előtt és iránt való felelősségünk kapcsán korábban is, de most különös nyomatékkal és szorongással támad ránk a kérdés: mit kellett volna tennünk, hogy ez el ne következzen, mit kellett volna másként csinálni? A nélkül, hogy magunk akarnánk felmenteni magunkat és a nélkül, hogy emberi ítéletnapról várnánk a felmentést vagy elmarasztalást – merthiszen az Úr az, aki megítél és felment és ezt mindkettőt egészen megteszi – végeredményében mindig oda jutunk: a lelkiismeretünk ellen nem cselekedhetünk. Esendőseink, bűneink, gyarlóságaink közepette is az Úrtól vett kegyelemből éltünk. Ez a kegyelem hordozott minden méltatlanságunkban és tartott meg küldetésünkben. Ezért csak azt és úgy mondhattuk és cselekedhettük, amint és ahogyan lelkiismeretünk parancsolta és megengedte.

Ha megnézzük a sárospataki főiskola 400 éves jubileuma óta eltelt két évtized történetét, azt mondhatjuk: ennek különösen első felében, sőt el egészen a második világháborúig, teológiai akadémiánk munkáját és misszióját főként az akkori népi-nemzeti életünk sorskérdéseibe és szolgálatába evangéliumi alapon és szellemben való sajátosan eredeti és sokoldalú bekapcsolódás jellemezte. (Öreg cserkészlet, regélés, felszeminárium, népfőiskola, stb.) Akkori magyar életünk kínzó kérdései (pl. a földkérdés, a nemzetiségi kérdés, népi kultúránk problémái, etc.) Istentől vett feladatokként jelentek meg előttünk s ezeket az Ige fényében, annak útmutatása és kritikája szerint igyekeztünk szolgálni, sokszor egyetemes egyházi és országos visszhangot keltő kezdeményezésekkel és példamutatásokkal. Már ebbe az időbe nyúlik vissza a teológusképzés, lelkipásztornevelés és lelkésztoábbképzés szolgáltának a teológiai tudományok egyre intenzívebb művelése és tanítása által bekövetkezett elmélyülése, valamint az elméleti és gyakorlati képzés Patakot sajátosan jellemző szerves összekapcsolása tanítói és nevelői munkánkban. Hadd idézzük itt Mátyás Ernő felejthetetlen fogalmazását: "Teológiai akadémiánkon már évtizedekkel ezelőtt megvilágosodott ez a felismerés (hogy ti. i. református anyaszentegyházunk csak az Ige forrásaiból s az azzal való intenzívebb foglalkozásból újulhat meg), amiből kifolyólag teológiánkat öntudatosan az Ige teológiájának mondottuk. Biztosítani törekedtünk minden tudományszaknak az Igére való koncentráltóságát. S az Ige értelmének a feltárásában az az egyik lényeges

szempontunk, hogy annak isteni eredetét cselekvésekben ismerhetjük meg legjobban (János ev.7,16–17), s hogy így annak szolgálata az, ami kinyitja számunkra értelmét. Ezért teológiai munkánkban alapvető szerepet biztosítunk az Ige szolgálatának. E téren szélesen kiterjedt gyakorlati munkarendszerünk a fődokumentum. De másfelől arról meg vagyunk győződve, hogy az Igével való tudományos foglalkozásnak, közelebbről az abban való szemináriumi elmélyedésnek is hasonló jelentősége van... Amikor azonban a teológia s a vallástudományok eredményeit és szellemi hatásait számon tartjuk, mindenekfelett egyéni látásra igyekszünk, s a tudományos szellemi hatások felett is szabadságra törekszünk." Ebben a szellemben törekedtünk tovább szolgálni az 1945 óta beállott nagy változások közepett is, munkálva egyházunk és népünk életének Isten kegyelméből és akarata szerint való megújítását. Már 1945 nyarán egyházkerületi lelkészi konferenciát rendeztünk a háborús összeomlás lelki tapasztalatainak s az azt követő forradalmi átalakulással kapcsolatos új feladatainknak felmérésére. Elmondhatjuk, hogy teológiánk rendezte az első országos konferenciát az egyházi ébredéssel kapcsolatos problémák teológiai tisztázása végett (reform vagy reformáció? címmel). Itt született meg az ebben a fél évtizedben oly nagyjelentőségű országos missziói munkaközösség, mely első középfokú bibliaiskolai vezetőképző tanfolyamát is itt rendezte. Tanfolyamaink (lelkészi és kántortovábbképző, katechetikai és gyermekmissziói, bibliaiskolai és gyülekezeti munkásképző tanfolyamok) a kerületi méreteken messze túlérve országos egyházi jelentőségre emelkedtek. Nem véletlen, hogy teológiai akadémiánk kapott megbízást az egyetemes konventtől a gyülekezeti munkásképzés országos tervének kidolgozására s az ennek megvalósítását célzó és akadémiánkkal szervesen együtt élő intézmény tényleges létesülésének sem mi, hanem rajtunk kívülálló akadályok voltak a meggátlói. Az intézményes lelkésztovábbképzés szolgálatára nemcsak hosszabb (kéthetes) egyházkerületi tanfolyamokat, s rövidebb (három napos) egyházmegyei konferenciákat rendeztünk, hanem tanulmányozó szobát rendeztünk be s nagyszabású de reális intézkedéseket tettünk a lelkipásztorok tudományos önképzésének megszervezésére és teológiai vándorkönyvtár létesítésére. Ugyanebből a célból, de meg elsősorban hallgatóink tudományos képzésének intenzívebbé tétele érdekében erősítettük a nagykönyvtár teológiai jellegét s az új olvasótermek egyikében teológiai kézikönyvtárt rendeztünk be. Túlzás nélkül mondhatjuk, hogy céltudatos szervezés és külföldi hittestvéreink áldozatkészségének gyümölcseképpen sok vonatkozásban a pataki teológia nagykönyvtára

lett a legértékesebb hazai teológiai könyvtár. Ezzel együtt haladt szemináriumi könyvtáraink és berendezéseink modernizálása s tökéletesítése; a korábbi bibliai, dogmatikai, gyakorlati, filozófiai és faluszeminárium mellett új életre lendült az egyháztörténeti és újonnan létesült az egyházjogi szeminárium. A korábbiak mellett egész sor új speciális kollégium keletkezett, főként az ifjúság spontán kérésére. Öröm volt látni, hogy a teológus ifjúság milyen szívesen élt a könyvtáraink nyújtotta alkalmakkal. Ha teológus ifjúságunk ezirányú fejlődését csak az egy évtizeddel ezelőtti állapottal hasonlítjuk össze, megállapíthatjuk, hogy a pataki teológus ifjúság egész életformájának egyik legörvendetesebb jellemvonása hovatovább éppen az odaadó és kitartó tanulmányozás iránti lelkesedés páratlan fokozódása lett. Könyvtáraink megújulásával lépést tartott a levéltár is, melynek állapotáról, példaszerű elrendezéséről és tudományos használhatóságáról országos szakemberek is a legelismerőbben nyilatkoztak. A teológiai kar tagjai a mellett, hogy mindannyian fontos kollégiumi tisztségeket is viseltek, merthiszen ők hordozták a kollégiumi igazgatóság, kollégiumi lelkipásztorság, gazdasági választmányi elnökség, kollégiumi főkönyvtárosság és levéltárosság terheit, minden tekintetben igyekeztek kivenni részüket a gyülekezeti, lelkészkerületi, egyházkerületi, közegyházi és közeleti szolgálatokból. Tudományos egyházi és szakirodalmi munkásságuk nemcsak hazánkban, hanem külföldön is tisztességet szerzett akadémiáknak. Hosszú évtizedek óta a pataki teológia professzoraiból kerültek ki az egyetemeken konvent teológiai szakelőadói. Példásan folyt tovább ezekben az években is ifjúságunk sokirányú gyakorlati kiképzése, melynek gyakorlótere és szolgálati helyei voltak az egész kollégium és különösen annak internátusai, a helybeli gyülekezetek, a környező tanyák és szórványok, valamint egyházkerületszerte a gyülekezetek, konferenciák, evangélizációs és egyéb alkalmak. A segédlelkészhiány miatt az utóbbi években mi is kénytelenek voltunk bevezetni a felsőbb évfolyamú hallgatók elé nagyszámú exmisszióját. Ezt azonban a szolgálattévő gyakori leváltásával úgy szerveztük meg, hogy az exmittált növendékek tanulmányi szempontból semmi hátrányt ne szenvedjenek. Teológiánk az egyházi ének- és zenetanítás terén a többi teológiák elé is oly mintául állított munkát végzett, amelynek részleteiről itt – közismertségük miatt – nem szükséges külön szólanom. Csak azt említem meg, hogy a kórus tevékenysége egyre céltudatosabban az egyházi-gyülekezeti szolgálatra koncentrált; a magas színvonalú templomi hangversenyek száma megnövekedett; az új énekeskönyv legszebb darabjainak elterjesztésével teológiánk az egész egyházkerületben igen szép funkciót teljesített. A

rendelkezésre álló sok hangszer (két orgona, egy orgonaharmónium három zongora, négy harmónium) és művészlemez s a kitűnő szaktanár által vezetett csoportos tanítás, zenei speciális kollégium és a kántorképzés ügyének sorozatos tanfolyamokon való szolgálata mind páratlan lehetőséget nyújtottak. Theológiánk életerejét és az iránta megnyilvánuló bizalmat mutatta az is, hogy theológus ifjúságunk létszáma a most záruló iskolai évben 90-en felül volt s az új iskolai év I. évfolyamára a "likvidálás" megkezdéséig 16-an jelentkeztek. Ezekből a theológia megnyitásának elhalasztása miatt sokan visszaléptek, de még így is 8 jelentkező iratait küldtük át a debreceni theológiai akadémiának. A lelki nevelés elmélyítése végett ifjúságunkat lelkigondozói körökbe osztottuk, melyek egy-egy professzor vagy theológiai előadó vezetése mellett bibliaköri és családi lelkigondozói egységekké alakultak. Az utóbbi években már nem csak az egész akadémia vagy külön az ifjúság részére voltak félévkezdő csendesnapjaink, hanem külön a theológiai kar részére is, akik többnyire a hutai üdülőbe vonultak, s bűnbánatos elmélyüléssel, az Ige és a Lélek közösségében elmerülve igyekeztek számonvenni feladataikat, revideálni munkájukat s felkarolni a megoldásra váró kis és nagy ügyek tengerét. Az ilyen tanári csendesnapok egész évi munkánkra jótékonyan ihlető hatással voltak és arra ösztönöztek minket, hogy havonként is igyekezzünk nevelői és módszeres értekezletek tartásával továbbépíteni és mélyíteni tanító-nevelői munkánk egységét. Istennek hála: az ébredés és megújulás lelke nem maradt távol theológiánk feladataitól, hanem otthonra és műhelyre talált itt, hasznosan összeolvadva a hagyományos történeti ízü kegyesség és a Patakot jellemző kiegyenlítő szellem egységével. Jellemző példa erre annak az öt "bethánista" beállítottóságú ifjúnak esete, akik ismeretes okok miatt a debreceni theológiáról Patakra jöttek át s egy év alatt igen szépen belenőttek iskolánk életében, ha nem is zökkenő nélkül betagozódtak ifjúságunk közösségébe és kedves hűségű pataki diákok lettek. Sok szín és árnyalat van itt együtt, nem annyira bénítva, mint inkább kiegészítve és nevelve egymást, kölcsönösen lenyesegetvén az egészségtelen szélsőségeket és félszeg kinövéseket. Theológiánk tanárainak és ifjúságának aktivitása, főleg lelki munkája az egész kollégium életét áthatotta és nagy mértékben elősegítette azt az üdvös, elkerülhetetlen folyamatot, hogy kollégiumunk mindenestül lelki-szellemi-anyagi létének minden szálával az eddiginél is teljesebben összeforrjon a gyülekezetekkel, s minden ízében és vonatkozásában egyházi iskolává teljesedjék. Mindez pedig együttjárt a "szabad egyház szabad államban" elve szerint is az önerőből, Isten

kegyelme által teljességgel e gyülekezetek áldozatkészségéből való fennmaradás előkészítésével és kimunkálásával, amiből természetesen teológiánk derekasan igyekezett kivenni részét. A legáció és szupplikáció, a gyülekezeti ösztöndíjak és a gyülekezeti napok, kiszállások, legutóbb pedig egy gyülekezetet viszonzó látogatása Patakon – megható példák sorozatában illusztrálták előttünk, hogy egész kollégiumunkkal együtt teológiánk mily elevenen benne él a tiszáninneri gyülekezetek imádságos áldozatkészségében, felelősségében és szeretetében. Milyen szépen mondta a kollégiumunkba ellátogató egyik miskolci gyülekezet lelkipásztora: Mi most azért jöttünk, hogy birtokba vegyük, ami a miénk. Nemcsak mi mondjuk, hanem mások is megállapították rólunk, hogy egyik magyarországi református teológiai akadémia sem eresztett olyan mély és erős gyökeret a gyülekezetek életébe és ragaszkodó szeretetébe, mint a miénk. S ha volt olyan teológia, amelyik Isten kegyelméből bizvást nézhetett a teljes egyházi öfenntartásból való megélés elébe, akkor a miénk ilyen volt és ilyen. Mindezeket nem a magunkban, hanem az Úrban való dicsekedéssel mondjuk most el. Ő volt az, aki gyülekezeteinket és a mi munkánkat is ihlette és megáldotta, úgyhogy teológiánk mindmáig az életerő és élniakarás jeleivel ékeskedhetett a szolgálatban. Az életerő és élniakarás beszédes bizonyágát láttuk a külső keretek, az épületek és berendezések megújulásában is. Kiderült, hogy a korábbi nagybirtokos gazdálkodáshoz és gazdasághoz képest mi minden telt a szegénységből és a semmiből, mert élt a hit és a szolgálat lelke, mert a kegyelem Istene meggazdagított minket a hazai és külföldi hittestvérek áldozataiból és megtanított arra, hogy építsünk, alkossunk, újítsunk, mert ő gazdag és megújuló életet adó Isten. Épületeink és berendezéseink modernizálása, kivált teológiai internátusunknak példás megújulása, diákságunk önellátásának különösen munkakedvezmények révén történt megszervezése, tanszereink, szemléltető eszközeink és gyűjteményeink gyarapodása, stb. külsőleg is mind azt tanúsította, hogy az Úr jóvoltából nem halálra, hanem életre és további szolgálatra hivatott intézmény ez a mi pataki teológiánk, amelynek sajátos elidegeníthetetlen küldetése van kollégiumunk, egyházkerületünk, anyaszentegyházunk, magyar népünk és az egyetemes keresztyénség életében, az Ige és a Lélek szolgálatában. Ennek az intézménynek a feladása, az arról való lemondás mindazok előtt, akik felelősek érte, csak lehetetlenségnek, az élveletmetés kényszerének és képtelenségének tűnhetik fel.

Kollégiumi igazgatóságom alatt sok temetést kellett megélnem, sok temetésen kellett közreműködnöm. De egyik sem volt olyan fájdalmas,

mint ez. Mert ott az Úrban elaludtaknak a boldog feltámadás reménysége alatt történt eltemetéséről volt szó, itt pedig egy nagyon is élőnek az eltemetéséről. Néhány héttel ezelőtt az alsózempléni egyházmegye gyűlésén számoltam be az esperes úr kérésére a kollégiumunk, közelebbről teológiánk életében bekövetkező nagy változásról. Másnap egyik kedves alsózempléni lelkészünk így üdvözölt az utcán: Szervusz, te funerátor! Igazad van, feleltem, de ne felejtsd el: a keresztyén funerátor minden temetést a feltámadás reménységével végez. – Mert nincs itt maradandó városunk, hanem a jövőt keressük. Ha teljes szívvel a jövő városra, a mennyei Jeruzsálemre, Isten országára nézünk és annak az igazságát keressük, ráadásul ingyen kegyelemből visszaadatik még nekünk ez a földi otthon is. Ha egyedül a Krisztus keresztyén és gyalázatában lesz a dicsekedésünk, a második ház dicsősége még lehet különb az elsőnél. Ha egyedül az Urat féljük és neki adjuk a dicsőséget, Ő megkoronáz mindket irgalommal és dicsőséggel. Aki hisz, nem szégyenül meg.

Az Igazgatótanács a jelentést hittel,
bűnbánattal és reménységgel
tudomásul veszi és az egyházkerületi
közgyűlés elé terjeszti.

K.m.f.

A Tiszáninneni Református Egyházkerület határozata a teológiák összevonása tárgyában

A tiszáninneni református egyházkerület közgyűlése az egyetemes konventi elnökség 844/1951.I.szám alatt Budapesten, 1951. július 25-én kelt, s a dunántúli és tiszáninneni egyházkerületek elnökségéhez intézett iratával, vagyis a teológiák összevonásának és két országos theol. akadémia felállításának kérdésével kapcsolatban szükségesnek tartja, hogy a következőket kinyilvánítsa:

Az bizonyos, hogy a teológiák összevonásának kérdése az elmúlt évtizedek során ismételten felmerült. (Így 1915-ben, a debreceni egyetem létesítésével kapcsolatban; a 30-as évek végén a Csikesz-Révész-Vasady féle javaslatok; az egyházak világtanácsa újjáépítési osztályának kérdése felvetése; valamint Ferenczy Károly tiszántúli egyházkerületi főjegyzőnek az egyetemes konventhez 1950 tavaszán benyújtott javaslata kapcsán. Azonban ezek a javaslatok – akármilyen tiszteletre méltó indokok is állottak mögöttük és bármilyen helyes szempont is jutott szóhoz bennük – lényegében annyi irreális elgondolást tartalmaztak, hogy célszerűtlenségük egyházunk közvéleménye előtt is nyilvánvalóvá vált. Egyházkerületi közgyűlésünk megállapítja, hogy egyenesen orvosolhatatlan csapást jelenthetett volna pl. lelkészképzésünknek 1915-ben javasolt összpontosítása, de nem kevésbé a 14 évvel ezelőtt felmerült elgondolások realizálása is. Ami pedig az egyházak világtanácsa álláspontját illeti: ez az 1947 végén felvetett testvéri kérdésére kapott válasz alapján maga is kinyilvánította, hogy teljes mértékben meggyőződött a magyarországi négy református theol. főiskola fenntartásának szükségességéről. Végül Ferenczy Károly múlt évi beadványával kapcsolatban (melyre egyházkerületi közgyűlésünknek ugyan a konventi felhívás szerint csak 1952. december 31-ig kellene véleményét nyilvánítania és javaslatait megtennie) egyházkerületi közgyűlésünk kinyilvánítja, hogy teljes mértékben magáévá teszi a legutóbbi országos theol.tanári konferencia e tárgyban nyilvánított véleményét, melynek summája ez: "A négy teológia fenntartása éppen egyházunk új helyzetében nem erőtekozlás, hanem fokozott életszükséglet, amelyről való gondoskodás akkor is elháríthatatlan feladatunk marad, ha emberileg úgy látnók, hogy nem vagyunk, ill. nem leszünk képesek reá." Tehát ami theol.akadémiáink összevonása, ill. theológiai oktatásunk egyesítése kérdésének eddigi történetét illeti, azt mondhatjuk: Vestigia terrent. E kérdés előtörténete éppenséggel nem indokolja annak ilyen,

vagy ehhez hasonló formában való újra felvetését, hanem mindenkit a legnagyobb óvatosságra, körültekintésre és fokozott felelősségre kötelez.

Anyagi és szellemi erőink összpontosítására, valamint teológusképzésünk és lelkipásztor nevelésünk fejlesztésére valóban szükség van. (Sárospatak a reformokat e téren is mindig inkább kezdeményezte, mint ellenezte) Azonban négy egyházkerületi teológiánkból kettőnek a megszüntetése és a másik kettőnek országos teológiává való átalakítása csak látszólag jelentene anyagi és szellemi erőkoncentrációt, mert – amint egyházunk négy évszázados története mutatja, – mindegyik egyházkerületnek, ill. az azokat alkotó egyházmegyéknek és gyülekezeteknek szükségük van a maguk szellemi centrumára. Ezek a centrumok csak együttesen, de mindegyik a maga helyén maradvá végezhetik el az egyetemes lelkészképzés és teológusnevelés terén rájuk váró feladatokat. Nem lehet szó a személyi erőknél olyan áron való összpontosításáról, hogy ugyanakkor két egyházkerület egyházmegyéi és gyülekezetei elveszítsék azt a nélkülözhetetlen életfunkciót teljesítő szellemi központot, amelyet számukra teológiai akadémiajuk négy évszázadon át jelentett. Az ilyen személyi erőkoncentráció a szellemi hatás kisugárzás nagymérvű elsoványodását jelentené, tehát eredménye nem a fejlődés, hanem a visszafejlődés volna. A pápai és a sárospataki teol. akadémiák megszűnése a dunántúli és tiszáninneri gyülekezetek százai-ban még előre ki nem számítható következményekkel járhatna.

De a dolog természete szerint két országos teol.akadémia nem is pótolhatja azokat a szellemi és lelki hatásokat, amelyeket a pápai és sárospataki teológiák a maguk helyén, egyházkerületük gyülekezeteinek sajátos szelleme és szolgálat-rendszere összefüggésében kifejtettek. Éppen ennek a két teológiának volt és van a legtöbb és legelevenebb kapcsolata a maga kerületének gyülekezeteivel, melyek számára országos teológiai intézmények nem tudhatnak olyan odaadó, ottani szolgálatra termelt lelkipásztor nemzedékeket nevelni, és már csak a roppant nagy távolság miatt sem ápolhatják tovább akkora intenzitással a gyülekezetekkel való kapcsolatokat és nem végezhetnek ezek között annyi szolgálatot. Egyébként is a nagyváros eleve alkalmatlanabb műhely a túlnyomórészt kisebb, falusi gyülekezetekben élő reformátusság lelkipásztorainak képzésére, aminek éppen Sárospatakon termékenyebb légköre, kiforrott formái és intézményes lehetőségei vannak.

Ugyancsak megoldhatatlan feladattá nőne a lelkésztovábbképzés, valamint a kántorképzés és más gyülekezeti munkások képzésének szolgálata. Két teológiai akadémia még kevésbé láthatja el ezeket a szolgálásokat, amelyeknek teljesítéséhez még a négy akadémia is kevés.

Ha valóban fejleszteni akarjuk theológus képzésünket és lelkipásztor nevelésünket, akkor semmi esetre sem két theológia beolvasztásán, hanem a meglévő négy theol. akadémia életének és szolgálatának az erősítésén kell gondolkoznunk és érte minden áldozatot meghoznunk. Annnyival is inkább, mert theol.akadémiáink nemcsak a falai közt tanuló 60-80-100 ifjú képzésére és nevelésére, hanem egyúttal az illető egyházkerület több száz lelkipásztorának intézményes továbbképzésére, theológiai-, tudományos-, és gyakorlati művelésére szolgálnak. Egyházkerületünk ebben a tekintetben sem nélkülözheti a sárospataki theol.akadémia jól bevált szolgálatát, hozzávéve lelkipásztorainak, theológiai-tudományos önképzésének és továbbképzésének azt a példaszerű és sok szép reménységre jogosító megszervezését, amelyre éppen a legutóbbi időben kerülhetett sor. (Milyen óriási visszaessél kellene ezen a ponton is számolni!)

Egyházkerületünk közgyűlése nem tudja osztani a konventi elnökségnek azt az álláspontját, mely szerint "mindnyájunk előtt világos, hogy a magyar református egyház anyagi erői elégtelenek négy megfelelő színvonalú theol. akadémia fenntartására." Sőt, egyházkerületünk meggyőződése szerint a négy kerületi theológiának két országos theológiává való összevonása még anyagi erői elfecsérlésével is járna, mert sem a dunántúli, sem a tiszáninneni egyházkerület gyülekezetei nem volnának hajlandók, – minden lelkes rábeszélés és meggyőző érvelés mellett sem – oly odaadó és nagymérvű áldozatokat hozni más egyházkerületek területén létesülő országos theol.akadémiák fenntartására, mint amilyen hűséggel négy évszázadon át a pápai, ill. a pataki főiskoláért minden áldozatra készek voltak. Egyébként egyházunk anyagi ereje és teljesítő képessége még megközelítő pontossággal sincs felmérve, s teljességgel tervszerűtlen eljárás volna összes anyagi problémáink végiggondolása nélkül éppen ezzel a fájdalmas operációval kezdeni az anyagi helyzetünkön való könnyítést, ami csak látszólag lenne az, valójában egyházunk létérdekeivel ellenkező és pótolhatatlan szellemi, lelki és anyagi veszteségeket okozó lépés volna. Nincs okunk abban kételkedni, hogy amit egyházunk, ill. református népünk századokon át államsegély nélkül teljesített, t.i. a többek között a négy theol.akadémia fenntartását, azt a jövőben is fogja teljesíteni. Semmi kétségünk sincs az iránt, hogy egyházkerületünk az államsegély csökkenése, ill. megszűnése esetén is vállalja és bírja a századokon át szívéhez nőtt sárospataki theol.akadémia fenntartását. Amint hogy tiszáninneni egyházkerületünk nagyon illetékes egyénei és gyülekezetei már is számításokat végeztek és megható áldozatkészséget nyilvánítottak. Egyébként is kerületünknek az

a meggyőződése, hogy az egyház összes funkciói közül a legelső között éppen a lelkészképzés az amely az egyház önfenntartó tevékenységének gyümölcse kell legyen.

A theológus ifjúság két országos theológián való taníttatása, – már csak a nagy távolságokra való tekintettel is – olyan költség többleteket jelentene, amelyek az anyagi megtakarítást egyenesen illuzóriussá teszik. Egyházkerületünknek már az eddigi jelek szerint is többre kerül a kebelbeli theológusok budapesti és debreceni tanulása, mint a sárospataki, ahol a kiépített és máshol rendelkezésre nem álló, sokoldalú segélyezési rendszer a legfőbb anyagi nehézségek megoldását mindenkor biztosította. Mindezt summázva, egyházkerületi közgyűlésünk anyagi tekintetben is osztja a theol.tanárok országos konferenciájának véleményét, amelyet a hit beszédének ismer: "Bízzuk Istenre, aki theológiai képzésünk műhelyeit századokon át fenntartotta és minden emberi forgandóság közepette megőrizte és megáldotta, hogy most is mutassa meg rajtunk gondviselő kegyelmét és megtartó irgalmát", – és osztozik abban a biztos reménységben, "hogy amilyen mértékben fog fogyni az államsegély, ugyanolyan mértékben fog növekedni közöttünk megtartó Istenünk csodatévő kegyelme, e kegyelem gyümölcseként a gyülekezetek áldozatkészsége és a lelkészképzés szolgálatában forgoló-dók végsőkéig menő önmegtartózkodása."

Fentiekre tekintettel közgyűlésünk az egyetemes konventi elnökség által felhozott érveket nem találja olyan súlyosoknak és olyan meggyőzőeknek, hogy azok alapján vállalni tudja a felelősséget az egyházkerület gyülekezetei előtt az egyházkerület theol.akadémiájának megszüntetéséért. Már pedig a theol.akadémia nemcsak az egyetemes egyházé, a kerületeké, hanem elsősorban a gyülekezeteké. Egyben sajnálattal állapítja meg, hogy mind azokat az intézkedéseket, amelyek ebben az ügyben eddig történtek, sem egyházi törvényünkkel, sem egyházalkotmányunk szellemével nem találja összeegyeztethetőnek. Ugyanezért arra kéri az egyetemes konventet és az országos zsinatot, hogy a theol.akadémia megszüntetése kérdésében eddig kiadott rendelkezéseket és intézkedéseket törvényeinknek és alkotmányunknak szellemében vizsgálja felül. Az egyházkerületi közgyűlés azt is megállapítja, hogy a lelkészképzés összevonását célzó konventi elnökségi intézkedések szükségességének és sürgősségének indokolásánál az is ismételt és nyomatékosan elhangzott, hogy a római egyház papnevelő intézeteinek fele megszűnt, holott tudomásunk szerint mind a 12 ma is folytatja működését a református egyházkerületeknél jóval kisebb területű összes katolikus egyházmegyében. De még ha be is

következnék az, hogy a római egyház papneveldeinek száma a felére csökken, akkor sem szabad egyházunknak ezt a lépést gépiesen követnie, mert hiszen református egyházunk létérdekei a teológus képzés és lelkésznevelés szempontjából a római egyházéitól lényegesen eltérnek. Annival is inkább, mert a lélekszám arányához képest a református egyházban több lelkipásztorra van szükség mint a római egyháznak. Az egyházunk hitvallásos lényegéből igehirdetői és lelkigondozói szolgálata természetéből folyik.

Azt is aggályosnak tartja egyházkerületi közgyűlésünk, hogy az egyházunk és az állam között 1948. októberében kötött egyezményt, amely a négy régi református kollégium keretében működő négy theol.akadémia fenntartását biztosította, s amelynek az állam részéről való betartására a legilletékesebb állami tényezők ismételten hivatkoztak, most egyházunk a maga részéről ilyen indokolatlan és súlyos veszteségeket jelentő intézkedéssel csonkítja meg, holott a négy theol.főiskola fennmaradásának biztosítása minden ilyen egyezmény egyik legnélkülözhetetlenebb pontja.

Mindezek alapján az egyházkerületi közgyűlés kinyilvánítja, hogy továbbra is ragaszkodik sárospataki theol.akadémiájának fennmaradásához, nem járulhat hozzá annak megszüntetéséhez s fenntartását Istenben bízó hittel és a végsőig menő anyagi áldozatkészséggel vállalja. Egyben kéri annak lehetővé tételét, hogy a sárospataki theol.akadémiát egyházkerületünk már a folyó iskolai év II.félévében, de legkésőbb a jövő iskolai és elején, vagyis 1952. szeptemberében Deo Volento újra megnyithassa.

Egyházkerületi közgyűlés kéri az országos zsinatot, hogy a lelkészképzéssel kapcsolatos bármilyen döntésének meghozatala előtt Isten és az Ő anyaszentegyháza előtti felelősséggel, igaz lelkiismerettel fontolja meg mindazokat a szempontokat és indokokat, amelyeket egyházkerületi közgyűlésünk alapos megfontolás után, jó lelkiismerettel elfogadott és ebbe a határozatába belefoglalt.

Ha pedig a zsinat mindezek ellenére egyházkerületi közgyűlésünk előtt ismeretlen, vagy általa kellőképpen figyelembe nem vett indokok alapján úgy döntene, hogy lelkészképzésünk jelenlegi törvényes rendjét törvénykezési úton megváltoztatva az egyházkerületi teológiai akadémiák helyett országos jellegű theol.akadémiák szervezését rendeli el, ez esetben egyházkerületi közgyűlésünk azt kéri, hogy Sárospatakon is feltétlenül szerveztessék ilyen országos jellegű akadémia. Mert a maguk szellemi centrumára, az Ige tiszta tudománya művelésének és terjesztésének, a lelkipásztorok nevelésének és továbbképzésének

műhelyére a tiszáninneri egyházkerületet alkotó egyházmegyéknek és gyülekezeteknek is szükségük van és ezeknek a feladatoknak a vállalására és végzésére az egyházkerületi közgyűlés a sárospataki főiskolát, amelyet már Bocskay István és II.Rákóczi Ferenc országgyűlései is "országoskolájának" tituláltak, mind a lelkésznevelés terén évszázadokon át Isten kegyelméből végzett munkája, mind lelki, szellemi és természeti adottságai alapján országos jelleggel is kiválóan alkalmasnak tartja.



EMLÉKEZÉS



A sárospataki vár alatt

Pataki diák volt a Nagypám.
Most lenéz az ég csillag – ablakán,
mint a mesében.

A Bodrog most is erre kanyarog,
s a hold ezüstje épen úgy ragyog,
mint régen.

A templom tornya épp úgy messze néz,
s az akácillat, most is, mint a méz
olyan édes.

A házak épp úgy állnak hallgatag
s a diák halad az ablakok alatt,
mint régen.

...Mert így járt erre ő is egykoron,
kiért most ezt a néhány szót fonom
koszorúba.

Itt járt az utcán, ott a kert alatt,
s a főiskola fái közt maradt
a sóhaja.

Egy ódon kilincs keze simítását,
s egy régi tükör arca ifjú mását
tán őrzi még.

Tán a hangja is itt cseng valahol,
a vár alatt, ahol a szél dalol
a csendnek.

S a lábnyoma is itt van tán a porban...
Szeretném megkeresni, mint a holdban
a hegedűt.

Túl a határon van egy temető,
s egy sírhant, melyen csak vadrózsa nő
azóta már.

Ott alszik az, ki álmot itt szövött.
– Nagytiszteletű kezei között
a biblia.

E bús határ veri a szíveket!
Arra a sírra sohse vihetek
friss virágot.

Így köszöntöm hát innen, ahol régen
ifjú szívével dalolt, mint a réten
a pacsirta.

Pataki diák volt a Nagypám.
Most rám néz az ég csillag-ablakán
s két szeme fényes.

Mint a könny.

Rolla Margit

Szentmihályiné Szabó Mária

Október 31-én általában azokról a személyekről és eseményekről szoktunk megemlékezni, akiken, illetve amelyekben keresztül Isten a reformáció mozgalmában az evangélium ügyét előbbre vitte.

Amikor ezen az október 31-én Szentmihályiné, Szabó Mária írói munkásságát méltatjuk, olyan emberről szólunk, akinek hitét, szemléletét, irodalmi műveit döntő módon a Bibliának a reformációban fényesebbé tett igazságai hatották át.

Száz évvel ezelőtt, a reformáció emléknapiján, 1888-ban a Bihar megyei Ottományban született. Édesapja és több nemzedékben felmenő ősei református predikátorok voltak. Gyermek- és ifjúkorában a lelkeszi család puritán, református kegyességén keresztül került közel az evangéliumhoz. Ebbe gyökerezett és belőle táplálkozott erkölcsi szemlélete, ami minden írását áthatotta. A szülői házban kapott útravalónak tekintette, soha el nem feledte szülei hitét s hitből fakadó példás életét. 1963-ban így vallott erről egy tengeren túli magyar református újságban: "Szüleim példaadó élete felvértezett a megpróbáltatások ellen. Még ma is véd, még ma is oltalmaz. Emlékeken át erősítgetik a boldogság tőlük kapott titkát. Ha a boldogságot szavakba akarom formálni, ma sem tudok jobbat kívánni magamnak és családomnak, mint édesapánk hitét, édesanyánk öröms munkáját, a kettőjük bánatenyhítő lelkének jóságát."

Középiskolai tanulmányait a debreceni református leányiskolában, a Dóczy-Intézetben kezdte el. A három gyermekes, kis gyülekezetben szolgáló lelkes anyagi helyzete nem tette lehetővé a befejezését. Mindössze négy osztályt végzett. Hogy mégis kora egyik legműveltebb írónője lett, azt szülei irányításának, édesapja könyvtárának, tanulási vágyának köszönhette. Autodidakta módon nemcsak az irodalom és történelem területén érte el az egyetemi szintet, hanem a francia és a német nyelvet is olyan fokon sajátította el, hogy az később műfordításokra is képessé tette.

Első írása, a Muszkamenyecskék c. novellája 1918-ban jelent meg az Új Idők-ben álneven. A kéziratot tudtán kívül egyik nagybátyja küldte be a szerkesztőségbe.

A trianoni békeszerződés szülőföldjét Romániához csatolta. 1927ig, Magyarországra átjöveteleig részt vett az erdélyi íróknak, az erdélyi magyarságot megtartó, kultúrát és irodalmat teremtő, nemes küzdelmében. Küzdő társa volt Reményik Sándornak, Áprily Lajosnak,

Berde Máriának, Gulácsy Irénnek, Kós Károlynak, Nyírő Józsefnek, Makkai Sándornak, Tavasz Sándornak és a többieknek. Ezekben az években túlnyomórészt erdélyi lapoknak dolgozott, ott jelentek meg novellái és cikkei.

Első regénye, a Felfelé. Ennek egyik alapélménye életének az a küzdelmes szakasza volt, amit édesapja halála után Érmihályfalván töltött. Erre így emlékezett vissza: "Iszonyú harcot vívtunk a földért s a földdel. Hugaimmal magunk gazdálkodtunk". A Felfelé-ben az erdélyi földre szerelmes Horváth Ágica romantikus történetének epizódjai, különböző természetű gondoljai és reménysei ezt az igazságot hirdetik: az ember nem találhat boldogsága kiharcolására biztosabb paizsot és erősebb fegyvert, mint az Istenbe vetett hittel párosult kötelességtudást és az őszinte szeretetet.

Nagyon termékeny író volt. Munkásságának nehéz történelmünk által alig húsz évre szűkített idején ezernél több cikke, tizenhat regénye, két novelláskötete, – a harmadiknak kinyomtatott példányai a háború alatt mind megsemmisültek a nyomdában – és egy szindarabja jelent meg.

Szívesen írt regényciklusokat. Kettőben, – az egyik kétrészes: Emberé a munka, Istené az áldás; a másik háromrészes: Magvetők, Érik a vetés, Aratás – amelyek családregények, nemzedékek életét és sorsát írta meg egy század, illetve 150 év alatti kibontakozásukban úgy, hogy közben a körülöttük alakuló és változó magyar társadalmat is ábrázolta a történelmi események sodrában. Ezekben a regényeiben vonzóan tudta felmutatni azt az erkölcsi meggyőződését, hogy a hitből fakadó jóság, a segítő és szolgáló szeretet lehet a gyökere, táplálója az emberi együttélés egészségesnek, tisztaságának, erejének és összhangjának.

Úgy tűnik – legalábbis a közelmúltban újra kiadott könyveit tekintve – hogy az idő rostáján történelmi, illetve életrajzi ciklusának darabjai maradtak fenn: Lorántffy Zsuzsanna, az Örök társak, Zrínyi Ilona és a Szabad hazában c. regényei. Az első hármat nemcsak megjelentette Zsinatunk Sajtóosztálya, de tudomásom szerint ezeket a ma embere is szívesen olvassa.

Nőalakjait sokrétűen, művészi módon, egyébként minden írását jellemző stílusával, egyszerű közvetlenséggel ábrázolja és láttatja, ahogy azok megfelelnek a teremtési rendnek, a teremtő Isten elhatározásának, aki így szólt: "Nem jó az embernek egyedül lenni; szerzek néki segítőtársat, hozzá illőt". (I.Móz.2:18.)

Szentmihályiné, Szabó Mária írói karrierje 1944-ben megtört. A két világháború közötti időszak egyik legnépszerűbb, egyesek szerint

legtöbbet kereső íróndje, aki tagja volt: az Erdélyi Magyar Irodalmi Társaságnak, az Erdélyi Helikonnak, a Berzsenyi Dániel Irodalmi Társaságnak, a Ráskay Lea Irodalmi Társaságnak, a Szigligeti Társaságnak, a Petőfi Társaságnak és a Pen Clubnak, szinte egyik-napról a másikra koldusszegény lett és kivonult a magyar irodalom berkeiből. Pesti lakásukat egy bomba teljesen elpusztította, s 1944-ben barátnőjéhez, Melczer Lillához költözött annak kékedi kastélyába, ahol 1936 óta született műveit vendékként írta.

1945-től az épületnek egyetlen szobája lett otthonuk férjével, dr. Szentmihályi Gyula gimnáziumi tanárral, akivel 1930-ban kötött házasságot.

Itt derült ki – közel negyven éves, súlyos próbatételekkel terhelt életének helytállásából, – hogy a regényeiből sugárzó erkölcsi eszmények és értékek nem csupán az író képzeletében éltek.

Kiterjedt levelezésének egyenlőre igen kis része hozzáférhető. Csupán a tragikus, fiatalon elhunyt Haranginé Juhász Antóniához és Tauszig Máriához írott leveleiből olvashattam néhányat. Ezek is bizonyítják, amit a Kékeden megfordult barátai is tapasztalhattak: ember maradt az embertelenségben, türelemmel és zúgolódás nélkül viselte sorsát.

Bizonyára hitének gyümölcse volt az a rosszban is szépséget kereső életerő, amit 1954-ben, 66 éves korában írt levelének egyebek mellett két részlete is bizonyít: "Még fiatal koromban jöttem rá, hogy minden napban van valami szép és jó, még a legkeservesebb csapások idején is, s ezt minden este meg is kerestem, meg is köszöntem a Jóistennek. Egyszer aztán úgy éreztem, hogy egy nap örömtelen volt. Csak éjjel riadtam rá, abban is volt szépség, csak én voltam fáradt a meglátására". A másik részlet: "Egész télen át csak a ház körül jártunk, mert a lábbelink kíméltre szorult, a nagy havat nem bírta volna. Most (tavasszal) azonban kiszabadultunk az erdőbe, ahol összegyűjtöttem az egész télen át lehullott száraz gallyakat, hiszen ezek számomra a kiadás nélküli kenyérsütést jelentik. Mindjárt az első nap haza is húztam két nagy csomót, s mint egy gazda, úgy nézegettem az állományomat".

Kékedről, 1969-ben egyházunk leányfalui Szeretetotthonába került. Itt töltötte életének utolsó állomását családi, írói fényképek, könyvei és emlékei között. 94 éves korában, 1982-ben – végakarata szerint – újra visszatért Kékedre, a már itt pihenő férje mellé.

Szentimrei Mihályné

Marton János sírkövénél

– Sárospatak 1957. szeptember 8. –

Zsid.13,7–9.: "Emlékezzetek meg a ti előjáróitokról, akik szólották nék – tek az Isten beszédét, és figyelmez – vén az ő életök végére, kövessétek hitöket. Jézus Krisztus tegnap és ma és örökké ugyanaz. Különböző és ide – gen tudományok által ne hagyjátok ma – gatokat félrevezettetni; mert jó do – log, hogy kegyelemmel erősíttessék meg a szív."

Harminc éves érettségi találkozóra gyűlt pataki diákok: úgy emlékezünk meg most néhai Dr. Marton János **theológiai professzorról**, mint aki – az Ige szavával élve – **előjárónk** volt. – Éppen azokban az években viselte a főiskolai közigazgatói tisztelet, amikor a gimnázium felső osztályait jártuk. Ebben a minőségében is, de úgy is mint prédikátor és mint egyháztörténész: **az Isten beszédét szölte** nekünk. Természeténél fogva halk szava különös zengést, lelkiképen suhogó szárnyalást kapott, amikor diákistentiszteleten imádkozott és az evangéliumot hirdette. S ha diákemlékeink legmélyebb rétegeire hajolva figyelünk, 30–32 év távolából is visszacseng fülünkbe a gályarabokról vagy Jókairól tartott emlékbeszéde. Nem is annyira az maradt felejthetetlen, amit mondott, hanem az, ahogyan mondta: a hit beszéde volt, – az egyház-, a nemzet- és a világtörténelem nagyszerű csúcsai fölött is egyetlen név egyszerű, határozott, boldog elkiáltása **Jézus Krisztus tegnap és ma és örökké ugyanaz!** Marton János elaggott-elomló élete végéig végkimenetelig ezt a nevet betűzte egyre boldogabban, nemcsak a történelem leckéi fölött, hanem kivált a görög Új-Testamentumban, amely hovatovább kizárólagos olvasmányává vált, s az örökkévalóságba átrévedező tekintete Jézuson pihent el. Ez a síremlék is, amely kisebb részben az özvegy és a szűkebb család s nagyobb részben a tágabb család: a volt tanítványok áldozatkészségéből létesült, kötelezzen minket Marton János evangéliumi hitének követésére! Bizonyára mindnyájunk számára az a legmaradandóbb emlék őróla, hogy ez a metsző- éles kritikai szellem milyen gyermeki egyszerűséggel tudott meghajolni a Jézus fensége s hozzánk lehajló irlalma előtt. Mi se tágítsunk az evangélium egyszerű hite, igaz tudománya mellől! Jó dolog, csak az a jó dolog, ha a **kegyelem**

erősíti meg az emberi szívet: a teremtő és megváltó Isten örök kegyelme. Egyház és nemzet is csak akkor boldogul, ha ebből él, ha ebbe kapaszkodik. Móricz Zsigmondnak legragyogóbb szellemű osztálytársa, akiről a nagy író mindig elismerő szeretettel emlékezett meg, a nyelvekben és tudományokban való minden kiválósága felett ennek a szíverősítő örök kegyelemnek volt a tanúja szóval, tollal, étellel.

Erdélyi fejfákon – láttam – az a leggyakoribb felírás: "Itt várja Jézusát". Ha nem is ez van rá vésvé, ennek a kőnek is ez a szövege. E sír lakójával együtt mondjuk, most is és egész életünkkel s halálunk óráján, mondjuk, mint az egyház és a világ történelmén átzengő diadalkiáltást: Jövel, Uram Jézus! Ámen.

Nagy Barna

Rolla Margit

Rolla Margit ravatalánál az évtizedeken át mellőzött, az elfeledett, hosszú földi útját tisztességgel végigküzdő költőre, újságíróra, irodalomtörténészre emlékezünk. Halála is kényszerít, hogy a feledés kárpitját most elvonjuk műveiről, amelyek nem szállnak testével együtt a sírba.

Első verseskötetéről ("Szép mindenektől messze lenni") 1930-ban Illés Endre írt recenziót a Nyugatban. A kritikus szigorúan rideg tárgyilagossága nem méltányolta, hogy aki édesapját és jegyesét hagyta az elhagyott szülőföld, Erdély sírhatjai alatt, aki idegenek között egyedül volt támasza és vigasza beteg testvérének és szomorú édesanyjának, – őszintén igazat és szépet egyelőre csak a bánatról, az idegenségről, a magányosságról, a lemondásról, a jövőtől való rettegésről tud írni mint költő.

Második verseskötetét, az "Ezüstharang" – ot 1938-ban rokonlelkű költőtársak: Radnóti Miklós a Nyugatban és Csuka Zoltán a Látóhatárban ismertették igen meleg hangon. Ők érezték és elismerték kedves, üde képeit, sajátosan egyéni hangját, világképének naív báját, korábbi verseihez képest kiforrottabb teljesítményét, költői fordulatait, a szépség előtt csodálkozó áhítatát.

Harmadik kötete "Kiért a végtelen üzen" címmel jelent meg 1942-ben. Ennek versei a korábbi évek költői mondanivalójának, az emberi gyarlóságtól és nyomorúságtól való iszonyatnak és szenvedésnek, a szépség, a jóság, a fény, a társ utáni sóvárságnak érettebb érzésű és hangú kifejezői. De már átsugárzik rajtuk Isten gondviselő és megváltó kegyelmébe vetett hitének a fénye is.

Úgy tűnik, a második világháború után lírája elnémult, hacsak hagyatékából nem kerülnek még elő újabb, publikálatlan versei. Minden költőnek van néhány tökéletes verse, amelyek a poéták parnasszusára belépőül szolgálnak. Ezek olvastán vagy hallatán megborzongunk, elsírjuk magunkat, vagy megvigasztaltatunk. Rolla Margit költői termésében is akadnak ilyenek: "A gyermek visszanez" című cilusnak mind a hét költeménye, a "Szánjatok közsiklák" című verse, amelyet Pekry Lőrincné, Petrőczy Kata Szidónia emlékére írt. Őt sorstársának, lelki rokonának tartotta. Ide sorolhatjuk még a Biblia egyes szövegrészeinek, Ézsaiás és Jób könyve, a Máté Evangéliuma és az apostoli levelek néhány szakaszának verses parafrázisait.

A próza terén elsősorban újságíróként és irodalomtörténészként munkálkodott. Mint újságíró a Magyar Nemzetnek volt annak

indulásától, 1938-tól szinte élete végéig munkatársa. Itt megjelent sok kisebb írásának bibliográfiája még elkészítőre vár. Irodalomtörténeti munkássága gyümölcsként rendezte sajtó alá 1944-ben "Arany estéje" címmel Arany János családjának levelezését. Éveken át szorgalmasan gyűjtögette ennek dokumentumait, gondosan, szeretettel, gyengédséggel rendezte el őket. A kötethez írt bevezetése és magyarázó sorai Arany életművét és személyét megillető alázatáról és tiszteletéről tanúskodnak. Ugyanezzel a hozzáértéssel, szakszerűséggel, gondossággal és szeretettel készített két dokumentumkötetet Kaffka Margitról 1980-ban, illetve 1983-ban. Mind Arany Jánosról, mind Kaffka Margitról megjelentetett művei az irodalomtörténeti kutatás alapvető és nélkülözhetetlen forrásai már. Hasonló dokumentumköteten dolgozott élete utolsó éveiben Surányi Miklós életművével kapcsolatban, de ezt már nem tudta befejezni. Ezeken kívül 1943-ban még két prózai kötete jelent meg. Egy ifjúsági regénye "Tizenkét lány útnak indul" címen, és egy útibeszámoló az élethalálharcát vívó Finnországról. Ez utóbbi később indexre került, s oka lett ez is mellőzöttségének.

Rolla Margit nevét megjelent, s felsorolt művei nem engedik a feledés homályába merülni. Reménységünk szerint a készülő új magyar irodalomtörténetben helyet biztosítanak neki.

Szentimrei Mihály

Sárospataki emlék

Tornyával égbe vág a vár, a vén;
a bástyafal s az omladék alatt
a Bodrog szőkén, hangtalan szalad,
partján nyárfák közt kérődző tehén.

Paraszt – kuruc hágott e várba éjjel,
német fröcskölt magyar, jobbágyi vérrel,
Rákóczi járta hajdan itt a termet...

Sikátor görbül dombra s túlfelén
lapos utcák porában állanak
Kollégiumi tisztos ó falak
S még zajlik a "Bodrog – parti Athén."

Patak, hol nagy múlt emlékei járnak:
A régi fényből óvd, mi még melenget
s gyújts új tüzet világul új világnak.

1949.IX.11.

Geréb László

TARTALOM

ELŐSZÓ	5
A SÁROSPATAKI TUDOMÁNYOS GYŰJTEMÉNY RÉSZLEGEINEK SZOLGÁLATÁBÓL	7
Végrendelet (Nagy Barna)	9
Jelentés a Tiszáninneri Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményei 1989. évi életéről és munkájáról (Szentimrei Mihály)	11
MISSZIÓ HATÁROK FÖLÖTT. A SÁROSPATAKI TUDOMÁNYOS GYŰJTEMÉNYEK EGYHÁZI, NEMZETI, KULTURÁLIS TEVÉKENYSÉGÉRŐL	15
A sárospataki amerikai magyar református gyűjtemény (Újszászy Kálmán)	17
A Tiszáninneri Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményeinek Múzeuma (Szentimrei Mihály)	24
Úrsztali terítőkink (Pocsainé Eperjes Eszter)	26
„Köszöntjük Babos Sándor lelkész – misszionáriust” című kiállítás Anyagához (Pocsainé Eperjes Eszter)	28
Országok, városok, a világ tájai Sárospatakon (Deák Istvánné Bilkay Ruth)	30
Szemle a határokon túli magyar sajtóból (Kissné Lovász Éva)	33
Cs. Szabó László hagyatéki könyvtára (Baranyi Katalin)	38
Jelentés a Tiszáninneri Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményei Nagykönyvtárának 1989. évi életéről és munkájáról (Szentimrei Mihály)	49
Les collections scientifique (Kiss Endre József)	59
Hörcsik Richárd, a Sárospataki Tudományos Gyűjtemények levéltárigazgatójának tudományos munkássága (Hörcsik Richárd)	66
A gyermek visszanéz II. Erdélyre (Rolla Margit)	70

EGYHÁZTÖRTÉNET	73
Beginák, kódexmásoló apácák, nők a középkori magyar egyházban (Szentimrei Mihályné)	75
Reformáció és könyvkultúra a XVI. századi Magyarországon (Kiss Endre József)	86
Carmen propenticum (Czegle Imre)	104
COMENIUS ÖRÖKSÉGÉBŐL	113
Comenius zsebkönyve a Sárospataki Nagykönyvtárban (Szentimrei Mihály)	115
Comenius teológiája (Koncz Sándor)	123
A PATAKI KOLLÉGIUM ÉVSZÁZADAI	137
A humanizmus, a reformáció és a sárospataki kollégium (Szentimrei Mihály)	139
Pataki csillagok (Nagy Barna)	154
A pataki iskola nehéz évtizede (Szentimrei Mihályné)	158
Iskolai törvények 1618 –ből (Szentimrei Mihály)	174
A PATAKI KOLLÉGIUM TÖRTÉNETÉNEK DOKUMENTUMAIBÓL	185
Tanévnyitó beszéd (Nagy Barna)	187
Kivonat a sárospataki református kollégiumnak Sárospatakon, 1951. évi augusztus hó 31 –én tartott ülése jegyzőkönyvéből	196
A Tiszáninneri Református Egyházkerület határozata a tehológiák összevonása tárgyában	208
EMLÉKEZÉS	215
A sárospataki vár alatt (Rolla Margit)	217
Szentmihályiné Szabó Mária (Szentimrei Mihályné)	219
Marton János sírkövénél (Nagy Barna)	222
Rolla Margit (Szentimrei Mihály)	224
Sárospataki emlék (Gerő László)	226

A KÖTET SZERZŐI

- BARANYI KATALIN** – Comenius Tanítóképző Főiskola, Sárospatak
DR. CZEGLE IMRE ny. könyvtárigazgató, Sárospatak
DEÁK ISTVÁNNÉ Bilkay Ruth adattári munkatárs, Sárospatak
GERÉB LÁSZLÓ irodalomtörténész, Budapest
DR. HÖRCSIK RICHÁRD levéltárigazgató, Sárospatak
KISS ENDRE JÓZSEF könyvtáros – lp. – Nagykönyvtár, Sárospatak
KISSNÉ LOVÁSZ ÉVA folyóirattáros – lp. – Nagykönyvtár, Sárosp.
DR. KONCZ SÁNDOR teológiai professzor, Sárospatak
DR. NAGY BARNA teológiai professzor, Sárospatak
POCSAINÉ EPERJESI ESZTER múzeumvezető, Sárospatak
ROLLA MARGIT költő, Budapest
SZENTIMREI MIHÁLY gyűjteményi igazgató – lp. – Sárospatak
SZENTIMREI MIHÁLYNÉ tudományos munkatárs – lp. – Sárospatak
DR. ÚJSZÁSZY KÁLMÁN ny. professzor – Adattár, Sárospatak



